LIBRORVM FRAGMENTA

Incunables i manuscrits reutilitzats en la Biblioteca Històrica

s. XI-XII.
Luculentius
Homiliarium [Homilia nº12].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-2/49.

LIBRORVM FRAGMENTA

Incunables i manuscrits reutilitzats en la Biblioteca Històrica

Incunables y manuscritos reutilizados en la Biblioteca Històrica

«Estando yo un día en el Alcaná de Toledo, llegó un muchacho a vender unos cartapacios y papeles viejos a un sedero».

Miguel de Cervantes, *Don Quijote de la Mancha* I, IX

— ∘ —

Jerónimo Zurita escrivia a Antonio Agustín, arquebisbe de Tarragona, notificant-li que havia regalat la seua biblioteca a la cartoixa d'Aula Dei en Saragossa*; presentava la seua col·lecció de llibres com el fruit d'una intensa dedicació, li havia *costado buen dinero y trabajo, en quarenta años que han pasado que los voy recogiendo y escapando del poder de Impressores y libreros, que andan comprando pergamino para despedazallo*.

*Beer 1970, nº 580 (Biblioteca de la Real Cartuja de Nuestra Señora de Aula Dei), pp. 567-572; nº 616 (Biblioteca particular de D. Gerónimo Zurita y Castro), pp. 590-594; vegeu també Domingo Malvadi 2010.

LIBRORVM FRAGMENTA

Incunables i manuscrits reutilitzats en la Biblioteca Històrica

Incunables y manuscritos reutilizados en la Biblioteca Històrica

Francisco M. Gimeno Blay
Universitat de València

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Vicerectorat d'Investigació

bibliotequesuv HISTÒRICA

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA
CENTRE CULTURAL

EXPOSICIÓ

ORGANITZA
Universitat de València
Biblioteca Històrica
Vicerectorat d'Investigació
Centre Cultural La Nau

COMISSARIAT
Francisco M. Gimeno Blay amb la col·laboració de Susana González Martínez, Mónica Pintado Antúnez i Silvia Villaplana Traver

COORDINACIÓ GENERAL
Elisa Millás Mascarós

CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ
Susana González Martínez
Mónica Pintado Antúnez

SALA DUC DE CALÀBRIA
Biblioteca Històrica
Centre Cultural La Nau. Universitat de València

Del 13 de desembre de 2023 al 7 d'abril de 2024

HORARI:
De dimarts a dissabte, de 10:00 a 14:00 h i de 16:00 a 20:00 h
Diumenges i festius, de 10:00 a 14:00 h
Dilluns tancat
Entrada lliure. Aforament limitat

VISITES GUIADES: de dimarts a divendres
Reserves: visites.guiades@uv.es

www.uv.es/bibliotecahistorica
www.uv.es/cultura/exposicions

CATÀLEG

TEXTOS
Francisco M. Gimeno Blay (Presentació, Catàleg, i *Trocios librorum parvi valoris* per a reciclar)
Susana González Martínez i Mónica Pintado Antúnez (Rescatats de l'oblit)

EDITA
Biblioteca Històrica de la Universitat de València

FOTOGRAFIA
Eduardo Alapont, Aránzazu Guerola Inza
Fotografies casulles: © Pascual Mercé

DISSENY I MAQUETACIÓ
Espirelius

IMPRESSIÓ
La Imprenta Comunicación Gráfica

TRADUCCIONS I CORRECCIONS
Servei de Política Lingüística de la Universitat de València

AGRAÏMENTS
Arxiu Històric de la Universitat de València
Biblioteca Historicomèdica Vicent Peset Llorca (Universitat de València)
Servei de Conservació i Restauració de la Universitat de València

COBERTA
s. XI-XII.
Luculentius
Homiliarium [Homilia nº12].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-2/49.

ISBN: 978-84-9133-639-6
DOI: http://doi.org/10.7203/PUV-OA-639-6

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

ÍNDEX - ÍNDICE

8
Presentació
Presentación

CATÀLEG – CATÁLOGO

18
Nota prèvia
Nota previa

152
Llistat de fragments exposats
Listado de fragmentos expuestos

APÈNDIXS – APÉNDICES

158
Trocios librorvm parvi valoris per a reciclar
Trocios librorvm parvi valoris para reciclar

228
Rescatats de l'oblit
Rescatados del olvido

PRESENTACIÓ

LIBRORVM FRAGMENTA vol mostrar una mínima part del patrimoni bibliogràfic de les societats occidentals. La recuperació d'aquests materials mereix una reflexió especifica. Els fragments ens interpel·len, són les restes parcials d'una herència que hem rebut com a legataris i que cal conservar, estudiar i transmetre a les generacions futures per tal que també elles gaudisquen i aprofiten les lliçons i experiències que transmeten. El seu estudi, però, exigeix dedicació, constància, perseverança i un temps que no és el de les urgències del present. Ben contràriament és el temps lent, recordat recentment per Nuccio Ordine[1], el que ajuda a comprendre integralment els fragments d'un patrimoni textual que ha format part indissociable del nostre passat i del nostre present, tot contribuint decisivament a definir el nostre futur, projectant-hi els nostres delers, les nostres aspiracions per tal d'assolir una societat més justa, plural i participativa.

Els arxius i les biblioteques separaven els fragments reutilitzats (procedents de còdexs, d'incunables, o d'edicions posteriors) dels llibres que els havien transmès i conservat, malgrat que en un temps indeterminat i inconcret de la seua existència hom considerà que eren inútils i els destinà a ésser reciclats. Les institucions memòria que els han custodiat, quan els trobaven, privilegiaren el fragment per damunt d'altres consideracions, menystenint els últims esdeveniments en els quals s'havia vist immers el fragment, com si aquesta existència que ara s'ignorava no fora tant important com la primerenca.

El fragment de qualsevol llibre és el fruit d'una història particular. Començà sent el vehicle que permeté circular un text al si d'una col·lectivitat de lletraferits. La consulta quotidiana i freqüent, una inadequada utilització, ensems amb una incorrecta conservació, entre altres raons, han malmès el patrimoni bibliogràfic i

1. Cfr. Nuccio ORDINE, *Clásicos para la vida. Una pequeña biblioteca ideal*. Barcelona, Acantilado, 2017, pp. 38-40 i novament en Nuccio ORDINE, *Los hombres no son islas. Los clásicos nos ayudan a vivir*. Barcelona, Acantilado, 2022, pp. 226-228.

PRESENTACIÓN

LIBRORVM FRAGMENTA quiere mostrar una mínima parte del patrimonio bibliográfico de las sociedades occidentales. La recuperación de estos materiales merece una reflexión específica. Los fragmentos nos interpelan, son les restos parciales de una herencia que hemos recibido como legatarios i que debemos conservar, estudiar y transmitir a las generaciones venideras para que también ellas disfruten y aprovechen las lecciones y experiencias que transmiten. Su estudio requiere dedicación, constancia, perseverancia i un tiempo que no es el de les urgencias del presente. Muy al contrario es el tiempo lento, recordado recientemente por Nuccio Ordine[1]; es el que ayuda a comprender íntegramente los fragmentos, jirones de un patrimonio textual que ha formado parte indisociable de nuestro pasado i presente, contribuyendo decisivamente a definir nuestro futuro, proyectando nuestros anhelos, nuestras aspiraciones con la intención de conseguir una sociedad más justa, plural y participativa.

Los archivos y las bibliotecas separaban antaño los fragmentos reutilizados (procedentes de códices, de incunables o de ediciones posteriores) de los libros que los habían transmitido y conservado, a pesar de que en un tiempo indeterminado e inconcreto de su existencia alguien consideró que eran inútiles e inservibles y los reutilizó. Las instituciones encargadas de la custodia de la memoria, cunado los localizaban, privilegiaban los fragmentos, olvidando los últimos acontecimientos en los que se habían visto inmersos, como si esta existencia que ahora se ignoraba no fuera tan importante como la primera.

El fragmento de cualquier libro es el fruto y consecuencia de una historia particular. Comenzó siendo el vehículo que hizo posible la circulación de un texto en el seno de una colectividad de letrados. La consulta diaria y frecuente, una inade-

1. Cfr. Nuccio ORDINE, *Clásicos para la vida. Una pequeña biblioteca ideal*. Barcelona, Acantilado, 2017, pp. 38-40 i nuevamente en Nuccio ORDINE, *Los hombres no son islas.Los clásicos nos ayudan a vivir*. Barcelona, Acantilado, 2022, pp. 226-228.

documental que les societats occidentals han rebut, custodien i transmeten en herència a l'esdevenidor. Quan el llibre s'ha envellit o deteriorat per alguna d'aquestes circumstàncies o d'altres, llavors algunes persones decidiren reutilitzar aquells materials tot fent-los servir per a una nova finalitat. No tots els nous usos que hagueren de suportar els vells llibres foren dignes. El mestre en teologia, Tomàs Turco[2], l'any 1647 feia referència als usos vils als quals es destinaven les fulles dels llibres antics deteriorats que hom, fent servir criteris dubtosos, considerava inútils[3]; deia, àdhuc, el dominic: "sovint s'esdevé que els necis consideren que els espais de les biblioteques ocupats per les Bíblies són inútils, raó per la qual acostumen vendre-les per un preu insignificant a treballadors manuals els quals solen destinar els seus fulls a usos més vulgars i menyspreables"[4]. El llistat d'usos vils –per contraposició al més noble representat per la transmissió d'un text, raó per la qual es creà el llibre– podria ser infinit, inimaginable, tot depenent dels interessos laborals i professionals d'aquells que compraven llibres deteriorats per tal de reciclar les seues pàgines. Enquadernadors, seders, entre altres, acudien sovint a les subhastes a l'encant d'objectes al mercat de segona mà per tal de trobar-hi els materials que freturaven. Els interessats coneixien ben be els llocs on aprovisionar-se'n, com posa de relleu el passatge de Don Quijote en el qual Cervantes recorda "Estando yo un día en el Alcaná de Toledo, llegó un muchacho a vender unos cartapacios y papeles viejos a un sedero"[5].

2. Tomàs Turco, fou elegit mestre de l'Orde dels predicadors en el capítol de l'any 1644, cfr. "Compendiosa Chronica reverendissimorum magistrorum generalium ordinis Fratrum Prædicatorum", publicada en *Regula S. Augustini et Constitutiones Fratrum Ordinis Prædicatorum* nunc recenter reimpressæ jussu reverendissimi patris Antonini Cloche, ejusdem Ordinis magistri generalis. Romæ, typis Nicolai Angeli Tinassij, MDCXC, p. 114; cfr. així mateix Alejandro José LÓPEZ RIDAO, "La visita canónica de fray Tomás Turco y el capítulo general de Valencia del año 1647", en Emilio CALLADO ESTELA (ed.), *La catedral barroca. Iglesia, sociedad y cultura en la València del siglo* XVII. Volumen 4. València, Institució Alfons el Magnànim, 2021. Informació proporcionada per Alfonso Esponera Cerdán, o.p., la qual cosa li agraisc ben sincerament.

3. Vegeu el full solt que acompanya a la Bíblia de sant Domènec conservada a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, ms 682. Les paraules del mestre general Tomàs Turco es poden llegir, en versió llatina original i en la traducció catalana que es publica en aquest catàleg, amb el número 4.

4. El text original en llatí diu: "et saepe contigit a stultis judicari hujusmodi Biblia bibliotecarum loca inutiliter occupare, ac proinde vili pretio ea mechanicis artificibus vendere soleant, eorum chartas in viles usus conversurus".

5. Miguel de CERVANTES, *Don Quijote de la Mancha*. Edición de Francisco Rico. Barcelona, Alfaguara, 2015, I, IX, p. 85.

cuada conservación, junto a una incorrecta conservación, entre otras razones, han deteriorado el patrimonio bibliográfico y documental que las sociedades occidentales han recibido, custodian y transmiten en herencia a las generaciones venideras. Cuando el libro ha envejecido o se ha deteriorado por alguna de estas circunstancias u otras, entonces algunas personas decidieron reutilizar aquellos materiales dándoles un nuevo cometido. Ahora bien, no todos los nuevos usos que tuvieron que soportar los viejos libros serían lo suficientemente dignos. El año 1647, Tomàs Turco[2], maestro en teología, hacía referencia a los usos viles a los que se destinaban las hojas de los libros antiguos deteriorados, considerados inútiles[3] atendiendo a criterios dudosos; decía el dominico: "a menudo sucede que los necios consideran que los espacios de las bibliotecas ocupados por las Biblias son inútiles, motivo por el cual acostumbran a venderlas por un precio insignificante a trabajadores manuales, quienes suelen destinar sus hojas a usos más vulgares y despreciables" [4]. El listado de usos viles –por contraposición al más noble representado por la transmisión de un texto, finalidad para la que se creó el libro– podría ser infinito, inimaginable, dependiendo de los intereses laborales y profesionales de aquellos que compraban libros deteriorados para reciclar sus páginas. Encuadernadores, sederos, entre otros, acudían a menudo a las subastas y almonedas de objetos en el mercado de segunda mano con la intención de encontrar los materiales que precisaban. Los interesados conocían perfectamente cuáles eran los lugares donde aprovisionarse, como pone de relieve el pasaje de Don Quijote en el que Cervantes

2. Tomàs Turco, fue elegido general de la Orden de los predicadores en el capítulo del año 1644, cfr. "Compendiosa Chronica reverendissimorum magistrorum generalium ordinis Fratrum Prædicatorum", publicada en *Regula S. Augustini et Constitutiones Fratrum Ordinis Prædicatorum* nunc recenter reimpressæ jussu reverendissimi patris Antonini Cloche, ejusdem Ordinis magistri generalis. Romæ, typis Nicolai Angeli Tinassij, MDCXC, p. 114; cfr. así mismo Alejandro José LÓPEZ RIDAO, "La visita canónica de fray Tomás Turco y el capítulo general de Valencia del año 1647", en Emilio CALLADO ESTELA (ed.), *La catedral barroca. Iglesia, sociedad y cultura en la València del siglo* XVII. Volumen 4. València, Institució Alfons el Magnànim, 2021. Información proporcionada por Alfonso Esponera Cerdán, o.p., lo que le agradezco sinceramente.

3. Véase el folio suelto que acompaña a la Biblia de santo Domingo conservada en la Biblioteca Histórica de la Universitat de València, ms 682. Las palabras del maestro general Tomàs Turco pueden leerse en la versión latina original y en la traducción catalana que se publica en este catálogo con el número 4.

4. El texto original latino dice: "et saepe contigit a stultis judicari hujusmodi Biblia bibliotecarum loca inutiliter occupare, ac proinde vili pretio ea mechanicis artificibus vendere soleant, eorum chartas in viles usus conversurus".

Els inventaris *post mortem* dels béns relictes d'una persona difunta, elaborats per l'encàrrec dels marmessors testamentaris per tal de gestionar correctament l'herència i redactats per notaris i escrivents, detallen la llista d'objectes que integraven el llegat. Una vegada descrit cadascun dels béns, solen acompanyar l'ítem amb consideracions relatives a l'estat de conservació. Interessen, en aquesta ocasió, què diuen a propòsit dels llibres. Així doncs, no resulta estrany trobar expressions com ara: *trocios librorum parvi valoris*[6], llibres *esquinçats*[7], o altres semblants. Es tracta, doncs, de consideracions relatives a la materialitat de l'objecte descrit, mencionades per tal de fixar el preu de venda, que òbviament no s'especifica, el qual però es deriva tant d'aquell objecte malmès com del seu contingut, aquest però, ara, en un segon plànol.

I així, doncs, els llibres que conserven materials reciclats han arribat als nostres dies. La Biblioteca Històrica de la Universitat de València en conserva un conjunt força interessant de fragments de llibres reutilitzats. Dels quals aquesta exposició n'ofereix un petit tast primerenc. Què fer amb ells? De bon començament, constitueixen una part gens negligible del patrimoni universitari, en aquest cas; a més a més, testimonien fidelment els usos als quals les societats occidentals han destinat els testimonis deteriorats de la cultura escrita. Al començament els llibres feien circular textos de diversa natura a l'interior del restringit cercle de lectors, usuaris, que els utilitzaven en les seues reflexions. Les freqüents consultes, així com l'avanç del coneixement, han convertit els llibres en objectes vells i, de vegades, alhora obsolets. Aquestes dues consideracions condemnen els llibres a l'oblit. Al mateix temps, els esdeveniments fortuïts, les catàstrofes naturals així com les violències

6. En l'inventari del notari mallorquí Jaume Sabet, de 4 de juliol de 1415, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, 2 vols. París, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991, vol. II, doc. 170A, nº 14, p. 472.

7. Procedent del llatí *exquintiare*, 'dividir en cinc parts', el *Diccionari català-valencià-balear* defineix el verb *esquinçar* com: "1. Rompre, separar les parts d'una cosa estirant-la; cast. rasgar, desgarrar" i "2. Rompre per l'ús excessiu; cast. gastar, romper", cfr. *Diccionari català-valencià-balear* (1980), obra iniciada per Antoni Mª Alcover, tom V: *Eno-Form*, redactat per Francesc de Borja Moll, amb la col·laboració de Manuel Sanchis Guarner, Palma de Mallorca. 1980, p. 479; "Ítem, un Jenesi [Gènesi], squinçat", es llegeix en l'inventari del mercader de Antoni Quint de 30 d'agost de 1435, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, doc. 204, nº 4, p. 486. Dos anys després, el 5 d'agost de 1437, en l'inventari de béns del mercader Nicolau Quint, fill de l'anterior, es llegeix: "Ítem, una 'Carta de navegar', pocha, squinçada, ab dues cestes de lautó", cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, doc. 207, nº 1, p. 487.

recuerda: "Estando yo un día en el Alcaná de Toledo, llegó un muchacho a vender unos cartapacios y papeles viejos a un sedero"[5].

Los inventarios *post mortem* de los bienes relictos de una persona difunta, elaborados por encargo de los albaceas testamentarios para gestionar correctamente la herencia, redactados por notarios y escribientes, detallan la lista completa de objetos que integraban el legado. Una vez descrito cada uno de los bienes, suelen acompañar el ítem con valoraciones relativas al estado de conservación. Interesan, en esta ocasión, que dicen a propósito de los libros. Así pues, no resulta extraño encontrar expresiones como por ejemplo: *trocios librorum parvi valoris*[6], libros *esquinçats*[7], u otras parecidas. Se trata, pues, de consideraciones relativas a la materialidad del objeto descrito, mencionadas para fijar el precio de venta, que obviamente no se especifica, el cual, sin embargo, se deriva tanto de aquel objeto malogrado como de su contenido, valorado este último, en esta circunstancia, en un segundo plano.

Y así, pues, los libros que conservan materiales reciclados han llegado a nuestros días. La Biblioteca Histórica de la Universitat de València conserva un conjunto muy interesante de fragmentos de libros reutilizados. Esta exposición ofrece solamente una pequeña muestra. ¿Qué hacer con ellos? Constituyen una parte en modo alguno desdeñable del patrimonio universitario, en este caso; además, testimonian fielmente los usos a los cuales las sociedades occidentales destinaron los testigos deteriorados de la cultura escrita. Al principio los libros hicieron circular textos de

5. Miguel de CERVANTES, *Don Quijote de la Mancha*. Edición de Francisco Rico. Barcelona, Alfaguara, 2015, I, IX, p. 85.

6. En el inventario del notario mallorquín Jaume Sabet, de 4 de julio de 1415, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, 2 vols. París, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991, vol. II, doc. 170A, nº 14, p. 472.

7. Procedente del latín *exquintiare*, 'dividir en cinc parts', el *Diccionari català-valencià-balear* define el verbo *esquinçar* como: "1. Rompre, separar les parts d'una cosa estirant-la; cast. rasgar, desgarrar" i "2. Rompre per l'ús excessiu; cast. gastar, romper", cfr. *Diccionari català-valencià-balear* (1980), obra iniciada per Antoni Mª Alcover, tom V: *Eno-Form*, redactat per Francesc de Borja Moll, amb la col·laboració de Manuel Sanchis Guarner, Palma de Mallorca. 1980, p. 479; "Ítem, un Jenesi [Gènesi], squinçat", se lee en el inventario del mercader Antoni Quint de 30 de agosto de 1435, cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, doc. 204, nº 4, p. 486. Dos años después, el 5 de agosto de 1437, en el inventario de bienes del mercader Nicolau Quint, hijo del anterior, se lee: "Ítem, una 'Carta de navegar', pocha, squinçada, ab dues cestes de lautó", cfr. J. N. HILLGARTH, *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, vol. II, doc. 207, nº 1, p. 487.

infligides han fet malbé una part dels exemplars. Conseqüentment, es tracta d'objectes deteriorats, destinats a ésser reutilitzats. Heus ací l'origen dels fragments dels volums que acostumen a reciclar-se. Actuant d'aquesta manera se'ls ha proporcionat una segona possibilitat d'existència, vinculada ara a les necessitats d'un altre objecte material. Aquest nou periple està lligat inextricablement al *liber tradens*, és a dir el llibre que fa possible aquesta nova funcionalitat; es tracta d'una segona oportunitat subsidiària, menor, i, quasi be, privada de transcendència.

A partir d'aquest moment, el *liber tradens* i el fragment (*fragmentum*) configuren una unió indissociable. L'existència és compartida absolutament per ambdues parts. No te sentit, doncs, separar-les després d'haver compartit tant de temps, tantes circumstàncies favorables i adverses; desmembrar-los, com ha estat una pràctica habitual durant molt de temps, encara que l'original siga substituït per un testimoni que posa en relació la seua segona existència, com a fragment, i la seua ubicació actual, trenca una vida conjunta als darrers anys, quan no segles; a més a més, desunir-los, potser, destrueix un seguit d'indicis acumulats al damunt que permeten reconstruir aquella història conjunta. Privilegiar el fragment per damunt de la història compartida amb el *liber tradens* significa fer desaparèixer una part important del temps transcorregut d'ençà que decidiren reutilitzar el *fragmentum*. Des de llavors fins l'actualitat el temps s'ha anat dipositant al damunt de tots dos creant una història comuna. No te massa sentit, doncs, separar-los ara, tot tenint present que de vegades els fragments reciclats i ara recuperats transmeten textos coneguts per altres manuscrits o edicions. Hi ha però la possibilitat que el fragment transmeta un text desconegut i, conseqüentment, inèdit, què fer llavors? Les respostes òbviament seran ben diferents, entre els que proposen rompre aquesta coexistència conjunta i els que no. De bon començament, fora oportú conservar-los al seu lloc. La història d'aquesta segona oportunitat per als *fragmenta* ens descobreix, d'antuvi, que en un moment determinat el manuscrit del qual formaven part estava deteriorat, i aleshores els seus folis serviren a altres finalitats. Potser, a més a més, el text havia esdevingut obsolet i, per aquesta raó, es reciclaven els seus fulls amb la versió manuscrita transmesa.

En qualsevol cas, esbrinar les raons per les quals hom decidí reutilitzar-los resulta una de les exigències intel·lectuals a resoldre en qualsevol recerca que analitze els fragments. L'existència posterior constitueix, doncs, una història irrenunciable

diversa naturaleza en el interior del restringido círculo de lectores, usuarios, que los utilizaban en sus reflexiones. Las frecuentes consultas, así como el avance del conocimiento, han convertido los libros en objetos viejos y, a veces, incluso obsoletos. Estas dos circunstancias condenan los libros al olvido. Al mismo tiempo, los acontecimientos fortuitos, las catástrofes naturales así como las violencias infligidas han deteriorado una parte considerable de ejemplares. Consecuentemente, se trata de objetos deteriorados, destinados a ser reutilizados. He aquí el origen de los fragmentos de los volúmenes que acostumbran a reciclarse. Actuando de este modo se les proporcionaba una segunda posibilidad de existencia, vinculada ahora a las necesidades de otro objeto material. Este nuevo periplo está ligado estrechamente al *liber tradens*, es decir el libro que hace posible esta nueva funcionalidad; se trata de una segunda oportunidad subsidiaria, menor, y, casi, privada de trascendencia.

A partir de este momento, el *liber tradens* y el *fragmentum* conforman una unión indisociable. La existencia es compartida absolutamente por ambas partes. No tiene sentido, por tanto, separarlas después de haber compartido tanto tiempo, tantas circunstancias favorables y adversas; desmembrarlos, como ha sido una práctica habitual durante mucho de tiempo, aunque el original sea sustituido por un testigo que relacione su segunda existencia, como fragmento, y su ubicación actual, rompe una vida conjunta en los últimos años, cuando no siglos; además, desunirlos, quizás, destruye una serie de indicios acumulados que permiten reconstruir aquella historia conjunta. Privilegiar el fragmento por encima de la historia compartida con el *liber tradens* significa hacer desaparecer una parte importante del tiempo transcurrido desde que decidieron reutilizar el *fragmentum*. Desde entonces hasta la actualidad el tiempo se ha ido depositando sobre los dos creando una historia común. No tiene demasiado sentido, en consecuencia, separarlos ahora, teniendo presente que a veces los fragmentos reciclados y ahora recuperados transmiten textos conocidos por otros manuscritos o ediciones. Cabe, no obstante, la posibilidad que el fragmento transmita un texto desconocido y, consecuentemente, inédito ¿De qué modo se debe de proceder? Las respuestas obviamente serán muy diferentes, entre los que proponen liquidar esta coexistencia conjunta y los que no. De entrada, parece oportuno conservarlos en el lugar que se encuentran en la actualidad. La historia de esta segunda oportunidad para los *fragmenta* nos descubre que en un momento determinado el manuscrito del cual

que ens ajuda a copsar les raons que expliquen el reciclatge. Tant important és el *fragmentum* (que ho és, siga per tractar-se d'un manuscrit malmès, siga perquè el text havia esdevingut obsolet), com la seua reutilització. La conjuminació d'ambdues circumstàncies obrí la porta a un espai futur compartit entre el *liber tradens* i el *fragmentum*. En aquesta nova existència es dipositaran força testimonis dels anys compartits, el resultat dels quals serà una història que convé analitzar i estudiar de forma adient, especialment per què en ella hom descobrirà una part de la història social dels usos de la cultura escrita a l'interior d'una societat organitzada, la de la reutilització dels *librorum fragmenta*.

Francisco M. Gimeno Blay
Comissari de l'exposició

formaban parte estaba deteriorado, y sus folios se destinaron a otros cometidos. Quizás el texto era obsoleto y, por esta razón, se reciclaban sus hojas con la versión manuscrita transmitida.

En cualquier caso, averiguar las razones por las cuales se decidió reutilizarlos resulta una de las exigencias intelectuales a resolver en cualquier investigación que analice los fragmentos. La existencia posterior constituye, pues, una historia irrenunciable que nos ayuda a conocer las razones que explican el reciclaje. Tan importante es el *fragmentum* (que lo es, sea por tratarse de un manuscrito malogrado, sea porque el texto era obsoleto), como su reutilización posterior. La unión de ambas circunstancias abrió la puerta a un espacio futuro compartido entre el *liber tradens* y el *fragmentum*. En esta nueva existencia se depositarán en el interior del libro múltiples testimonios de los años compartidos, el resultado de los cuales será una historia que conviene analizar y estudiar de forma adecuada, especialmente porque en ella se descubrirá una parte de la historia social de los usos de la cultura escrita en el seno de una sociedad determinada, en esta ocasión la de la reutilización de los *librorum fragmenta*.

Francisco M. Gimeno Blay
Comisario de la exposición

CATÀLEG

Nota prèvia

El lector trobarà seguidament fotografiats tots els materials constitutius dels llibres exposats. S'hi reprodueixen les diferents parts dels fragments localitzats acompanyats de la portada tipogràfica o colofó del *liber tradens*, tot documentant l'objecte en la seua integritat. Les reproduccions incorporen, igualment, un petit registre de natura eminentment bibliogràfica, on el lector localitzarà informació bàsica sobre el *fragmentvm* (datació, contingut literàri), sobre el *liber tradens* (referència bibliogràfica i signatura topogràfica de l'arxiu, biblioteca o museu on es conserva), sobre l'exemplar utilitzat per tal d'identificar-lo i alguna referència bibliogràfica.

Els diferents fragments exposats han estat organitzats tot atenent les següents àrees temàtiques: Bíblia, comentaris i glosses de la Bíblia, Patrística, Litúrgia, Dret (civil, canònic i foral), i Literatura.

El lector trobarà al llarg d'aquest catàleg les següents abreviatures:

- En relació amb les datacions proposades per als fragments acompanyen els numerals romans: **ex**: finals (*exeunte*), **in**: inici (*ineunte*), **m**: medi. Per tal d'identificar alguns textos s'ha fet servir la base de dades **ISTC**: Incunabula Short Title Catalogue.
- Pel que fa als llibres bíblics hom ha fet servir les següents abreviatures: **Ap**: Apocalipsi, **Gn**: Gènesi, **Jr**: Jeremies, **Jn**: Joan, **1 Ma**: 1 Macabeus, **Rm**: Romans, **Sir**: Siracida (Eclesiàstic), **Sl**: Salms, és a dir les utilitzades per la Bíblia valenciana*.

* cfr. *Bíblia valenciana*. Traducció interconfessional. València: editorial Sao, 1996, pp. XV-XVI.

CATÁLOGO

Nota previa

El lector encontrará fotografiados, a continuación, todos los materiales constitutivos de los libros expuestos. Se reproducen las diferentes partes de los fragmentos localizados acompañados por la portada tipográfica o colofón del *liber tradens*, documentando de este modo el objeto en su integridad. Las reproducciones incorporan, del mismo modo, un pequeño registro de carácter eminentemente bibliográfico, en el que el lector interesado localizará información básica sobre el *fragmentvm* (datación, contenido literario), sobre el *liber tradens* (referencia bibliográfica y signatura topográfica del archivo, biblioteca o museo donde se conserva), sobre el ejemplar utilizado para la identificación del fragmento y alguna referencia bibliográfica.

Los diferentes fragmentos expuestos se exponen distribuidos según las siguientes áreas temáticas: Biblia, comentarios y glosas de la Biblia, Patrística, Liturgia, Derech (civil, canónico y foral), y Literatura.

El lector encontrará a lo largo del catálogo las siguientes abreviaturas:

- En relación con las dataciones propuestas para los fragmentos acompañan a los numerales romanos: **ex**: finales (*exeunte*), **in**: inicio (*ineunte*), **m**: mediado. Para la identificación de algunos textos se ha utilizado la base de datos **ISTC**: Incunabula Short Title Catalogue.
- Por lo que respecta a los libros bíblicos se han empleado las siguientes abreviaturas: **Ap**: Apocalipsis, **Gn**: Génesis, **Jr**: Jeremias, **Jn**: Juan, **1 Ma**: 1 Macabeos, **Rm**: Romanos, **Sir**: Siracida (Eclesiástico), **Sl**: Salmos, es decir las utilizadas per la Bíblia valenciana*.

* cfr. *Bíblia valenciana*. Traducció interconfessional. València: editorial Sao, 1996, pp. XV-XVI.

comunitat de les coses ¶ Per ço diu lo philosoph ¶ [illegible] el oy dir de dos homens los quals eren amichs per [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ¶ E [illegible] [illegible]
diu ¶ [illegible] seguir [illegible] [illegible] [illegible] que [illegible] [illegible] [illegible] amich
¶ [illegible] [illegible] es [illegible] ¶ [illegible] lo [illegible] [illegible] lau y lahor ¶ [illegible] offi
es no guardar [illegible] que amistat no [illegible] [illegible] gran ¶ Tuli diu
[illegible] es [illegible] amistat [illegible] se fan per [illegible] menors ¶ Salamo diu qui des
[illegible] son amic es [illegible] de [illegible] ¶ [illegible] [illegible] perpetualment ¶ Salamo
diu [illegible] amich ¶ [illegible] mour diu [illegible] ¶ [illegible]
son amic [illegible] [illegible] ¶ [illegible] [illegible] de son amic
[illegible] son [illegible] ¶ [illegible] ¶ Salamo diu
no dir [illegible] ¶ [illegible] es diu [illegible] [illegible] que li dur
plaer ¶ Salamo diu ¶ [illegible] hom [illegible] son amic el esperance de la sua
[illegible] ¶ [illegible] la [illegible] amistat ¶ Salamo diu ¶ Bon [illegible] es qui [illegible] son
amic ¶ [illegible] diu amistat deu esser [illegible] [illegible] humana cosa ¶ Daço
[illegible] Tulius [illegible] [illegible] millor amistat que [illegible] amor per [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] tots los amichs
lo [illegible] de amistat ab el ¶ Salamo diu [illegible] amistat en companya es [illegible]
amic [illegible] ¶ [illegible] ¶ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] en [illegible] ¶ [illegible] que [illegible] es [illegible] [illegible]
[illegible] aquell [illegible] [illegible] [illegible] ¶ [illegible] del hom
[illegible] cosas [illegible] amistat [illegible] ¶ [illegible] [illegible] sel es [illegible]
¶ Salamo diu que los amichs [illegible] ¶ [illegible] guarda sel [illegible]
¶ [illegible] guarda que el sia de [illegible] ¶ [illegible] diu [illegible] amic [illegible]
[illegible] que la [illegible] ¶ [illegible] [illegible] que [illegible] ¶ Salamo
diu [illegible] [illegible] De amistat e de profit lviii

A[illegible] [illegible] e son profit es semblant al [illegible] al voler lo qual nos
[illegible] ¶ [illegible] e el [illegible] ¶ [illegible]
ama en les tres coses e no [illegible] ¶ [illegible] les tres coses [illegible]
[illegible] [illegible] del [illegible] lo qual a
la [illegible] lo [illegible] [illegible] flors e les [illegible] el [illegible]
de nos es [illegible] ¶ [illegible] el [illegible] de nos

E aquell lo qual [illegible] De amistat [illegible] lix [illegible]
[illegible] de la sua [illegible] que [illegible] que el ha fet son de
[illegible] el son fill lo pus [illegible] que el poc era pus [illegible] ¶ [illegible]
[illegible] que amor lo sobre [illegible] no [illegible] negu poder

CASULLES

CASULLAS

1.
s. XIV.
Brunetto Latini (1220-1295)
Llibre del tresor. Versió catalana de Guillem de Copons.
[Capítols: LVI - LIX, LXII, LXIII, LXVIII - LXX].
Sogorb. Museu de la Catedral, Casulla nº 439.

1

Fragmentvm

Datació:
s. XIV ex.

Contingut literari:
Brunetto Latini (1220-1295)
Llibre del tresor. Versió catalana de Guillem de Copons.
[Capítols: LVI - LIX, LXII, LXIII, LXVIII - LXX (edició de Wittlin II, CV, 1 - CVI, 2, CVI, 5 - CVIII, CXII, 3 - CXIII, 2, CXVII - CXIX, 2)].

Casula tradens

Datació:
s. XV.

Conservació:
Sogorb. Museu de la Catedral, Casulla nº 439.

Bibliografia:

¶**Fragment:** Brunetto Latini, *Llibre del tresor;* traducció: Guillem de Copons; edición de Curt J. Wittlin. Barcelona: Barcino, 1971-1989.

¶**Casulla**: Ramón Rodríguez Culebras (†) - Ferran Olucha Montins - David Montolio i Toran, *Museo Catedralicio de Segorbe. Catálogo*. Valencia: Fundación Bancaja, 2006, p. 376-377; *L'Art dels velluters. Sedería de los siglos XV-XVI*, Valencia: Generalitat Valenciana, 2011, pp. CXXVII-CXXX, p. 74, nº 87.

son els bens de fortuna. e ne els uan en ne demoren en era. Car uerian ses
de fermetat. Car fortuna no es estable ni son cors no es p dure
ni p mo segons que el sage ne recomte de molts homens los quals no an
son ni uolen. es mutan cangen sapiets e en gran dignitat de sapiensa la
ga edat gran pit. Car un alau qui sa lo mal y dan hom del mon no pot
auer. ne pot dir de fortuna. Car per q auen molts que fortuna hom
bra. e que corneia uet uein la sua roda no uen. Car nos nos deuem auuir
p que los sauis ne dien. que deu aborrir los savis. e ames los debils. Ca
uera una ne dira lo mestre alauna esta. cat con auue abon home. dela p
Riqueca es en auer hereditat. sauis o esclau. meua branca de fortuna. q es riqueca.
e mou de. Car ens dar son amic ab espasa. e caus de gran.
Car dap nos en sanya tuh. Car uarde dieu el. si ai diuiques. que ai no sage ne
ass. esser. que hom deu guardar. mi ania. Car ensenu dix. Car un ama dre
ta una mi ania no sion massa ual cap. e mesa gran. Car dalu dix. Car om
no deu esp honrat plaisa. mge la sua cau per el. Car ensenu dix. Car gouna
cau ia de dap pocs que rocha. ases dones. e de gran casa on no enuge alau en
es aseruor. Car ens dar me si molts hy entramen entre dels alaus sauis
ulana qui es de les rassans diguen. e alberch comu ai as malamen camiar
seruor. Car per q dix onaco. Car ue al dam casa que en pocs casa pocs ai me
nar ual uida. Quamu de iutia esser. Car el no uulia mesar sine p ue
re la sua fame. mas com deu esar gran uerel. esar en pocs casa. Car la gra
nes dels casa. no es. Car ens dar. Car ai esr rich que ai
agres. e si los dapis. e. Car de noble lenage. uoc ual ala si res. si ai fosses
de baxa gent pobre ases pegnes casa. quen morreu. ge no pocs. e menestar uos
uendoan ala mort e ase. Car ne ama ni cau ni mur. dix no uolam la sobre
del cap de lur seyor. Car cap el es malalc. cap qui es desos. e cobre de guar
dar es paor de pdre. Car ens dar ajuda ala sua ses. ase. Car de les uulles
pmes auuden ases qui en malanie des. Car negra mort. e pdre
ment apoques ases cagrans corrent de rey. De seruir. lxv.
Ues auets oyt de hedrat. e am pecs oyt dar. seruir. ual de nelh q
es fuis. Car le sabi deu fer. Car ens mestres ordenets q que mese
los fa. Car pugs de menar la sua. Car ensenu dix lo seruir es enguenat. e
el se pensa quel sua lo auuill en un lom. la uuylher pere de esp leuada. Car
ory seu mec ab seruor. mas lo pensar es axi fenich. que el no pot esp conque. a
esp. on es en clos que el no sias ala sua uolentat. Car lo mestre dix. Car deus

2

Fragmentvm

Datació:
s. XIV ex.

Contingut literari:
Brunetto Latini (1220-1295)
Llibre del tresor. Versió catalana de Guillem de Copons.
[Capítols: XXV; XXIX - XXXI (edició de Wittlin II, LXXIV, 1-5; LXXVIII, 4 - LXXX, 3)].

Casula tradens

Datació:
s. XV.

Conservació:
Nova York. Hispanic Society of America, Casulla H 9910.

Bibliografia:
¶**Fragment:** Brunetto Latini, *Llibre del tresor*, traducció: Guillem de Copons; edición de Curt J. Wittlin. Barcelona: Barcino, 1971-1989.

¶**Casulla:** The Hispanic Society of America. Casulla H 9910, cfr. una reproducció en *L'Art dels velluters. Sedería de los siglos XV-XVI*, Valencia: Generalitat Valenciana, 2011, p. CXXVII, fig. 1 i, especialment, Carmen Pérez García - Mª Gertrudis Jaén Sánchez, *Hallazgo de manuscrito oculto en dos casullas. Ejemplo de estudio paralelo de tejidos conservados en la geografía valenciana con piezas de la colección de The Hispanic Society of America*, en *L'Art dels velluters. Sedería de los siglos XV-XVI*, Valencia: Generalitat Valenciana, 2011, pp. CXXVII-CXXX.

Incipit liber genesis
os qui dicitur hebra
ice bresich.

In principio creauit deus celum et terram; Terra autem erat inanis et uacua et tenebre erant super faciem abyssi et spiritus dei ferebatur super aquas; Dixitq; deus fiat lux et facta est lux; Et uidit deus lucem quod esset bona et diuisit lucem a tenebris Appellauitq; lucem diem et tenebras noctem; factumq; est uespere et mane dies unus; Dixit quoq; deus; fiat firmamentum in medio aquarum et diuidat aquas ab aquis; et fecit deus firmamentum diuisitq; aquas que erant sub firmamento ab his que erant super firmamentum et factum est ita; Vocauitq; deus firmamentum celum; factumq; est uespere et mane dies secundus; Dixit quoq; deus; congregentur aque que sub celo sunt in locum unum et appareat arida factumq; est ita; et uocauit deus aridam terram congregationesq; aquarum appellauit maria; Et uidit deus quod esset bonum et ait; Germinet terra herbam uirentem et facientem semen et lignum pomiferum faciens fructum iuxta genus suum cuius semen in semetipso sit super terram et factum est ita; Et protulit terra herbam uirentem et facientem semen iuxta genus suum lignumq; faciens fructum et habens unumquodq; semen secundum speciem suam; Et uidit deus quod esset bonum et factum est uespere et mane dies tertius; Dixit autem deus; fiant luminaria

m firmamento celi et diuidat diem
et nocte et sint in signa et tempora
dies et annos; Et luceant in firma-
mento celi et illuminent terram; et fa-
ctum est ita; Fecitq; deus duo magna
luminaria; luminare maius ut pre-
esset diei et luminare minus ut pre-
nocti et stellas et posuit eas in fir-
mamento celi ut lucerent super terram
preessentq; diei ac nocti et diuideren
lucem ac tenebras Et uidit deus
quod esset bonum et factum est uespere et mane
dies quartus Dixit quoq; deus; produ-
aque reptile anime uiuentis et uo
tile super terram sub firmamento c
Creauitq; deus cete grandia deus
omnem animam uiuentem atq; mo
atq; motabilem quam produxerat
in speciebus suis et omne uolatile se
genus suum Et uidit deus quod esset
bonum benedixitq; eis dicens; C
scite et multiplicamini et replet
quas maris; auesq; multiplic
super terram et factum est uespere et mane
dies quintus Dixit quoq; deus; pro
ere terram uiuentem in genere
o mentum et reptilia et bestias
ur suis speciebus suis factumq; est ita
cit deus bestias terre iuxta species su
et iumenta et omne reptile terre in
genere suo; Et uidit deus quod esset b
et ait faciamus hominem ad ymag
ginem et similitudinem nostram
sit piscibus maris et uolatilib
bus et bestiis cre uniuerseq; terram
que reptili quod mouetur in ter
uit deus hominem ad ymaginem
nem suam ad ymaginem
creauit illum masculum et femi
creauit eos; benedixitq; illis deus
et ait; Crescite et multiplicamini
replete terram et subicite eam et
mini piscibus maris et uolatili
celi et uniuersis animantibus que mo
uentur super terram; Dixitq; deus
ecce dedi uobis omnem herbam
afferentem semen super terram et u
niuersa ligna que habent in semet
semetipsis genus suum ut sint no
in escam et cuncte animantibus
re omnique uolucri celi et uniuersis
mouentur in terra et in quibus est
ma uiuens ut habeant ad uescend
et factum est ita; Viditq; deus cuncta
que fecerat et erant ualde bona et
est uespere et mane dies sextus

Igitur perfecti sunt celi et ter
omnis ornatus eorum; et
uitque deus die septimo

BÍBLIA

BIBLIA

s. XIV.
Bíblia Vulgata (Bíblia de Sant Domènec).
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Ms. 682, f. 4r.

3

Fragmentvm

Datació:
s. XIV.

Bíblia Vulgata (Bíblia de Sant Domènec).
Incipit liber Geneseos qui dicitur hebraice Bresith.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Ms. 682, f. 4r.

4

1647, agost, 16. València. Convent dels Predicadors.
Exhortació de fra Tomàs Turco, general dels Dominics, per tal que cap frare gose vendre o alienar l'exemplar de la Bíblia al qual acompanya aquest edicte.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Ms. 682, full solt en l'interior.

Fr. Thomas Turcus Sacræ Theologiæ Professor ac totius Sacri Prædicatorum Ordinis Magister Generalis ac servus.

Quia Bibliorum codices antiqui Manuscripti Ecclesiæ Dei utilissimi sunt ac necessarij atque in magno pretio ad restituenda Latinæ vulgatæ editionis loca depravata: et sæpe contingit à stultis judicari hujusmodi Biblia Bibliothecarum loca mutiliter occupare, ac proinde vili pretio ea mechanicis artificibus vendere soleant, eorum chartas in viles usus conversuris: adeo tanto malo obviare cupientes, tenore præsentium nra auctoritate officij præcipimus in virtute Spiritus Sancti et Sanctæ obedientiæ sub præcepto formali, necnon sub privationis cujuscumque officij et vocis activæ et passivæ pœna omnibus et singulis nostræ curæ subjectis Religiosis ne vendant, nec a Conventu quomodolibet [illegible] hæc Sacra Biblia manuscripta, nec a communi nri Conventus Prædicatorum Valen. Bibliotheca per se aut per alium extrahant, aut extrahere quorlibet permittant sine nostra expressa in scriptis obtenta et manu nra subsignata et sigillata licentia in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. In quorum fidem Pntes subscripsimus in Nro Prædicatorum Valentino Conventu 16 die Augusti anni 1647.

Thomas [illegible]

[illegible] Magr [illegible]

Transcripció:

Ihesus.

Fr. Thomas Turcus, sacrae theologiae professor ac sacri predicatorum Ordinis magistri generalis ac servus.

Quia bibliorum codices antiqui manuscripti Ecclesiae Dei utilissimi sunt ac necessarii, atque in magno pretio ad restituenda latinae vulgate editionis loca depravata, et saepe contigit a stultis judicari hujusmodi Biblia bibliotecarum loca inutiliter occupare, ac proinde vili pretio ea mechanicis artificibus vendere soleant, eorum chartas in viles usus conversurus. Ideo tanto malo obviare cupientes, tenore presentium nostra auctoritate officii, prae primis in virtute Spiritus Sancti, et sancte obedientiae sub precepto formali, necnon sub privationis cuiuscumque officii et vocis active poena, omnibus et singulis nostre curie subiectis religiosis ne vendant, nec a conventu quomodolibet [al]ienent hec sacra Biblia manuscripta, nec a communi nostri conventus predicatorum Valencie biblioteca per se aut per alium extrahant, aut extrahere quomodolibet permittant sine nostra expressa in scriptis obtenta et manu nostra subsignata et sigillata licentia in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

In quorum fidem presentes subscripsimus in nostro Predicatorum valentini conventu 16 die augusti anni 1647.

Thomas Turcus.

Traducció:

Jesús.

Fra Tomàs Turco[1], professor de sagrada teologia, mestre general de l'Orde dels Predicadors i servidor.

Tot considerant que els antics còdexs manuscrits són molt útils i necessaris per a la Església i de gran vàlua per tal de restituir els passatges manipulats de l'edició llatina de la Vulgata, sovint s'esdevé que els necis consideren que els espais de les biblioteques ocupats per les Bíblies són inútils, raó per la qual acostumen a vendre-les per un preu insignificant a treballadors manuals els quals solen destinar els seus fulls a usos més vulgars i menyspreables. Així doncs, tot desitjant redreçar aquestes actuacions, pel tenor de la present, per la nostra autoritat de l'ofici, primerament en virtut de l'Esperit Sant i sota el precepte de la sagrada obediència, baix pena també de privació de qualsevol ofici i de dret actiu a tots i cadascun dels religiosos sotmesos de la nostra cort, els exhortem que no venguen, ni alienen de qualsevol manera aquesta sagrada Bíblia manuscrita, ni la traguen ells o un altre de la biblioteca del convent de Predicadors de València, o permeten extraure-la de qualsevol manera sense haver obtingut la meua expressa autorització signada i segellada en el nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant.

En testimoni de les coses mencionades subscrivim la present en el convent de Predicadors de València el 16 d'agost de l'any 1647.

Tomàs Turco.

1 **Fr. Tomás Turco**, de Cremona, provincia de Lombardía. General dels dominics entre 1644-1649.

5

Fragmentvm

Datació:
s. XIV m.

Contingut literari:
Bíblia vulgata.
[**Ap 3**, 18-22; **4**, 3-6; **4**, 11; **5**, 8-10; **6**, 1-17; **7**, 1-9].

Liber tradens

William Allott (-1590?)
Thesaurus Bibliorum, omnem vtriusque vitae antidotum secundum utriusque instrumenti veritatem & historiam succinte complectens, opera et industria.
Lió: apud Alexandrum Marsilium Lucensem, 1580.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-4/217.

THESAVRVS

BIBLIORVM,

OMNEM VTRIVSQVE VITAE ANTIDOTVM

Secundum vtriuſque inſtrumenti veritatem, & hiſtoriam ſuccinctè complectens:

Opera, & induſtria GVLIELMI ALLOTTI Angli, ſacræ Theologiæ ſtudioſi, collectus ac concinnatus.

CVI IN CALCE ACCESSIT INDEX EVANgeliorum Dominicalium in ſeries ſuas certas, & capita diſſectorum.

Opus omnibus Paſtoribus & Concionatoribus admodum vtile.

LVGDVNI,

Apud Alexandrum Marſilium Lucenſem.

M. D. LXXX.

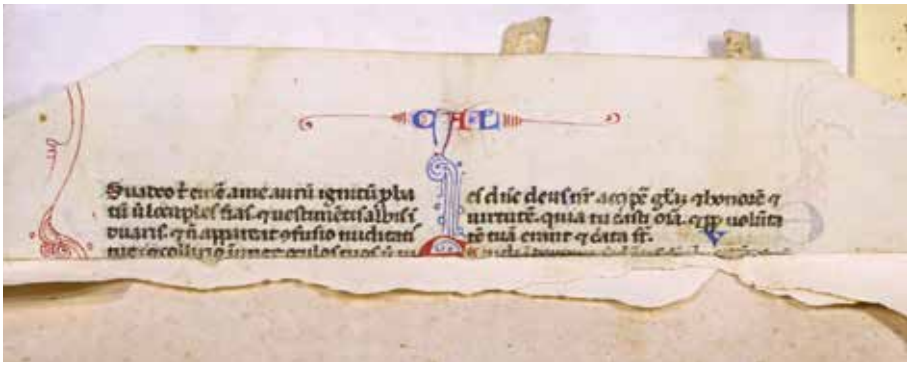

6

Fragmentvm

Datació:
s. XV m.

Contingut literari:
Bíblia vulgata.
[**Sir 23**, 2, 19-20, 37-38; **24**, 21].

Liber tradens

Augustinus de Ancona (-1328?)
Summa de potestate ecclesiastica. (Ed: de Paulus de Bergamo). Venècia: Johannes Leoviler, de Hallis, per a Octavianus Scotus, 19 setembre 1487.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc 230.

Bibliografia:
¶**Liber tradens**: ISTC ia01367000.

ai. p̄sumptuosum est ⁊ damnosum. Sz quedam sunt q̄ bono ⁊ malo animo fieri p̄nt: sicut si aliquis dicat ꝓpter stomachi debilitatem se non posse ieiunare: ⁊ tu iudices eū hoc facere ꝓpter gulositatē: de talibus iudicare temerariū est: ⁊ ꝓhibet Matth. vij. qñ dicit: Nolite iudicare ut non iudicabimini. ¶ Ad 2m est dicendū q̄ cogunt iudices per tormenta veritatē inquirere: eo q̄ occulta sunt eis ⁊ ignota nec alit scire p̄nt: nisi dum penis corpora subijciūt q̄ gesta sunt veracit ⁊ fideliter inquirentes. Sz in diuino iudicio quedā diuine virt⁹ aderit qua fiet ut cuiqz opa sua bona uel mala cūcta in memoria reuocent: ⁊ mentis intuitu mira celeritate a cunctis cernant ut accuset vel excuset scia ꝯsciaz: atqz ita ismul ⁊ oēs ⁊ singuli iudicent: q̄ qdem diuina ꝟtus libri nomē accepit: ut dicit Aug⁹. xx. de ciui. dei ¶ Ad 3m dr: q̄ hm Aug. ad deo gr̄as de sex qōnibus non sic intelligendum est illud verbū: In quo iudicio iudicauerit iudicabimini: vt si hō iudicat iudicio temerario falso ⁊ iniquo: eodem iudicio a deo debeat iudicari. Sz sensus ē in qua voluntate bñ feceritis: in ea recipiet p̄miū. ⁊ in qua volūtate malefeceritis. in ea puniemini. Naz si qs oculis vteretur ad respiciēdū aliqua illicita sibi ꝓhibita recte diceret: In qbus oculis peccasti in illis punieris: ⁊ sic excecaret ⁊ oculis priuaret. Quia igit volūtas ē regula ⁊ mēsura oiuz factoꝝ nr̄oꝝ meritoꝝ ⁊ demeritorū. ⁊ ipsa ꝓprie vtimur ad merendus ⁊ demerendum: recte dictū est vt eo aio ⁊ ea volūtate q̄ iuste ⁊ iniuste iudicam⁹ alios: eodem animo ⁊ eadem volūtate recipiam⁹ iudiciū de pena: vel de p̄mio. Uñ si volūtate temeraria aliquē iudicamus: illa temeritas erit que nos puniet ⁊ si mēsura iniq̄ ⁊ iniqua volūtate vtimur ad vendendū: vel ad reddendū aliquid ꝓximo illa volūtas iniq̄ vel mēsura erit cā q̄re iudicemur: ⁊ vniuersaliter illa volūtate ꝓpria qua homo bona vel mala opera facit vel alioꝝ facta iudicat: eadē iudicabit ad mensuram vel beatitudinē consequendā. ¶ Cuz voluntate ergo recta ⁊ iusta faciat nos eternꝰ iudex in suo conspectu presentari: vt satiemur cū apparuerit nobis gloria ei⁹ qui est benedictus in secula seculorum. Amen.

¶ Explicit summa de Ecclesiastica potestate edita a fratre Augustino de Ancona Ordinis fratrum heremitarū sancti Augustini: Impressa Venetijs arte ⁊ ingenio Joannis Leoviler de Hallis Impēsis Octauiani scoti Modoetiensis Anno dñi M.cccclxxxvij. xiij. kal. octobris.

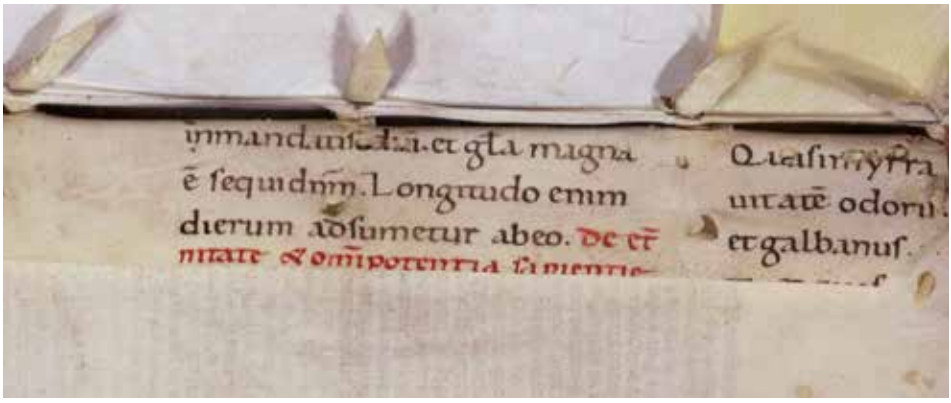

7

Fragmentvm

Datació:
1479. Venècia.

Contingut literari:

Bíblia vulgata.
[**1 Ma 4**, 13-17, 38-41, 61; **1 Ma 5**, 1-5, 9-10, 22-26, 28-29].

Els fragments procedeixen de l'edició:
Bíblia llatina. Venècia: Nicolaus Jenson, 1479.

Liber tradens

Antoni Navarro
Sermones de sanctis. Tom I: *A festo beati Andreae usque ad resurrectionem Dominicam*. Madrid: apud Petrum de Madrigal, 1593.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-4/116.

Bibliografia:

¶**Fragment**: ISTC ib00563000.

TOMVS PRIMVS SERMONVM DE SANctis, quos ſequens folium indicabit: à feſto beati Andreæ vſq; ad Reſurrectionem Dominicam.

Authore R. P. Præſentato, F. Antonio Nauarro Llerenenſi, Ordinis Prædicatorum.

MADRITI,

Apud Petrum Madrigal:

M. D. XCIII.

Eſtà taſſado por los ſeñores del Conſejo Real à tres maraùedis y medio el pliego.

Paulus ser̃ iesu xp̃c. Hec epl̃a diuidit i tres ptes. s. in salutatõz: narratõz: z ꝯclusiõz: 2ª ibi Primũ gr̃as ago. tertia: ibi. xvj. ca. Ei autez q̃ po-

tẽs est. Prima adhuc in tres: q: p̃ describit salutãs pl̃ona: 2ª eccle sia salutata: ibi Oĩb̃ q̃ sũt rome. tertio bo na optata: ibi Gratia vobis z pax. Prima adhuc in duas: quia p̃mo ponit pl̃one salutãis descriptio: 2ª cuiusdã dicti declaratio: ibi Q̃ ad añ ꝑmiserat. Persona vo salutans p̃mo describit ex noie cũ dicitur:

Incipit epl̃a beati Pauli apli ad Romanos. Ca.I.

Paul⁹ ser̃uus ihesu xp̃i vocat⁹ apls segregat⁹ i euãgeliũ dei quod añ ꝑmiserat p ꝓphetas suos i scripturis sãctis de filio suo qui factus ẽ ei ex semie dauid fm carnẽ: qui ꝑdestinat⁹ ẽ filius dei

a Paulus. primo eni vocatus fuit saulus: act. viij. sed postea vocatus est paul⁹ a quodã eius notabili facto. s. a ꝑuersiõe pauli ꝓcõsulis: act. xiij. sicut iacob vocat⁹ fuit isrl ex eo q̃ vidit dñm vel port⁹ ex eo q̃ luctat⁹ cũ angelo est: vt dcm̃ fuit plen⁹: Gen. xxxij. Et simon vocat⁹ est petrus ex ꝓfessione diuinitatis in christo: Mat. xvj. Scõo describit ex religi one: cũ dicit: b Seru⁹ iesu christi. i. verus christianus. Tertio ex officij dignitate: cũ dr: c Uocat⁹ apls. Et q̃ apl⁹ est excellẽtio: ecclesie status ad quẽ null⁹ ascendit recte nisi a deo vocat⁹: ideo bene dicit: Uocat⁹ apls. s. a deo fm illud hebre. v. c. Nec quisq̃ assumit sibi honorẽ: sed qui vocat a deo tanq̃ aaron. Quarto ex mõ vocatõis suc: cuz dicit: d Segregatus in euangeliũ dei. p verbũ eni spũs sancti fuit segregat⁹ a cetu apl̃oz aliorumq̃ discipulorz ad ꝓdicandũ p orbem euangeliũ christi: act. xiij. Et tunc vocat⁹ fuit ad apl̃atum: priꝰ tñ vocatus fuit ad fidez act. ix. e Q̃ ad añ ꝑmiserat. Hic ꝓsequenter declarat duplex dcm̃ et p̃mo declarat p̃m⁹: scõo scõm: scõa: ibi Per quẽ accepim⁹ Primũ aũt est: q: dixerat: Segregatus in euãgeliũ dei. ideo declarat: quale sit illud euangeliũ. i. bonũ nunciũ a deo patribꝰ veteris testamẽti ꝑmissuz: z h̃ est q̃ dicit: e Q̃ ad añ ꝑmiserat. s. ocus pater. f Per ꝓphetas suos in scripturis sanctis. sicut patet hie. xxx. Ecce dies veniũt dicit dñs z feriã domui isrl z domui iuda fedus nouũ: nõ fm pactũ q̃ pepigi in die illa cũ patribꝰ vr̃is q̃ apprehẽdi manũ eoz vt educerẽ eos de terra egypti: sed hoc erit pactũ q̃ feriã cũ domo israel. z sequit: Dabo legẽ meã in viscerib⁹ eoz z in corde eoz scribã eam. Christus enim legẽ nouã in euãgelio cõtentã nõ tradidit scriptura: sed verbo suo: z spũ sancto de celo misso imꝓressit illam cordib⁹ apl̃oz z aliorz discipulorz: sed ipli postea scripserũt ad memoriã futuroz: co dr Esa. xl. Cõsolamini ꝓsolami ppl̃e meꝰ dicit dñs vester: loq̃mini ad cor hierlm: q: sicut dictũ est lex no scripta fuit sup hoiuz corda. Scõo q̃dit quale sit euan ĩ ipsud ex subiecto: cũ dr: g De filio suo. qui est vn⁹ cũ patre ab eterno z verus hõ ex tpe: ideo subdit:

Qui factus est ei ex semine dauid fm carnẽ. Nõ enim ĩ filius vel ipse christus põt dici factus absolute: q: suppoñ filij est eternũ sicut suppositũ patris: põt tñ dici factꝰ cũ

glie in futuro: ꝓpter q̃ importat antecessiõz respectu p̃ destinati. filius aũt in nã diuina est coeternꝰ patri: z sic nõ põt dici p̃destinat⁹: sed in hũana nã posteriorz est pie que vnita est deitati in tpe: z hec vnio facta est ex dei p̃destinatiõe: aliter eius deitati de nouo aliquid accideret q̃ est impossibile et

in virtute fm spiritũz sanctificatõis ex resurrectõe mortuoz ihesu xp̃i dñi nr̃i: p quẽ accepim⁹ gr̃az z apl̃atũ ad obediendũ fidei i oĩb⁹ gentib⁹ p nõie ei⁹ in quib⁹ estis z vos vocati ihesu xp̃i: oĩb⁹ q̃ sũt rome dilecti dei vocati sancti. Gr̃a vob ẽt pax a deo pie ẽt dño nr̃o ihesu christo. Primũz quidem gr̃as ago

ex ei⁹ mera gr̃a: ꝓpter q̃ cadit sb̃ p̃destinatõe diuina: et ideo sicut hec ꝓpositio: hõ fact⁹ est deus vel filius dei. est vera ita z hec: christus fm q̃ hõ p̃destinatus est esse filꝰ dei qui in nã diuia cõlis est patri in potẽtia: k Scõz spm̃ sãctificatõis. Hoc refert ad illõ q̃ ꝓmittit: Qui factus est ei ex semie dauid fm carnẽ. ne forte alĩqs crederet q̃ descendisset de dauid p virtutẽ generatiuã sicut alij: q̃ est falsuz: q: de eo descendit tm̃ fm corpulentam substantiã de virgine assũptaz: z vtute actiua spũs sancti formatã: que virginẽ sãctificauit z impgnauit. l Ex resurrectõe mortuoz. hoc refert ad illud q̃ ꝓdicit q̃ p̃destinat⁹ est filius dei in virtute. i. in equalitate potentie vt dictũ est que apparuit in xp̃o ex resurrectõe mortuorũ: ad quã reqrit potentia infinita p quã se z alios mortuos suscitauit. m Jesu christi dñi nr̃i. i. a xp̃o dño nr̃o. Hic ponit genitiuꝰ ꝑ ablatiuo. n Per quẽ accepim⁹ gr̃am z apl̃atũ. Hic declarat scõm dictũ. s. qualit accep⁹ est ad apl̃atuz. s. p iesum xp̃m qui est mediator dei z hoiuz: et ideo dona spũs sancti veniũt ad hoies p ipsum. dictũ aũt est. s. q̃ hec vocatio fuit p spm̃ scm̃. Ex quo sequit q̃ mediante xp̃o apl̃at⁹ cõcessus fuit paulo: ideo dicit: Per quem accepim⁹ gr̃am z apl̃atuz. z iũgit hec duo simul q: natura nõ deficit i necessarijs sz cũ forma substantiali dat ꝓprietates que sũt necessarie in opibus ꝓgruentib⁹ ipsi forme: z multo magis actor nãe nõ deficit in necessarijs: ꝓpter q̃ cõcedens dignitatem aplicam simul dat gr̃am ad exequendũ cõuenienter officiũ ptinẽs ad illã dignitatẽ: nisi suscipies obicẽ sibi ponat. o Ad obediendũ fidei. i. patus sum totaliter me exponere obsequio fidei. a In oibus gentib⁹. i. vt fides dilatet in oĩb⁹ gẽtib⁹. b Pro noie eius. i. ad gl̃az nois christi. c In quibus. s. fidelibus: d Estis z vos vocati ad fidez iesu xp̃i. i. a iesu christo a quo ẽ hec vocatio. e Omnib⁹ qui sunt rome. Hic ꝓsequenter exprimunt pl̃one salutate: cũ dr: Oĩbus qui sunt rome. nõ generaliter sed fidelib⁹: ideo subdit: f Dilecti dei. i. a deo vocatis. g Sanctis. i. christianis qui sũt sanctificati p baptismũ. h Gratia vobis z pax. Hic exꝑmunt optata bona que sunt bona simpliciter: ꝓpter q̃ absolute possunt optari alĩqs z sibi: z hec sunt gr̃a in ꝑsenti z gloria in futuro: ideo subdit: i Et pax. Appetitus eni hois nõ põt totaliter quietari nisi in glia.

k A deo patre nostro. qui est dator gr̃e z glie. l Et dño iesu christo. qui est vnus deus cũ ipso: z sic dator

GLOSSA DE LA BÍBLIA

GLOSSA DE LA BIBLIA

1481, juliol, 31.
Bíblia Vulgata, amb la Glossa de Nicolau, de Lira (aproximadament 1270-1349).
[Rm 1, 1-8].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 327.

8

Fragmentvm

Datació:
1481, juliol, 31.

Contingut literari:
Bíblia latina, amb la Glossa de Nicolau de Lira (1270-1349).

[**Fragments: 1-2**: *Text*: Jr **31**, 38-40; **32**, 1-2; **34**, 7-22; **35**, 1-19. *Signatura tipogràfica*: ff. MM4; **Fragments: 3-4**. *Text*: Jn **19**, 37-42; **20**, 1-10; Jn **20**, 10-29. *Signatures tipogràfiques*: ff. Yy3[r-v]; **Fragments: 5-6**. *Text*: Rm **1**, 1-29; **4**, 14-25; **5**, 1-21. *Signatures tipogràfiques*: ff. Zz2, Zz3].

Els fragments procedeixen de l'edició:
Biblia latina cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. Ed: Paulus a Mercatello. Amb addicions per Franciscus Moneliensis. Add: Nicolaus de Lyra, Contra perfidiam Judaeorum. Venècia: [Johannes Herbort, de Seligenstadt], per a Johannes de Colonia, Nicolaus Jenson et Socii, 31 juliol 1481.

Liber tradens

Desconegut.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 327.

Bibliografia:
¶**Fragment**: ISTC ib00611000.

...yra sup epl̃as ad romanos. La.I.

Paulus seru' ihesu xp̃i. hec epl̃a diuidit i tres pres. i. in salutatõs: narratõs: ꝛ exhortatõs: 2° ibi Primũ gr̃as ago. tertia: ibi. xvj. ca. Et autez q̃ po-

tẽs est. Prima adhuc in tres: q̃ p̃ describit salutãs plona: ꝛ eccle sia salutata: ibi Oĩb' q̃ sũt rome. tertio bona optata: ibi Gratia vobis ꝛ pax. Prima adhuc in duas: quia p̃mo ponit plone salutãs descriptio: 2° cuiusdã dicti declaratio: ibi Qõ añ p̃miserat. Persona vo salutans p̃mo describit ex nois cõsideratur:

Incipit epl̃a beati Pauli apli ad Romanos. La.I.

Paul' ſẽrus ihesu xp̃i vocat' aplus segregãt' i euã geliũ dei q̃od añ p̃miserat p

pr̃ophetas suos i scripturis sctis de filio suo q̃ factus ẽ ex semie dauid fm carnẽ: qui p̃destinat' ẽ fil' dei in virtute fm spiritũ sanctificatõis ex resurrectõe mortuoꝝ ihu xp̃i dñi nr̃i: p quẽ accepim' gr̃as ꝛ aplatũ ad obediendũ fidei i õib' gentib' p nõie ei' in quib' ẽstis ꝛ vos vocati ihesu xp̃i: õib' q̃ sũt rome dilect̃i dei vocat̃i sanct̃i. Gr̃a vob ꝛ pax ã do pie ꝛ dño nr̃o ihu christo. Primũ q̃dem gr̃as ago

a Paulus. primo ens vocatus fuit saulus: act. viij. sed postea vocatus est paul' a quodã eius notabili facto. i. a puer sõe pauli. pcõsulis: act. xiij. sicut iacob vocat' fuit isrl ex eo q̃ vidit dñm vel potẽ ex eo q̃ luctat' cũ angelo est: vt dñm fuit plem': Scõs. xxxij. Et simon vocat' est petrus ex confessione discipulatus in christo: Mat. xvj. Scõo describit ex religiõe ordinis dicit: b Seru' ihesu christi. i. verbo christiano. Tertio ex officii dignitate: cũ sit: c Vocat' apl's. Et q̃ apl's' est excellẽtior ecclesie status ad q̃d null' ascendit rete nisi a deo vocat': ideo bene dicit: Vocat' apl's. i. a deo fm illud hebre. v. c. Nec quisq̃ assumit sibi honorẽ: sed qui vocat a deo tanq̃ aaron. Quarto ex mõ vocatõis suc: cuz dicit: d Segregatus in euangeliũ dei. p verbũ eni ihesus sancti sui i fl̃ gregat' a cetu aplorũ aliorumq̃ discipulorũ ad predicandũ p orbem euangeliũ christi: act. xiij. Et tunc vocat' fuit ad aplatum: postea tñ vocatus fuit ad fidei act. iij.

e Qõ añ p̃miserat. Dic p̃sequenter declarat duplex dcõm et p̃mo declarat p̃': sebo scõm: scdo: ibi Per quẽ accepim' Primũ aũt ostẽdit dicit: rat: Segregatus in euãgeliũ dei. ideo declarat: quale sit illud euangeliũ. i. bonũ nunciũ a deo pater b' vet. nos t. ft. nũcii p̃mi sup̃ x b' est q̃d dicit: e Qõ añ p̃miserat. i. deus pater. f Per pphetas suos in scripturis sanctis. sicut patet dic. xxx. Ecce dies veniũt dicit dñs ꝛ feriã domui isrl ꝛ domui iuda fedus nouũ: nõ fm pactũ q̃d pepigi in die illa cũ patrib' vris q̃ apprehẽdi manũ eoz vt educerẽ eos de terra egypti: sed hoc erit pactũ q̃d feriã cũ domo isrl. ꝛ sequit: Dabo legẽ meã in visceribus eoz ꝛ in corde eoz scribã eam. Christus enim legẽ nouã in euãgelio cõtenta nõ tradidit scriptura: sed verbo suo: ꝛ spũ sancto de celo misso impressit illam cordib' aplorũ ꝛ aliorũ discipulorũ: sed ipli postea scripserũt ad memoriã futuroꝝ: eo dicit Esa. xl. Cõsolamini cõsolami pple meꝰ dicit dns vester: loq̃mini ad cor hierlm: qz sicut dictũ est ler no scripta fuit sup hoiez corda. Scõo ondit quale sit euangeliũ ihesu ex subiecto: cũ sit: g De filio suo. qui est vnus cũ patre ab eterno ꝛ verus hõ et tpe: ideo subdit:

Qui factus est ei ex semine dauid fm carnẽ. Nõ enim filius vel ipse christus pot dici factus absolute: qz pot̃ filij est eternũ sicut suppositũ patri: pot tñ dici factꝰ cũ determinatõe. i. hõ fm carnẽ qz nũ humana xp̃i facta est ꝛ ẽ unita ad suppositũ diuinũ: ꝛ hoc tpe: i Qui p̃destinat' est fil' dei in virtute. i. in equitate potentie cũ deo p̃e. Ad cuius intellectũ sciendũ q̃ p̃destinatio est eterna dei ordinatio de agendis in tpe q̃ gr̃am eius: est eni p̃parato gratie in p̃nti ꝛ glie in futuro: propter q̃d impossibile est predestinatos reprobos saluari. Filius aũt dei in nã diuina est eodem patri: ꝛ sic nõ pot dici p̃destinat': sed in humana nã posterius est pene que venit ad esse ꝛ dicitur in tpe: ꝛ hec unio facta est ex dei p̃destinatõe: aliter eius voluntas de nouo aliquid accideret q̃d est impossibile cũ sit eterna mera gr̃a: propter q̃d cadit sub p̃destinatõe omnia: et ideo sicut hec p̃positio: hõ fact' est deus vel filius dei. est vera ita ꝛ hec: christus fm q̃ hõ p̃destinatus est esse fil' dei qui in nã diuina cõtinet est patri in potẽtia: k Scõs spũs sanctificatõis. Hoc refert ad illud q̃d p̃mittit: Qui factus est ei ex semie dauid fm carnẽ. ne forte aliqs crederet q̃ descendisset de dauid p virtutẽ generatiuã sicut aliꝰ: q̃d est falsum: et eo descendit tñ fm corporulentiam substantiã de virgine assũpta: ꝛ virtute actiua spũs sancti formatã: que virginẽ sanctificauit ꝛ impregnauit. l Ex resurrectõe mortuoꝝ. hoc refert ad illud q̃d dicit q̃ p̃destinat' est fil' dei in virtute. i. in equalitate potentie vt dictũ est que apparuit in xp̃o ex resurrectõe mortuoꝝ ihu: ad quã reducit potentia infinita p quã se ꝛ alios mortuos suscitauit. m Ihu christi dñi nr̃i. i. a xp̃o dño nr̃o. Dic ponit genitiꝰ p ablatiuo. n Per quẽ accepim' gr̃am ꝛ aplatũ. Dic declarat scõm dictũ. i. qualit accepit est ad aplatus. i. p ipsum xp̃m qui est mediator dei ꝛ hoiũ: et ideo bona spũs sancti veniũt ad homines p ipsum. dictũ aũt est. ã. q̃ hec vocatio fuit p spũm scm. Ex quo sequit q̃ mediante xp̃o aplat' cõcessus fuit populo: ideo dicit: Per quem accepim' gr̃am ꝛ aplatus. ꝛ nõ-gitur hec duo simul qz natura nõ deficit i necessariis: ꝛ cũ forma substantiali dat̃ p̃requisita cuic fuit necessarie in ordine p-gruentib' ipsi forme: ꝛ multo magis actus: nã nõ deficit in necessario: propter q̃d cõcedens dignitatem applicam simul dat gr̃am ad exequendũ cõuenienter officia gradꝰ illã dignitatẽ: nisi susceptꝰ obicẽ sibi ponat. o Ad obediendũ fidei. i. paratus sum totaliter me exponere obsequio fidei. a In omnibus gentib'. i. vt fides dilatet in oĩb' gentib'. b Pro nomine cuius. i. ad gl̃iam nois christi. c In quibus. s. fidelibus: d Estis ꝛ vos vocati ad fidẽ ihu xp̃i. i. a ihu christo a quo ẽ hec vocatio. e Omnib' qui sunt rome. Dic p̃sequenter exponunt plone salutate: cũ sit: Oibus qui sunt rome. nõ generaliter sed fidelib': ideo subdit: f Dilect̃i dei. i. a deo vocatio. g Sanctis. i. christianis qui sũt sanctificati p baptismũ. h Gratia vobis ꝛ pax. Dic exponunt optata bona que sunt bona simpliciter: propter q̃ absolute possunt optari aliqꝰ sibi: ꝛ hec sunt gr̃a in p̃senti ꝛ gloria in futuro: ideo subdit: i Et pax. Pax tutus eni hois nõ pot̃ totaliter quietari nisi in glia.

k A deo patre nostro. qui est dator: gr̃e ꝛ glie. l Et dño ihu christo. qui est vnus deus cũ ipso: ꝛ sic patet gratie ꝛ glorie sicut ipse. m Primũ q̃dem gr̃as ago deo meo. Dic p̃sequenter ponit narratio in qua ostẽditur intentio apli q̃ est cõmendare gr̃am dei p quã creãtur vocati ad fidem aliqui iudei ꝛ alii gentiles do q̃ vtrisq̃ ad salutẽ indigẽbãt gr̃a dei: q̃ scia

Incipit prologus specialis in epistolam ad Romanos.

Romani sunt qui ex iudeis & gentibus crediderũt. Hi superba contentione volebãt se alterutrum superponere. Nam iudei dicebant: Nos sumus populꝰ dei quos ab initio dilexit & fouit: nos circuncisi ex genere abraam sancta descendimus ex stirpe: & nostus retro apud iudeam tantum deus. Nos de egypto signis dei & virtutibus liberati: mare sicco pertransiuimus pede: cum inimicos nostros grauissimi fructus inuoluerent: Nobis pluit manna dominus in deserto: et quasi filijs suis celeste pabulum ministrauit. Nos die noctuq; columna nubis igniq; p̃cessit: vt nobis in iuuio iter ostenderet. Atq; vt cetera eius circa nos immensa beneficia taceamus: nos soli digni fuimus dei legem accipere: & vocem dei loquentis audire: cuiusq; cognoscere voluntatem. In qua lege nobis promissus est christus: ad quos etiam ipse se venisse testatus est dicens: non veni nisi ad oues que perierant domus israel: cum vos canes potius q̃s homines appellauerit. Equum ne ergo est vt idola hodie deserentes quibus ab initio deseruistis nobis cõparemini: & nõ potius in prosilitorum locum ex legis auctoritate & consuetudine deputemini: Et hoc ipsum non merebamini: nisi quia larga semper dei clementia voluit vos ad nostram imitationem admittere. Gentes enim econtrario respondebant: quanto enim maiora erga vos dei beneficia narrauerit: tanto maioris vos criminis reos esse monstrabitis. Semper. n. bis omnibus extitistis ingrati. Nam ipsis pedibus quibus aridum mare transistis: laudabatis ante idola que fecistis: & ipso ore quo paulo ante ob necem aduersariorum domino cantauerat: similacra vobis fieri poposcistis: illis oculis quibus venerando deum in nube vel igne conspicere solebatis similacra intuebamini. Manna quoq; vobis fastidio fuit: & semper in deserto contra dominũ murmuraſtis: ad egyptum vnde vos manu valida eiecerat redire cupientes. Quid plura? Ita patres vestri crebra prouocatione dominum irritauerunt: vt omnes in eremo morerentur: nec plus ex senioribus eorum q̃s duo homines terram repromissionis intrarent. Sed quid antiqua replicamus: cum etiam si illa minime fecisse tis: de hoc solo nemo uos dignos venia iudicaret: q̃ dominum christum prophetarus semper vobis vocibus repromissum non solum suscipere noluistis: sed etiam morte pessima permisistis: Quem ut nos cognouimus: statim credidimus cum nobis de eo antea non fuerit predicatum: unde probatur q̃ idolis seruiuimus non obstinatõi mentis: sed ignorantie deputandum. Qui enim cognitus illico sequimur: olim uniq; sequemur: si antea cognouissemus. Sic autem uos de generis nobilitate iactatis quasi non morum imitatio magis q̃s carnalis natiuitas filios uos faciat esse sanctorum. Deniq; esau & ismael cum de stirpe sint abrae: minime tamen in filijs reputantur. His talibꝰ altercantib' apostolus se medium interponens ita partium dirimit questiones vt neutrum eorum sua iusticia salutem meruisse confirmet: amboq; vero populos & scienter & grauiter deliquisse. Iudeos quidem q̃ per preuaricationem legis deum inhonorauerunt: gentes vero q̃ cum cognitum de creatura creatorem vt deum debuerint venerari: gloriam eius in manufacta mutauerint simulacra. Utrosq; etiam similiter veniam consecutos: equales esse verissima ratione demonstrat: precipue cum in eadẽ lege predictum sit & iudeos & gentes ad christi fidem vocandos esse. Quamobrem vicissim eos humilians ad pacem & concordiam cohortatur.

Explicit prologus. Incipit argumentum.

Romani sunt pacis italie. Hi presenti sunt a falsis apostolis: & sub nomine domini nostri iesu christi in legem & prophetas erant indocti. Hos reuocat apostolus ad veram & euangelicam fidem: scribens eis a corintho.

Explicit argumentum.

53 »

nō sufficiebat gentib' ad salutē necq; obseruatio legis in dcis: qō patet ex hoc q; illi τ illi. plapsi fuerāt in horribilia vicia: ꝓpter qō eg̃ebāt xp̃i gr̃a p quā saluarent: et ꝑmo hoc ondit apls. scdo instruit eos in moꝛib' ca. xij. ꝑma in duab; q: ꝑmo auſert a romanis credēdi' odium dic mās. scdo ldit eos ad charitatis cōcordiā. v.c. Materia vō oī' scdm dic erat q: cōuersi ō indaismo ꝑsecbāt se gētilib' ex mol sūce legis susceptōe: τ e' cōuerso gētiles indcis odiebāt: ꝓpter qō ondit eos ꝑ' suā egere gr̃a dei sine ꝓdo gratia ablāt. Suscipiam ad xp̃i fidē scdo p' cōuersiōs scdā incipit. in tertio ca. an medium: ibi Qō igit. ꝑmo i duab: ꝑmo apls affectū sue charitatis ad ipsos ondit: scdo vitia eorū arguit: ibi Reuelat. ꝑma adhuc in duas: ꝑmo eni ondit se sic charitatem ad eos gr̃as agēdo de eoꝝ bona inchoatōe dicēs:

m Primū qdem. i. precipuabiter. n Gratias ago deo meo. cui bonū hois precipuū est attribuendo. o Qz fides vr̃a annūciat. Laudat eni romana tūc toti mūdo ondebat. ꝓpt qō de oib' mūdi pnb' ibi veniebāt nūcij q bona ꝑ ue: latōs fidei in rome cr̃itū referebāt in oībus pnb' odijs qō ad edificatōs fidei τ ad dei gl̃iā faciebat qui apls ḡrebat. p Testis eni mihi est deus. hic ꝓ' ondit idem ꝑ ipsū orando deuote dicēs: p Testis eni mihi est de'. frequenter eni ꝑ ipsū orabat fieri res. ꝓpt qō rebem de hoc no habebat nūi deū. q Cui seruio in spū meo. τ nō in obseruātijs legalib'. r Q; sine intermissiōe nē. Nō est ꝓ hoc intelligendū q' apls ꝑ ipsū oret cōtinuesse. qz quotidianus orabat de ipsis memoriam habebat. s Obsecro. i. ꝓrem sacra deprecane vt olo sit mag; exaudibile: sicut cū dicim': ꝑ crucē τ passionē tuā libera nos dne. t Si quo tandē aliq; ꝓsperū iter habeā nē. hoc solūt fuit vna cā appellatōis ad Cesarē: act. xxv. vt sic videret fideles rome exītes. t

Desidero eni vos videre. Dicꝛed. sit cām sui odij. fuge desiderabat venire ad romanos. τ assignat ad hoc triplicē cām: ꝑma est ad augmentatōz sui meriti. τ coꝝ ꝑ suā ꝑdicatōz: τ hoc est qō dicit: t Desidero eni vos vt aliq̃d vo. impiar gr̃a. spūalis. i. vt ꝑ ꝑdicatōz meā efficiamini confortatores: et sic in vobis augeat gratia dei. v Ad confirmādos vos in fide τ bonis opib'. x Scdā fit cōsolari in vobis. q. d. ꝓ hoc debitū' ad invicē cōsolatōz ꝑ fidē mihi τ vobis coēz. τ de odiatōe sui aduentus ostat se excusat dicēs: Nolo eni vos ignorare. Et ꝓz est ꝑdicet ista. y Grecis ac barbaris. Hic assignat scdā cā q̃ est redditio debiti dicēs: y Grecis ac barbaris. i. hoib' ignote lingue c' mōs sūt dēo ꝓter iudeos grecos et latinos. z Sapientib'. i. instructis in lege τ ꝓphia.

a Et insipientib'. illiteratis hoib'. b Debitor sū. ad ꝓ dicandū et euāgeliū ex officio apl̃at. c Itaq; deo meo ꝓ ihesū xp̃m ꝓ oībus vob: qā fides vr̃a annūciat in vniuerso mūdo. Testis eni mihi ē deus cui seruio in spū meo i euāgelio filij eius: q; sine intermissiōe meā vī facio sp i oīonib' meis: obsecrās si ḡmō tādē aliq̃ ꝓsperū iter habeā in voluntate dei veniēdi ad vos. Desidero. n. videre vos vt aliq̃d iptiar vob gr̃e spiritual ad cōfirmādos vos. i. simūl cōsolari in vob ꝑ eā q̃ invicē ē fidē vr̃az atq; mea. Nolo aūt vos ignorare frēs q: sepe ꝓposui venire ad vos τ ꝓhibit' sum usq; ad hec: vt aliquē fructū habeā i vobis sicut τ in ceteris gētib'. Grecis ac barbaris sapientib' ēt insipientib' debitor sum: ita q̃ quod in me ꝓmptū ē ēt vob q rōe est euāgelizare. Nō eni erubesco euāgelium. Virtus. n. dei ē in salutē oī credēti: iudeo ꝑmum τ greco. Justicia. n. dei in eo revelat ex fide in fidem: sicut scriptū ē. Justus aūt ex fide vivit: Revelat enim ira dei de celo sup omnē impietatem ēt iniusticiaz hoīum eorū q veritatē dei i iniusticia

d Scdā fit ut aliquē fructū habeā i vobis sicut τ in ceteris gētib'. Grecis ac barbaris sapientib' ēt insipientib' debitor sum: ita q̃ quod in me ꝓmptū ē ēt vob q rōe est euāgelizare. Nō eni erubesco euāgelium. Virtus. n. dei ē in salutē oī credēti: iudeo ꝑmum τ greco. Justicia. n. dei in eo revelat ex fide in fidem: sicut scriptū ē. Justus aūt ex fide vivit: Revelat enim ira dei de celo sup omnē impietatem ēt iniusticiaz hoīum eorū q veritatē dei i iniusticiā

ad scmp sed opportunitatē habeā q̃ apls fecit. e Nō eni erubesco euāgelium. hic assignat tertia cā ex honorabilitate effectū dicēs: Nō eni erubesco euāgelij. i. ꝑdicatōz euāgelij q: hoc ē honorificū τ sanctū: ió et ꝓdit: f Virtus eni dei est. Leuangelium est dei virtus cōtinuū. g Insalutē oī credēti. tū ꝓptum ad effectū. ꝓprie solū credentib'. h Iudeo ꝑ' τ greco. p hoc nō est intelligendo q̃ apls dei sit ꝓpositus. sed b' est q: iudei p non cā legi τ ꝓphaꝛ: τ greci per cognitōes creaturaꝝ que est q̃dam scala ad ascendendū ad deū p cognitōz τ amoꝛ: habebāt quandaz dispositōz p ceteris gentib' ad suscipiendū euāgelij veritatē qō ꝓtinet iusticia ꝓcedit: ꝓpter qō subdit: i Justicia eni dei in eo revelat. i. in euāgelio manifeste traditi. k Ex fide in fidem. i. ex fide informi. ꝓcedēdo ad fidē formatā: sicq; eni sit idem habit': tēs est informis sine charitate existens: sicq; veniente charitate format': qz p hoc act' et efficit meritoꝛia vite beate. Et talis formata fides vivificat. τ iustificat ꝓfectes: sicut scriptū est Habac. q. Justus aūt ex fē. l Revelat Postq̃ apls affectū sue charitatis erga romanos ondit: hic ꝓsequit vitia eoꝝ arguit: τ ondit in duab;: ꝑmo arguit vitia gentiliū: scdo iudeoꝝ. ꝓma in duab: ꝑmo arguit vitia eoꝝ: scdo edocendit ironice: ibi Qui cū iustitia dei ꝑma adhuc in tres: qz ꝑmo arguit eoꝝ vitia ꝑ deū: scdo in seipsos: ibi Propt qō tradidit. tertio in ꝓximū. ibi Et sicut nō ꝓbauerūt. ꝑma in duas: qz ꝑmo arguit eoꝝ cecitatē: ꝓpt qz inde sequentia grauitant: ibi Et mutauerūt. ꝑ' aūt ondit p hoc q romani vigebāt rōne τ industria nāli: vñ et cit Virgil' in de re militari: q' romāi ḡhierāt dominū totius terre τ orbis nō multitudine ꝑsonū nec fortitudine corporaliū: sed sapia ꝑsulū τ prudētia militaris. ꝓpter qō ex cognitōe nāli sibi data poterāt cognoscere vnū solū deū vez: laudare colendō: qō si fecissent tanq̃ de bonis nāli' deo gratias dedissent eis cognitōz sui supnālis qua necessarium est hoc ad salutē: sicut ꝓz de cornelio act. x. Sicut. n. coꝝ ordinato τ ordinato ꝓ nāz infudit a deo nia: sic talis supnālis noticia hoī ordinato ꝓ modū ꝑdictū: τ sicut deficiēte nā in ordinatōe ꝑdicta nō infudit alia: sic hoī indisposito noticia fidei denegat. Sic. n. fuit de romanis qui de cognitōe nāli deo in gratī sup̃biēr̃: τ ex ꝑui cecitatē mētis incurrer̃: τ gratia ꝑcta ꝛmulcer̃: ꝓpt qō puniēdi erāt ex iusticia diuina: τ hoc est qō dr̃: l Revelat eni. i. certitudinaliter expectat. m Ira dei. i. iusticia τ vindicta: sup oēm impietatē. f. ꝑ deū. Est eni pietas cultꝰ deo exhibit': sm tullū: ꝑ oppositū impietas importat dei ꝛtemptū. n Et iniu... hoīuꝫ. i. peccatū ꝑ ꝓximū cū quo iuste est vivendo. o Eoꝝ q veritā

9

Fragmentvm

Datació:
[1486-]87. Nuremberg.

Contingut literari:

***Bíblia latina*,** amb la Glossa de Nicolau de Lira (1270-1349).

[**Sl 66**, 2-8; **67**, 1-4; afegit marginal de **Jr 43**, 8-13; **44**, 1-2; **Sir 24**, 4-12; afegit marginal de **Jr 32**, 10-19].
Els fragments procedeixen de l'edició:
Biblia latina cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos S. Hieronymi et additionibus Pauli Burgensis replicisque Matthiae Doering. Add: Nicolaus de Lyra: Contra perfidiam Judaeorum. Nuremberg: Anton Koberger, [1486-]87.

Liber tradens

Desconegut.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 328.

Bibliografia:
¶**Fragment**: ISTC ib00614000.

Liber

Liber

59

PATRÍSTICA, HAGIOGRAFIA I TEOLOGIA

PATRÍSTICA, HAGIOGRAFÍA Y TEOLOGÍA

s. XI-XII.
Luculentius
Homiliarium [Homilia nº12].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-2/49.

10

Fragmentvm

Datació:
s. XI-XII.

Contingut literari:
Luculentius
Homiliarium (homilia nº 12).

Liber tradens

Laurentius Surius (1522-1578)
De probatis sanctorum historiis, partim ex tomis Aloysii Lipomani... partim etiam ex egregiis manuscriptis codicibus, quarum permultae antehac numquam in lucem prodiere, optima fide collectis, & nunc recens recognitis...; tomus secundus complectens sanctos mensium martii et aprilis.
Colònia: apud Geruinum Calenium et haeredes Quentelios, 1578.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-2/49.

Bibliografia:

¶*Clavis patrvm latinorvm* qva in novvm Corpvs Christianorum edendvm optimas qvasqve scriptorvm recensiones a Tertvlliano ad Bedam commode reclvdit Eligius Dekkers opera vsvs qva rem praeparavit et ivvit Aemilivs Gaar † vindobonensis. Editio altera avcta et emendata Steenbrvgis, in abbatia Sancti Petri, 1961, nº 953, p. 209 (Sacris Ervdiri, III (1961) Clavis Patrvm Latinorvm editio altera).

¶Hildegund Müller, *Das 'Luculentius'-Homiliar. Quellenkritische Untersuchungen mit Teiledition*. Viena: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999, homilia nº 12 pp. 169-177 y "Kommentar zu Hom. 12" en pp. 178-191.

¶Matthias M. Tischler i Eulàlia Vernet i Pons, "L'homiliari de Luculentius (Marca Hispànica catalana, ca. 900): Un tresor amagat de la cultura textual carolíngia", *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, XXVIII (2020), pp. 67-95.

¶Francesc Xavier Altés i Aguiló, "La tradició codicològica i litúrgica de l'homiliari carolingi de Luculentius a Catalunya. La recensió catalana: inventari i homilies recuperades", en *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, XVIII (2010 [2011]), pp. 71-241.

DE PROBATIS SANCTORVM HISTORIIS, PARTIM EX TOMIS ALOYSII LIPOMANI, DOCTISSIMI EPISCOPI, PARTIM ETIAM EX EGREGIIS MANVSCRIPTIS CODICIBVS, QVARVM permultæ antehàc nunquàm in lucem prodiêre, optima fide collectis, & nunc recens recognitis, atque aliquot Vitarum accessione auctis per F. LAVRENTIVM SVRIVM CARTHVSIANVM,

TOMVS SECVNDVS,

COMPLECTENS SANCTOS MENSIVM

MARTII ET APRILIS.

COLONIAE AGRIPPINAE,

Apud Geruinum Calenium & hæredes Quentelios, Anno M.D.LXXVIII.

Cum priuilegio PII V. Pontificis Maximi, & CAESAREAE Maiestatis in decennium.

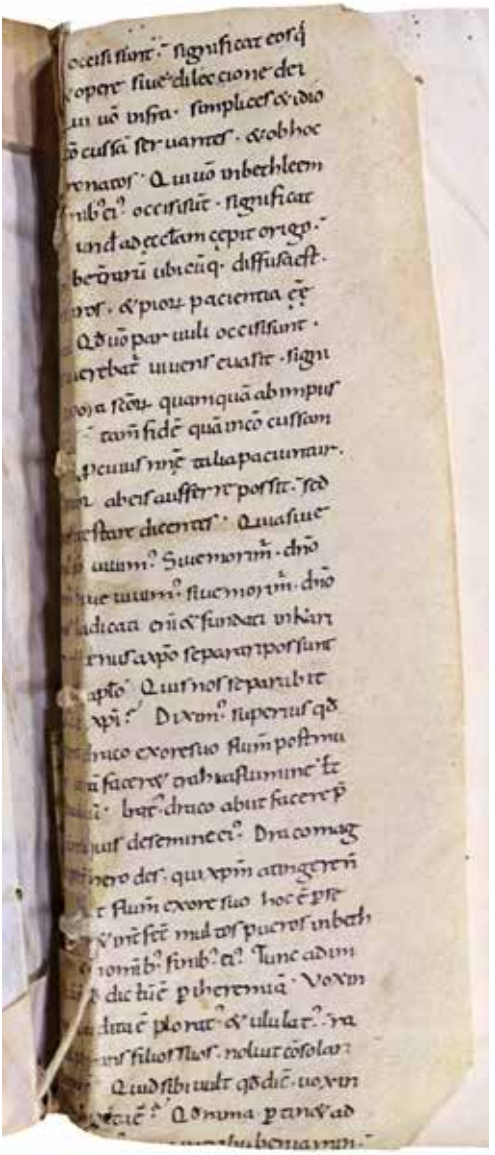

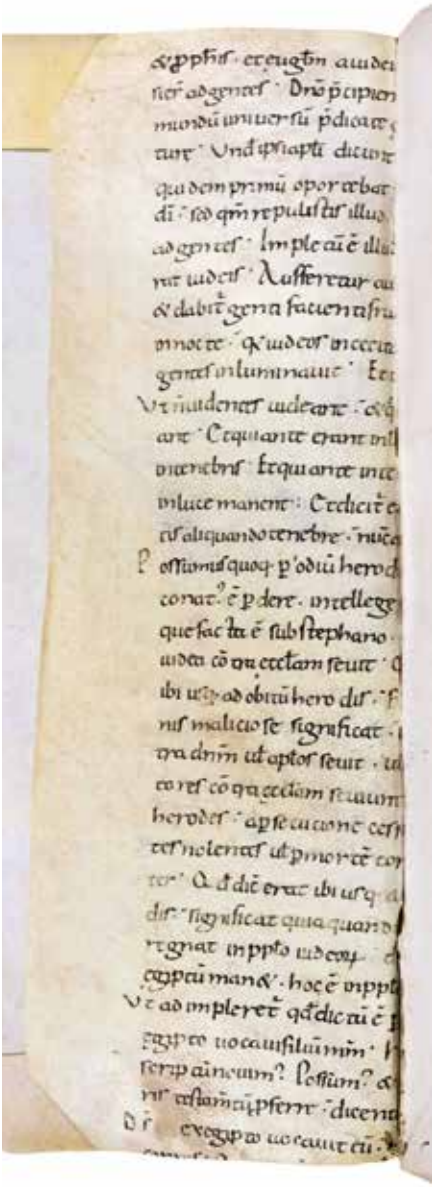

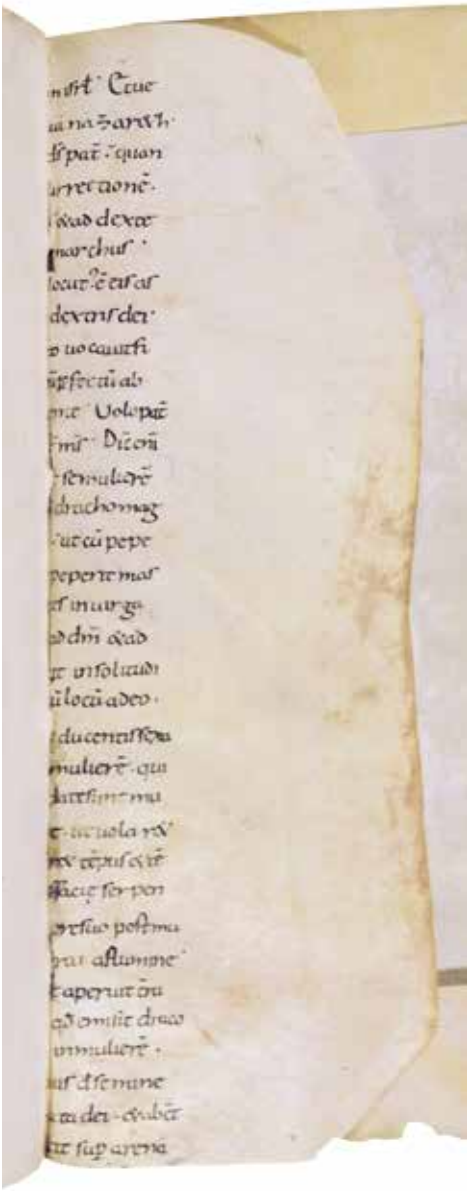

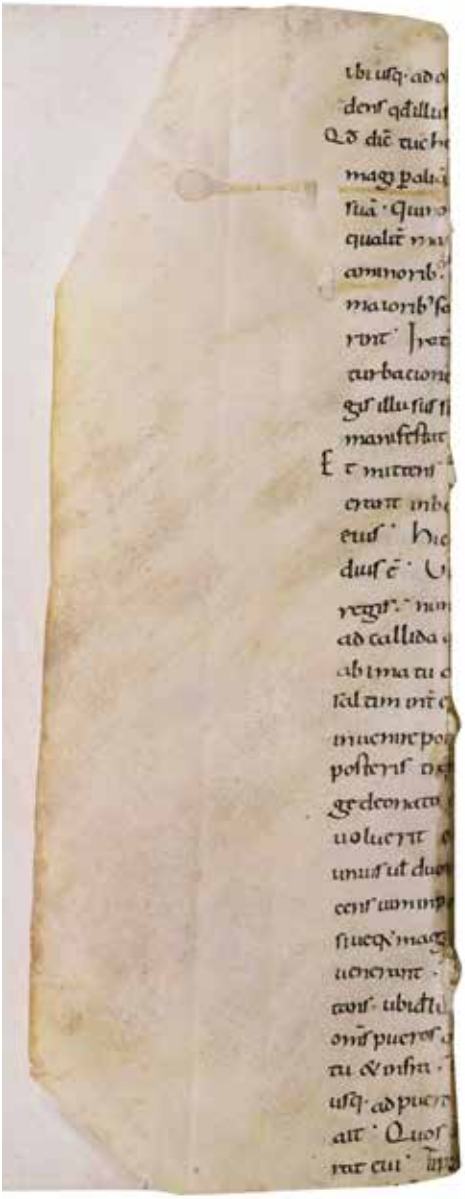

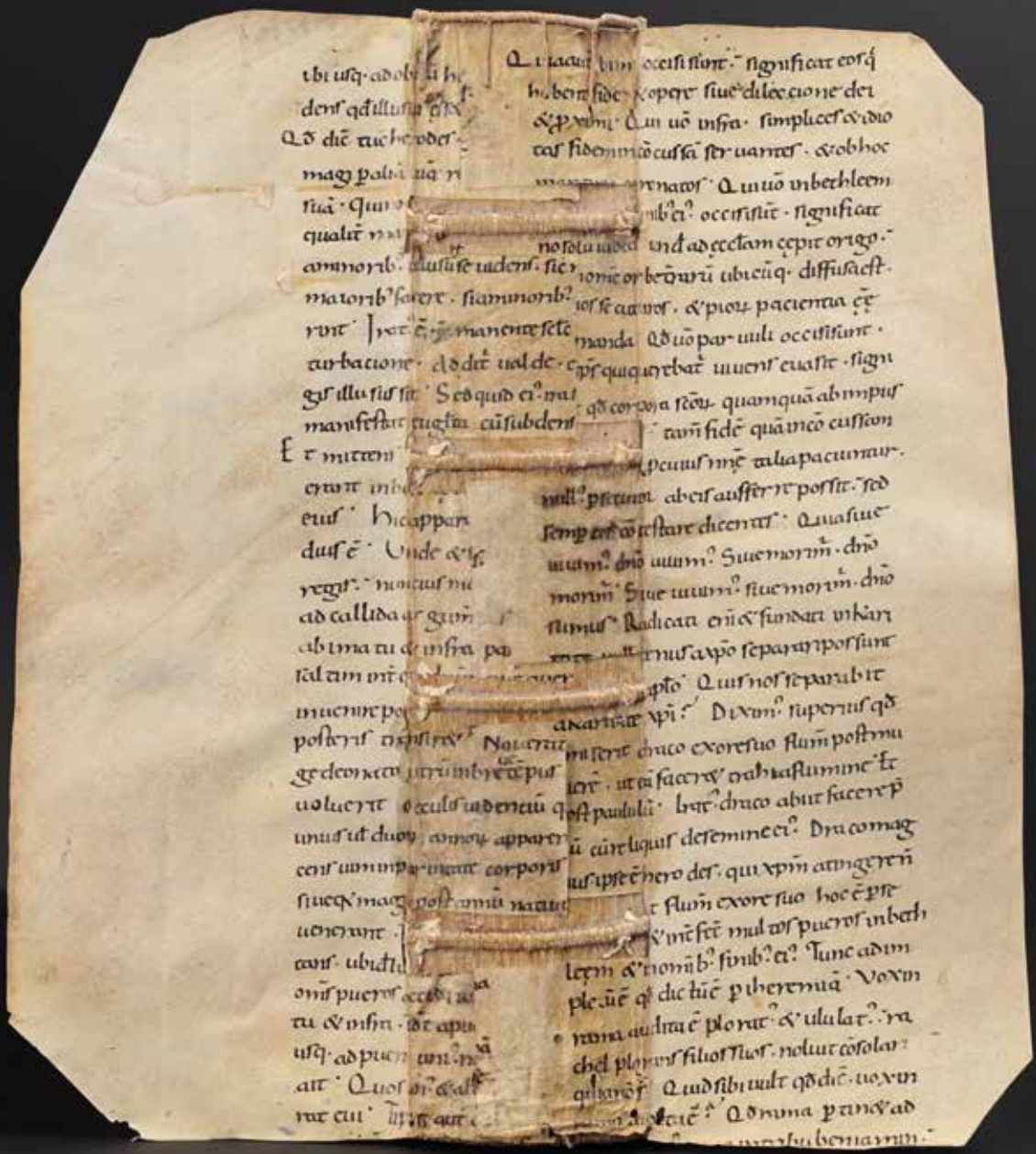

11

Fragmentvm

Datació:
s. XII. Itàlia (àrea gràfica beneventana).

Contingut literari:

Auctor incertus [Agustí, sant, bisbe d'Hipona (354-430)]
Sermo CXCVII: *In natali Joannis Baptistae*.

Gregori I, papa (540-604)
Homiliae in Evangelia. Homilia XXVII.

Liber tradens

Francesco Petrarca (1304-1374)
Il Petrarca, con l'espositione d'Alessandro Vellutello e con piu utili cose in diuersi luoghi de quella nouissimamente de lui aggiunte et ristampate.
Venècia: per Giouann'Antonio di Nicolini da Sabio, 1541.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-11/28.

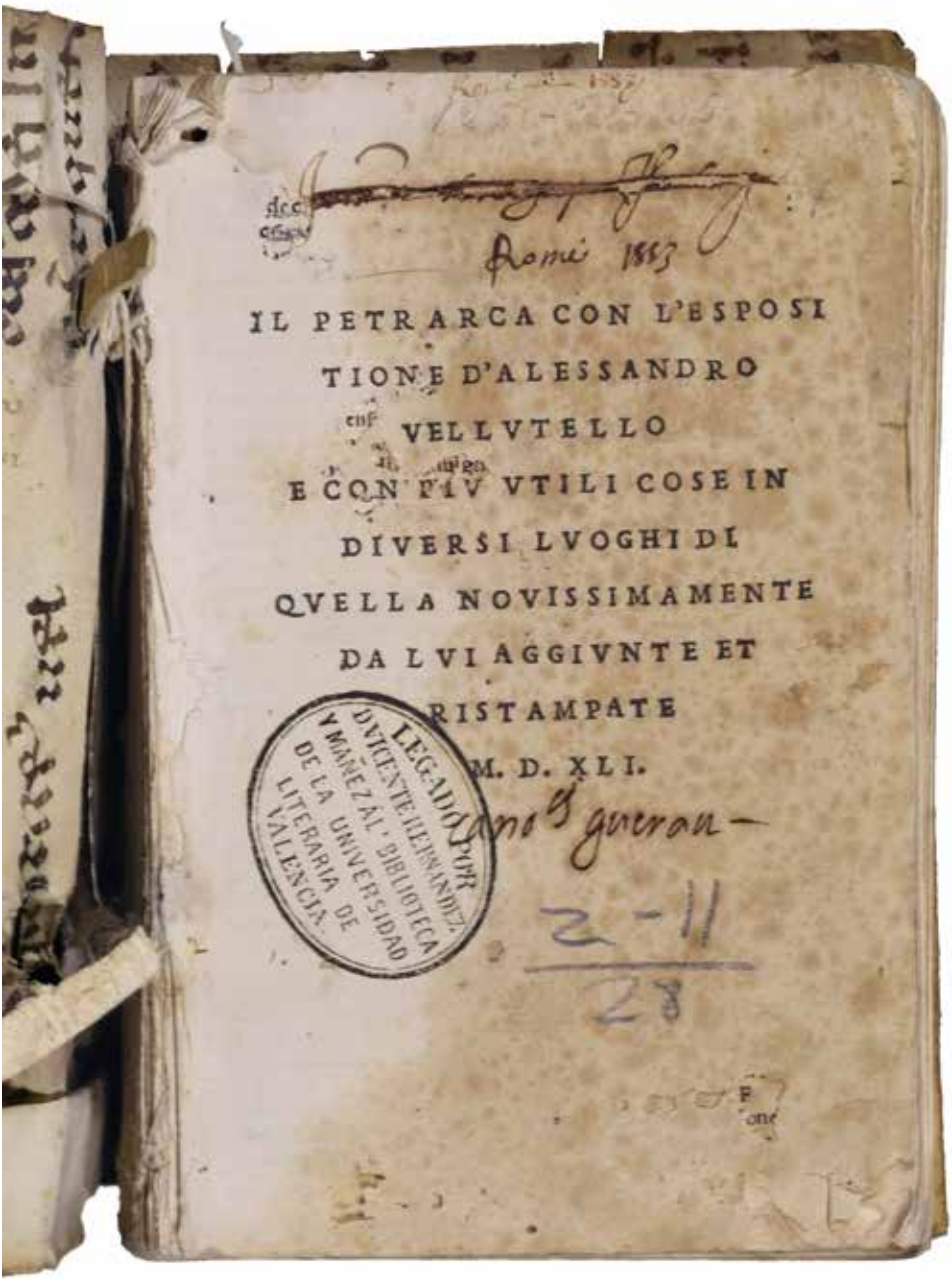

IL PETRARCA CON L'ESPOSI
TIONE D'ALESSANDRO
VELLVTELLO
E CON FIV VTILI COSE IN
DIVERSI LVOGHI DI
QVELLA NOVISSIMAMENTE
DA LVI AGGIVNTE ET
RISTAMPATE
M. D. XLI.

LEGADO POR
D. VICENTE HERMANDEZ
Y MAÑEZ AL BIBLIOTECA
DE LA UNIVERSIDAD
LITERARIA DE
VALENCIA

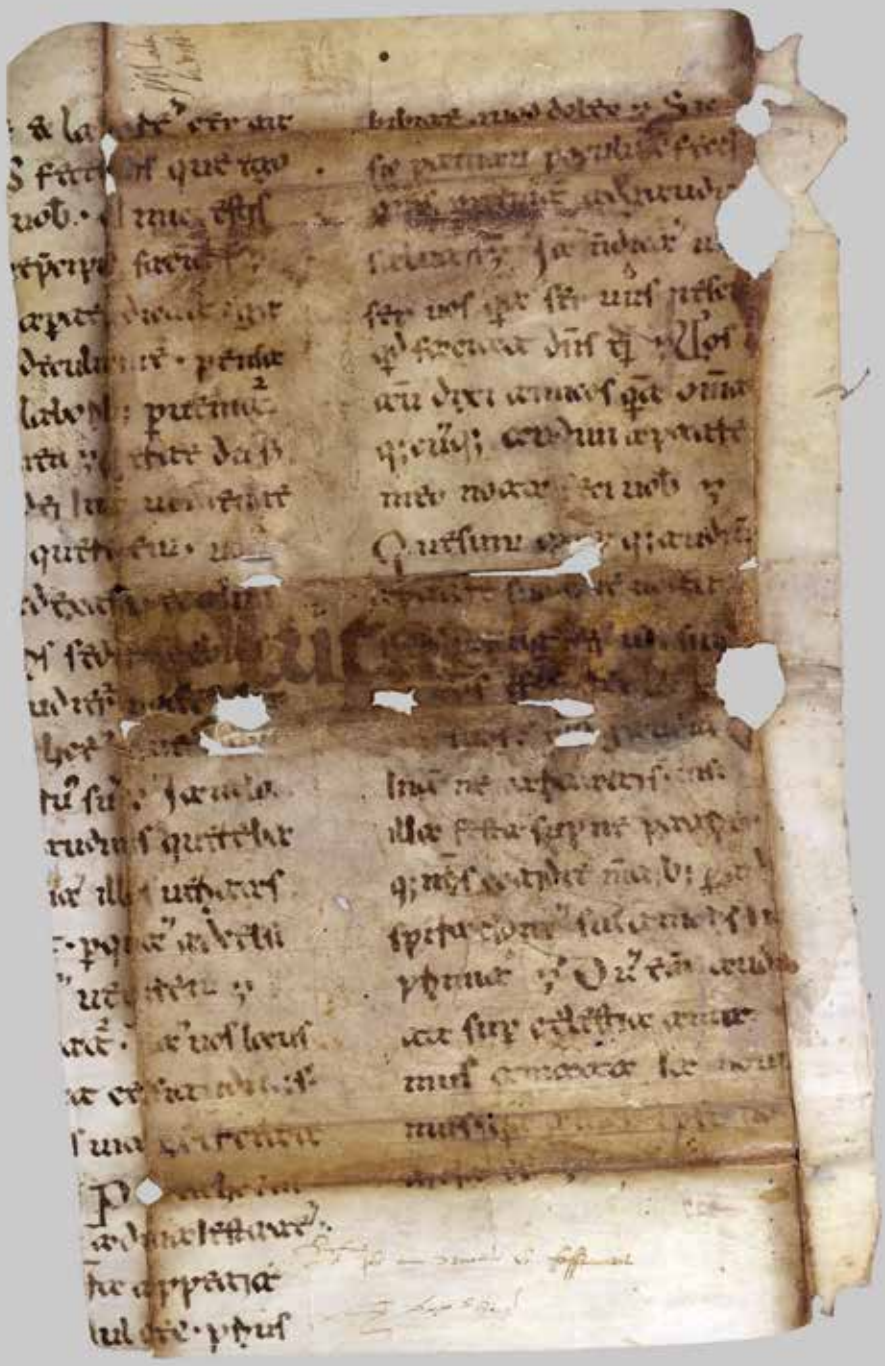

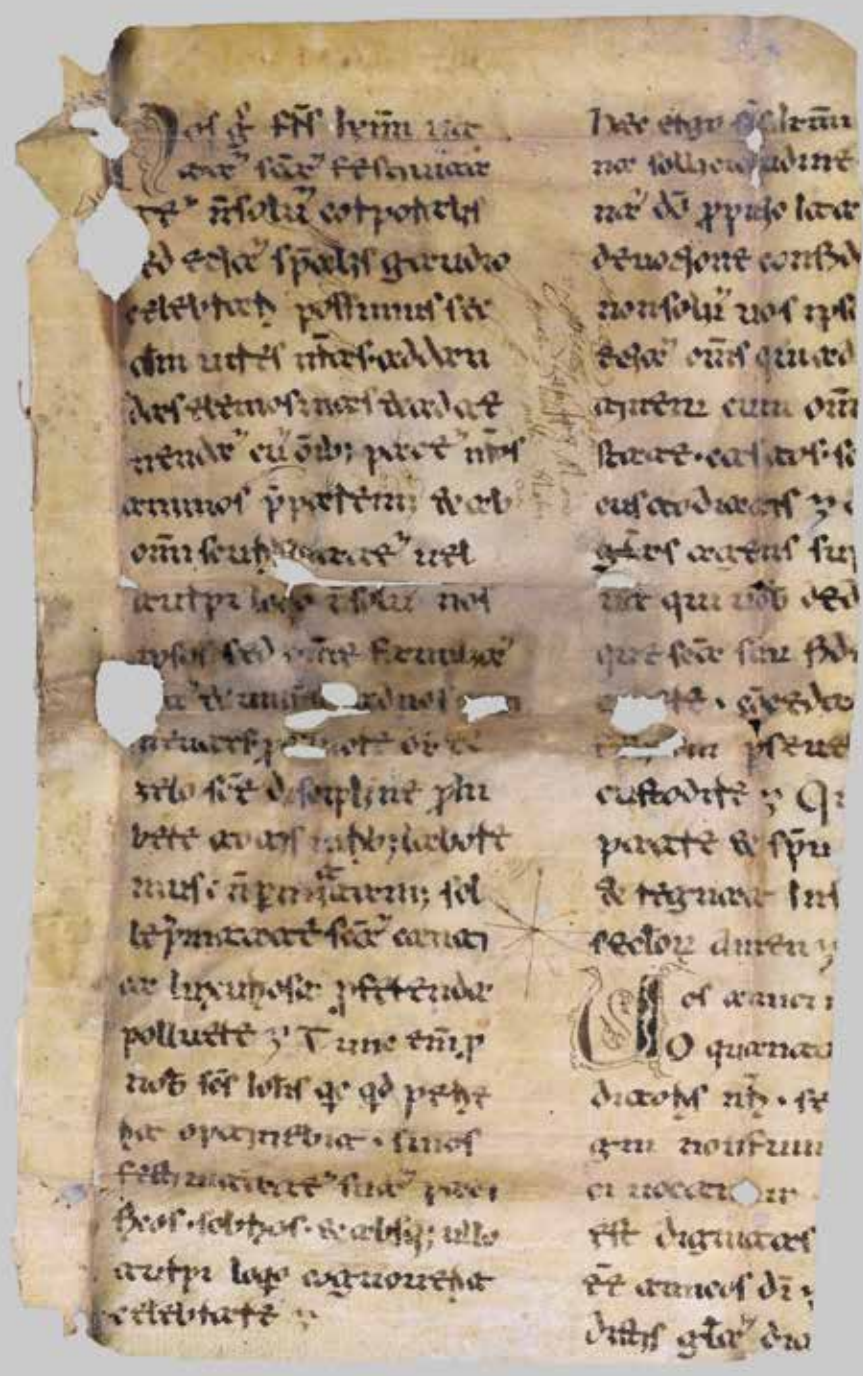

IL PETRARCA CON L'ESPOSI
TIONE D'ALESSANDRO
VELVTELLO
E CON ALCVNI COSE IN
DIVERSI LVOGHI DI
QVELLA NOVISSIMAMENTE
DA LVI AGGIVNTE ET
RISTAMPATE

12

Fragmentvm

Datació:
s. XIV m.

Contingut literari:
Iacopo, da Varazze (aproximadament 1226-1298)
Legenda aurea sanctorum [*De Sancta Iustina*, *De Sancto Michaele*].

Liber tradens

Jacobus Philippus, Bergomensis (1434-1520)
Supplementum chronicarum. Brescia: Boninus de Boninis, de Ragusia, 1 desembre 1485.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 161.

Bibliografia:

¶Per a l'identificació del text de la *Llegenda àuria* s'ha fet servir l'edició: **Iacopo da Varazze**, *Legenda aurea con le miniature dal codice Ambrosiano C 240 inf*. Testo critico riveduto e commento a cura di Giovanni Paolo Maggioni. Traduzione italiana coordinata da Francesco Stella. 2 vols. Florència, Sismel-Edizioni del Galluzzo, Milà, Biblioteca Ambrosiana, 2007; vol. II, pp. 1088-1093 (*De Sancta Iustina*), pp. 1104-1121 (*De Sancto Michaele*).

¶**Liber tradens**: ISTC ij00209000.

Federicus Tertius

Lixitates eē a multis ferūr quē .x.r. vigiti miliariop circuitu patēt: nostris tum publicis tum priuatis edificijs pulchriores. hunc autem regem tribus tam annis elapsis i germanop finibus cum multo exercitu Getharum ⁊ Judeorum peruenisse ferunt: ⁊ ibidē capra quorundam potentum Lixitate; omni fantie genere in mares ⁊ femīnas vsuq; fuisse quas obres multo terrore Alamanis finitimis fuit.

Meles Bleusem rex: Maurus genet: ⁊ religiōe Mahumeteus; hac nostra pīni tēpestate in Bethica pauncia victoriosis hispanie plaga que a nostris Granata nūcupatur regnare dicitur quā maiores sui oll ex mauritania magno cū exercitu venientes vna cū reliq; hispania occuparāt ⁊ oia possederāt. sed a Terraconēsib' pncipib' postmodū vltra Bethi amnē pulsi; nūc vsq; ab magnis tributis eēdē ipāq; plagā felicissimā tenuerūt. Quam quidem pauciā pmā terrap regionē appellant. que sane pauncia secūdā strabonē itra Bētā ⁊ ostā fluuios vsq; ad occianū protendit a meridie vō ab occasane flumīs eruptione. vsq; ad mare maritimū tractū: ⁊ vsq; ad herculis colūnas, cuius longitudo secundum plinium cst. cc. l. Miliaria latinado vō. cc. xxxvi. in qua ad octoginta oppida fama celeberrima: pp ipsius ferracitatē; Strabo ⁊ plinius olī fuisse scribūt. nā ipsius pauncie ager si ad vniuersum cōferatur orbē suppuemus ⁊ excellentissimus perhibet. eo q; quecūq; ad humanum victum sūt necessaria: ⁊ plusq; necessaria affluentissime gignat ei⁹. n. montes: ⁊ flumina vbiq; ōi aurū ⁊ argētū producere dicūtur. Frumenta ⁊ pecudes sic numero nutris. optimā Sericum colligit. cora: ⁊ mele affluit. hūc quidē regē ferdinādus [illegible] ciuitatis hispanie ac. Terraconie Rex vna bēlisabetha vxore superiori anno oino dicere decreuerūt. ⁊ mari[illegible]s exercitibus terra mariq; illū vrgere ceperūt; ⁊ iā plurimas vrbes eidē abstulerunt quoq; vsq; dīa nē Jesuo xpo vsq; ad finē feliciter pduce re oīgnatur. Amen. Eam enī pauncia ideo granata dicere placuimus. q; i ea pmū grana que per pulchrū pannia confert colosē enutriri cepta fuit. atq; ex eō q; i ipsius Betbi flumine. panni pulcherrimo tinguntur colose dicente iuuenale i quadā Satyra.

Precipitare volens etiam pulcherima vestem.
Rtq; aliaz quaq; generosi graminis ipsum.
Infecit natura pecus: sed egregius sonā.
Ulribus occultis; ⁊ bethycus adiuuat aer. Et alibi.
Bethys olyuifera crinem redimite corona
Aurea: qui nitidis vellera tingis aquis.

Marchus Barbaricoquinus ⁊ scruagelimus venetorum Dux; hoc anno 13. kalēdas decembris ex procuratoz ie sācti Marci: Joānī Mocenico Duci ex pste iā quindeci eiēb⁹ dā plis: ablāptocōēb⁹ oiuq; suffragijs pncepo ⁊ dux sufferc⁹ē; vir miraq; rep; exp[illegible]tia voc⁹ nī. 1485 668

Ne sic demū; hoc opo sauere supplemēti Chronicaq; iā secūdo terminū ponā: quā me promisi cū oī diligētia ⁊ veritate denuo traditurū. Quo i loco; nullus sum fine errore successiones Regū ⁊ pncipū ⁊ actus eop: ac viroz i oīscipliniis excellētiū; ⁊ oīgines Religionum sicut ex libris hīstoricoz descripsi cōinet. hoc. n. in cpozdio huius opis me facere compromīsi. Perfectū āt ē ⁊ denuo castigatū atq; auctū p me opus fuit octodecimo kalēdas. Decembris āno a Natali christiano. M. cccc. lxxxv. in Lixitate Bergomi; mihi vō a natiuitate quinquagesimo primo. Presulātibus nobis in generalatus ordīe nīi officio Magistro Silucstro de Bagnaria Theologie ⁊ bonaq; artium studia oīm[illegible] ⁊ lombardie cōgregatione vicario generali pfe ffe Augustino de Crema [illegible] qui per sex ⁊ triginta quadragesimas magno cum religionis ⁊ [illegible] pdicauit ⁊ multa Monasteria instauauit ⁊ erexit.

Impressum Boicie per Bonīnum de Boninis de Ragusia Anno oñi. M. cccc. lxxxv die Primo Decēbris.

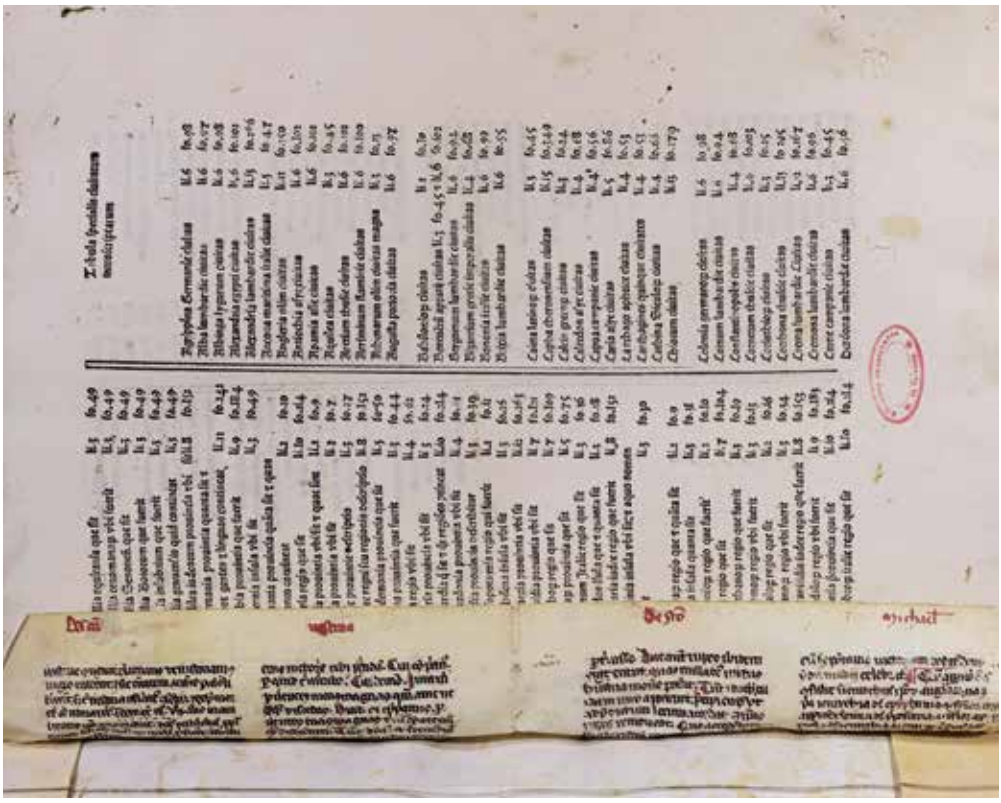

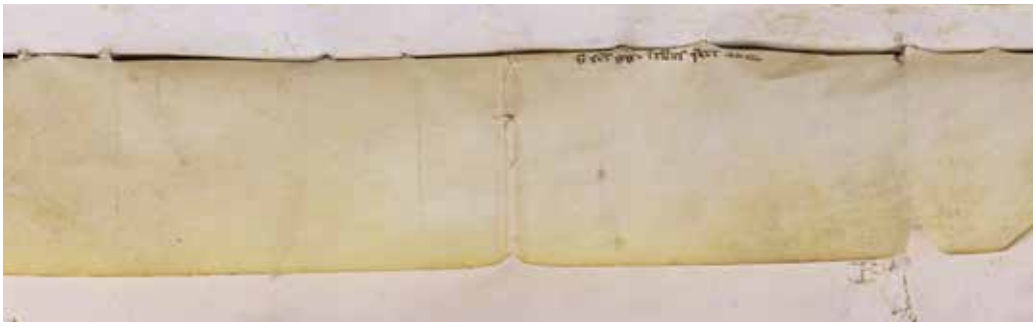

13

Fragmentvm

Datació:
1487.

Contingut literari:

Albert, Magne, sant (aproximadament 1200-1280)
Liber de mirabilibus mundi.

El fragment procedeix de l'edició:
Albert, Magne, sant (aproximadament 1200-1280)
Liber aggregationis, seu Liber secretorum de virtutibus herbarum, lapidum et animalium quorundam. De mirabilibus mundi. [Venècia: Bartholomaeus de Zanis, no abans de 1487], (ff. 13v-23v) ff. 18r-18v.

Liber tradens

Johannes Nider (aproximadament 1380-1438)
Praeceptorium divinae legis, sive Expositio decalogi. [Milà: Johannes Antonius de Honate, no després de 1487].

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 303.

Bibliografia:

¶**Fragment**: ISTC ia00257000.

¶**Liber tradens**: ISTC in00213000.

Ex bibliotheca Antonij Ioannis Andreae Valentini

Incipit prologus ī expositionē decalogi ſm fratrē Johānē Nider. ſacre theologie ꝓfessorē ordinis p̄dicatorum.

Decalogi legem ſacratiſſimā. primū dīnit⁹ ꝓtho plaſtoꝝ inſertaꝫ cordib⁹: ⁊ d̄nuo d̄i digito ī tabulis exaratā lapideis poſtrēoq; ꝑ incarnatū altiſſimi v̄bū propalatam chriſticol'. (vbi cuidā ait. Si uis ad uitam ī gredi ſerua mandata:) hāc normā cūctoꝝ fidliū regulaꝫ iter ⁊ directoriū eſſe conſiderans: ⁊ fratrum mei ordinis q̄ p̄dicatoꝝ ē uotis ſatiſfacere cupiens: ꝑ multoꝝ tēpoꝝ curricula. ex famoſoꝝ dictis diuine ſophie p̄ceptoꝝ tā ꝑ p̄dicātiū quā ꝑ ꝯfeſſoꝝ d̄bitis exercitijs: ꝑticlaria ⁊ ſpālia dei ⁊ eccl'ie mandata. ī unū p̄ceptoriū colligere in ſequētibus ſtudui: ſingula decalogi p̄cepta ſubdiſtinguēdo ꝑ ſpēalia capitula: ut ita p̄cepta paterēt cuiq; lucidius.

Pro quo laboř mihi p̄cor a lectore ſequentium oratōeꝫ ī partiri q̄ntulācūq; ꝑuulaꝫ: ut eťne ſapīe a q̄ cūcta bona ꝓcedūt ꝑ p̄mio copulari ī patria tādeꝫ merear eterna.

Incipit p̄ceptoriū dīne legis Capitulum primum.

Sunt igiť tria principal'r p̄notāda p̄ceptoꝝ p̄ambula. Primo quāſtricte deus uelit p̄cepta ſua cuſtodiri. Scd̄o quā rōabile ſit d̄o in p̄ceptis ſuis ꝑ obīam ſubici. Tercio qūo p̄cepta habēt diſtingui. Quātū ad p̄mū illud docet ſcriptura mltipliciter. Nā ꝑ trāſgreſſione pre cepti unius de ñ edendo fructum uetitum primi parētes ⁊ tota poſteritas dānata eſt geneſ. ij. Item precepta iubentur meditanda. in domo extra. in uia. dormiēdo. ⁊ uigilando. deut⁹ vj. Itē p̄muꝫ p̄ceptū per blaſphemiaꝫ quidā trāſgrediens. a deo iubeť extra caſtra ab oībꝫ lapidari: leui. xxiiij. Item quidam modica ligna ſabbato colligēs ſimiliter lapidať: numeri. xv. Itē Saul ſm ſonum lr̄e ꝯ dei p̄ceptū ſeruās uicti manda. de regno eiciť: ⁊ a d̄mone poſſideť. j. regū. xvj. Item Oza archam ꝯ dñi p̄ceptū tāgens: ſubitanee a d̄o occiditur. ij. regum. vj. Itez ꝓpheta bonus contra dei p̄ceptum manducans. pr̄no ſepulchro priuatur. ⁊ uita. ꝫ. Re. xiij. Que tria exēpla ſť ꝯ excuſates ſe in trāſgreſſiōe

a

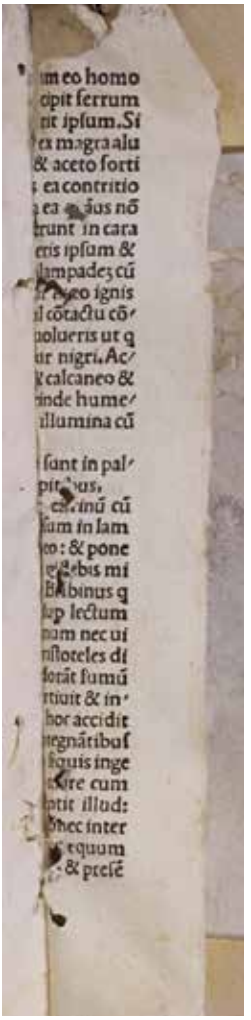

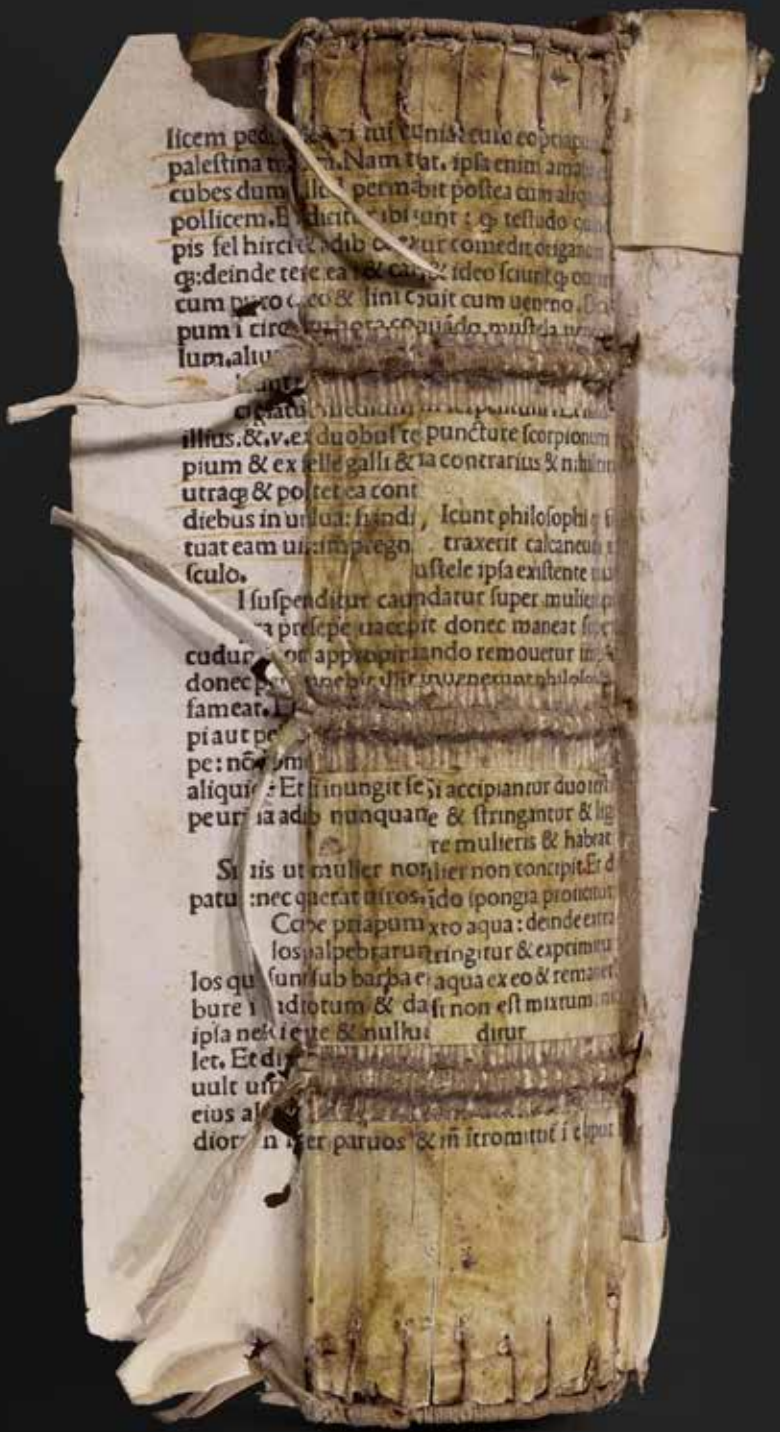

LITÚRGIA I DEVOCIÓ

LITURGIA Y DEVOCIÓN

s. XIV. Itàlia?
Leccionari.
[Lliçons corresponents a les festivitats de Sant Anaclet (13 juliol), Santa Sinforosa (18 juliol), Santa Pràxedes (21 juliol), Sant Cristofor (25 juliol), Sant Pantaleó (27 juliol) i Sant Nazari (28 juliol)].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH R-2/171.

14

Fragmentvm

Datació:
s. XIV. Itàlia?

Contingut literari:

Leccionari.
[Lliçons corresponents a les festivitats de Sant Anaclet (13 juliol), Santa Sinforosa (18 juliol), Santa Pràxedes (21 juliol), Sant Cristofor (25 juliol), Sant Pantaleó (27 juliol) i Sant Nazari (28 juliol)].

Liber tradens

Jerònims
Incipit liber in quo continetur tam regula et ordinarium quam etiam constitutiones fratrum ordinis scti Ieronymi doctoris eximij.
Alcalá de Henares: en casa de Miguel de Eguya, 1527.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH R-2/171.

R-2
171
Es dela Libreria de S. Miguel delos Reyes

¶ Incipit liber in quo cõtinetur ram regula t ordinariũ quã etiam constitutiões fratrũ ordinis sctĩ Jeronymi doctoris eximij.

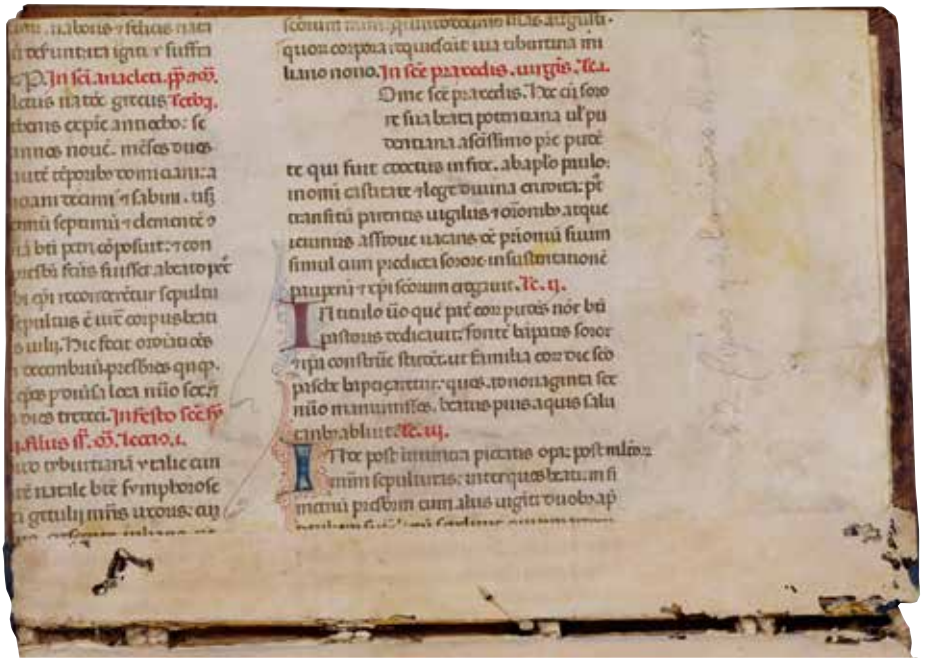

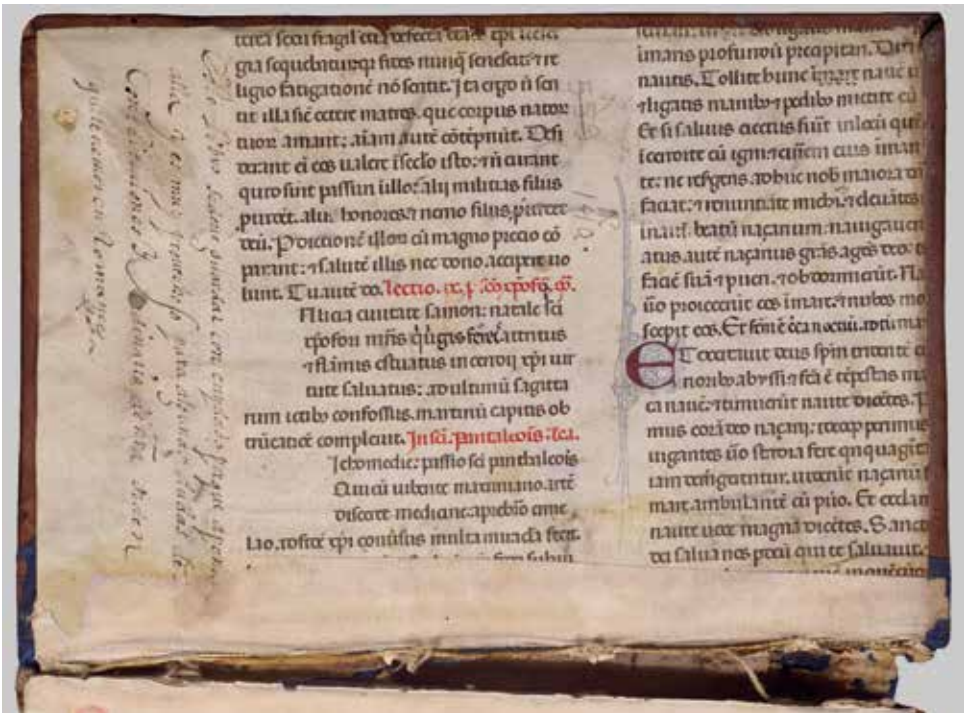

15

Fragmentvm

Datació:
s. XV. Àustria (arxidiòcesi de Salzburg)?

Contingut literari:

Missal romà.
Proprium sanctorum. [Festivitats: Sant Lluc evangelista, 18 octubre; Sant Gener; Onze mil verges, 21 octubre, Sant Narcís, 29 octubre; Sant Wolfgang, 31 octubre; Tots Sants, 1 novembre; Sant Climent, 23 novembre].

Liber tradens

Sant Vicent Ferrer (1350-1419)
Sermones de tempore et de sanctis. Vol. III: *De sanctis*. Basilea: Nicolaus Kesler, 17 desembre 1488.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 326.

Bibliografia:
¶**Liber tradens:** ISTC if00131000.

ribilissimum est mors. quando enim imperator vidit q̄ omnes cōuertebantur visio tot miraculis et ō occisione gentiliū a rotis precepit sibi ca put amputari. Tūc beata Katherina rīdit per perseuerantiam et flexis genibus orauit regratians deo de castitate in qua conseruauit eam ⁊ ō victoria et de perseuerantia finali ⁊ orauit p sui memoriam agentibus. et statim vox de celo dixit. Veni electa mea. Ecce tibi beatitudinis janua aperitur. his vero qui passionem tuam celebrabunt opem de celis promitto. ⁊ mox decollata est. fluxitq̄ lac pro sanguine in signū virginitatis. Accedentes aūt angeli visibiliter corpus eius ⁊ caput p aera detulerunt in montem synai et ibi fabricato sepulcro angelicis manibus vbi inter innumera miracula que fiunt ibidem. vnū est insigne q̄ de sepulcro ipsius oleum dicitur incessanter emanare: et possumus dicere sibi. Ecce accesserunt angeli et ministrabāt ei. Matth. quarto capitulo.

Sermones venerandi patris sancti Vincentij Ferrarien. regni Aragonie: ordinis fratrum predicatorū/comentus Valentie. Sacrarum litterarum interpretis resolutissimi/atq̄ vie paradisi directoris probatissimi. Trium ferme partiū voluminibus: hyemali videlicet/Estiuali et de Sanctis/per totius anni circulū ordinate distincti. Singulari insuper cura et impensis Nicolai Keslers ciuis Basilien. ad honorez omnipotentis dei/ac totius hyerarchie celestis. Eamquoq̄ ipam/ipsius sancti Vincentij doctrina ⁊ vite exēplo desiderātiū/solamen eruditionēq̄ impressi: finiunt. Anno a natiuitate christianissima post millesimū quatercentesimū/octuagesimooctauo. Sedecimo xo Kalēdas Januarij.

...ne sermones meos
...servat. Et sermonē
...m audistis non est
...us sed eius qui misit
...pris. Off. Exultabunt
Secr. Muneribus
...dñe aplor tuor. Sy
...nus. Inde festa pre
...mus ut que ꝯscientie
...pediunt obstaculis
...meritis tibi grata
...utur p. Con. Justor
...ne. Compl. Sump
...ne sacramentis suppli
...mur ut intercedenti
...bus aplis tuis qd
...aliter gerimus ad
...n capiamus etiam
...dñe scō. Michi at. Coll.
Deus qui nos p
...bus aplos tuos
...gnitionē tui nominis
...re tribuisti: da nobis
...gram sempiternam et
...ndo celebrare et cele
...do pficere p. Epla.

nos me eleg. Sequ. Clare
scōr. Ewm. Hec mando vo.
Off. In omnē terrā. Secr.
Gloriam dñe scōr aplor
ꝑpetuam recolentes: qs
ut eandem sacris misteriis
expiati digmus celebremus
p. Pfacio de aplis. Con. Vos
qui secuti estis. Cpl. Per
ceptis dñe sacramentis
suppli exoramus: ut int
cedentibus bus aplis tuis
que pillor veneranda ge
rimus passione nobis p
ficiant ad medelam per.
Narcissi Coll. sci Clementis.
Invig. omni scōr. Timete do.
Domine deus Oro
nr: multiplica
sup nos grām tuam: et
quor pvenimus glosa
sollempnia: tribue subse
qui in scā pfessione leticiā p.
Seda de scō wolfgango. Terra
Pietate tua. L. Apok. b. Johis ap.
In diebus illis. Ecce ego

Vincen[illegible]
Sermo[illegible]
de
Sanctis

1486

[illegible]rā qs omps deus ut
[illegible]uod de scō altari tuo
[illegible]pimus pcibus bti
ewngeliste tui. am
[illegible] urās et corpa scīti
[illegible]. Januarij et so. e. orō
et lxxxij
qui nos con. Vndecī
et lxxxv
[illegible] vgīnū. Gaudeamus.
Deus qui digne or.
scīs mrībus Vrsu
[illegible]odalibꝫ eius miran
[illegible]onis robur indidis
[illegible]o pmrij palmam ad
[illegible]e ꝯtemplacionis glāz
[illegible]gerēt. da qs eaꝝ nos
[illegible]cessione adiuuari
[illegible]odierna die tūscesso
[illegible]tis stadio in celestibꝫ
[illegible] triumphare p. Epla.
et lxxxij
[illegible]icti pfidem. Gr. Glosus
et lxxxvij
Alla. Adducent regi vir.
Virginalis Sequ.
Aturma sexus ihū xpī
[illegible]nnexus dono sentis
Alos candoris tui ru
[illegible]ucidari dum te iubet

clarius Hanc tonamus v
ginem ꝓpter pulchritudinē
parē chori noluit Procos
mittit et pcatur minus terret
si spnatur sibi poscens ursulā
Pater eius iam baptismi
fonte lotus paganismi pror
sus uitat copulam Interim
Vrsula xpī disciplina docta p
sompnū Statuit nuptias
querens induciās trimatus
spaciū Vice dotis cōiugij
regine notis habiles dato
sumptu nauigij coeue dant
nobiles Vndena demum
mil. a sponse transmittunt
virginū ducunt naues per
maria curam spnentes hoīm
Aura flante leuius disce
dunt a litore huc illucꝫ sepi
plano ludunt equore Hic
manus feminea rexit tante
dno naues quas basilea
breui iudic termino Relictis
nauibus ordinant acies
nentis et estibus exponunt

16

Fragmentvm

Datació:
s. XV ex. - XVI in.

Contingut literari:

Las Horas de nuestra Señora según el uso romano.

Els textos coincideixen íntegrament amb els que hom pot llegir en el llibre:
Las Horas de nuestra Señora según el vso romano: en las quales son añadidas muchas oraciones muy deuotas. Y de nueuo el rosario de nuestra Señora: y son ad longum sine require.
Lió: por Guilielmo Rouillio 1551.

Liber tradens

Juan de Torquemada (1388-1468)
Summae ecclesiasticae libri quatuor.
Salamanca: apud Ioannem Mariam à Terranoua: expensis Ioannis Moreni, 1560.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-2/207.

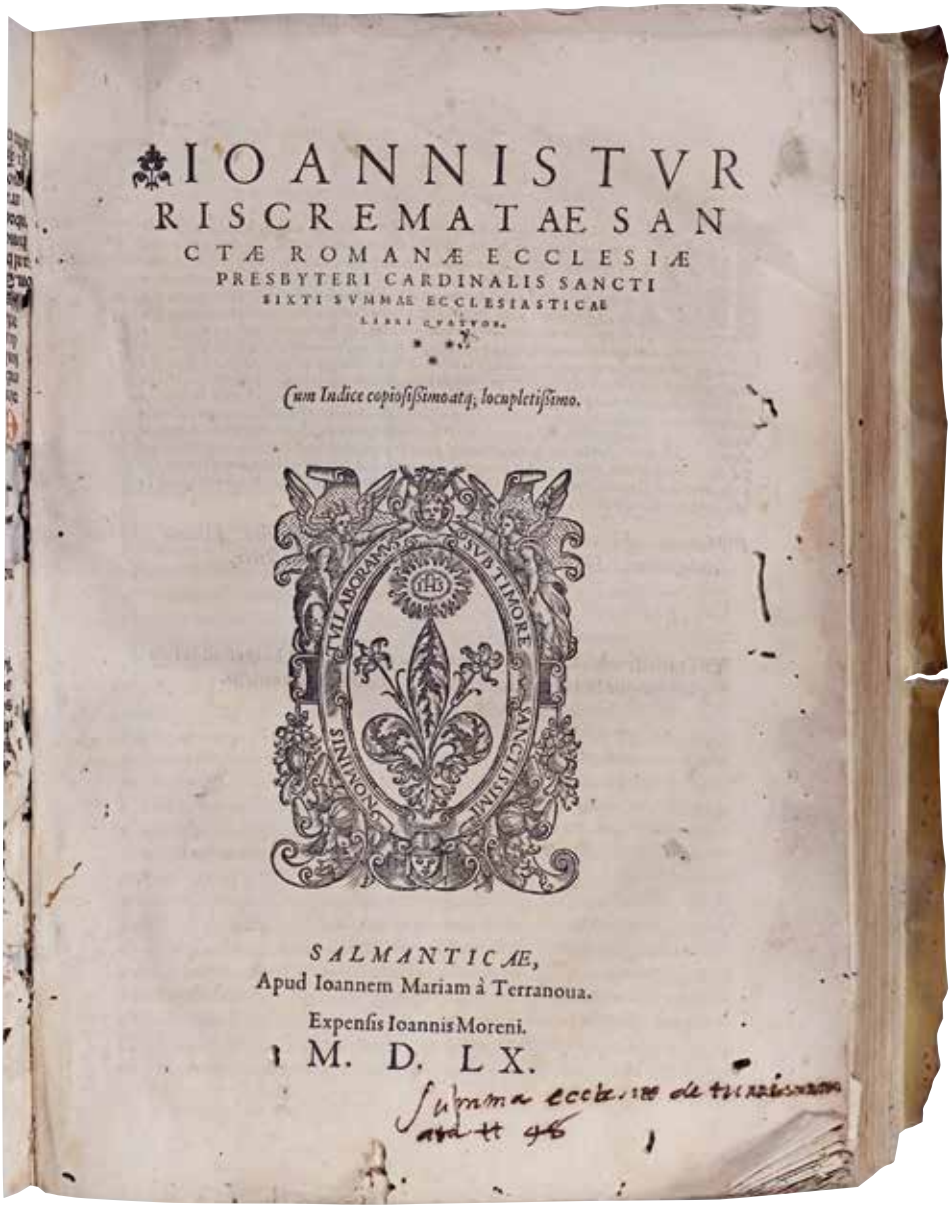

IOANNIS TVR
RISCREMATAE SAN
CTÆ ROMANÆ ECCLESIÆ
PRESBYTERI CARDINALIS SANCTI
SIXTI SVMMAE ECCLESIASTICAE
LIBRI QVATVOR.

Cum Indice copiosissimo atq; locupletissimo.

SALMANTICAE,
Apud Ioannem Mariam à Terranoua.
Expensis Ioannis Moreni.
M. D. LX.

Summa ecclesiae de turrisanum
ata tt 46

jesus que todas las cosas que
del fuerõ escriptas eran acabadas: por-
que la escriptura se cumpliesse dixo.
Sed tengo. Y estaua alli vn vaso lleno
de vinagre. Y ellos poniendo en vna ca
a vna esponja llena de aquel vinagre:
lisierõ se la ala boca. Pues como jesus
gustasse el vinagre, dixo. Acabado es.
[illegible]da la cabeça dio el espiritu.
[illegible]dios como era viernes: porque
[illegible] pos no quedassen enla cruz el sa
[illegible] aquel sabado era grandia)
[illegible] apilato que les fuessen quebra
[illegible] piernas y los quitassen de alli.
Assi quinierõ los caualleros, y quebra
ron la piernas del primer ladrõ y del
otro con el fue crucificado. E quãdo
[illegible]nien a jesu como lo vierõ ya muer
to no quebraron las piernas: mas vno
de aqllos caualleros le abrio el costa-
do con la lança. Y luego salio sangre y
[illegible] q̃ vio dio testimonio: y su te-
[illegible]s verdadero. Y el sabe q̃ dize

caypbas: el qual era pontifice en aquel
año. Y este caypbas era el que hauia d
do por consejo alos judios: que cõuen
que vn hõbre muriesse por el pueblo
seguia a Jesus simon pedro y otr
cipulo. E aquel discipulo era co
do del pontifice: y entro con jesu
sa del põtifice. E simõ pedro
fuera ala puerta. Assi q̃ sal
lo q̃ era conoscido del po
ala portera q̃ lo dexasse
metio dentro, diziẽd
por ventura delos
bre? Dixo el. No
ministros estau
rio y escalenp
ssi mesmo pedro en pie escalentãd
el pontifice pregunto a Jesu
iscipulos y de su doctrina Jesu le re-
sondio. Yo manifiestam
d al mũdo. Yo siẽp
gga y enel templo donde todos los ju
dios se ayuntan: e ninguna cosa he ha-

blado en escondido. Que me preguntas?
Pregunta a los que me han oydo q̄ les
yo hablado: q̄ ellos saben lo que yo
dicho. E como esto houo dicho:
los ministros que alli estauā dio
bofetada a jesu. diziēdo. Assi respō
pontifice? Respōdiole Jesus.
de da testimonio del mal. E
me hieres? Y embiolo an
ayphas pōtifice. E simon
pie ecalētando se, e di
ventura delos disci
El go e dixo. No soy.
pariēte de aquel a quien pedro corto
ja. No te vi yo enel huerto conel? Y
vez pedro lo nego: y luego canto
gallo. Leuaron a Jesu de cayphas al
cōsistorio de pilato: y era por la maña
na. Y ellos no entraron enel cōsistoro
por estar limpios para comer la pascu.
Salio pues Pilato a ellos fuera, e
xoles. Que accusacion traheys con
segun sant Juan.
xlvj.
delos Judios. No escriuas, rey delos
judios, mas q̄ el dixo. Yo soy rey delos
judios. Respondio pilato. Lo escreui
escreui. Y como los caualleros lo ouie
ron crucificado: tomaron sus ropas
la tunica. e hizieron las quatro part
cada vn cauallero su parte. Y la
era toda texida sin costura alguna.
xeron pues los vnos alos otros. No la
cortemos: mas echemos suertes cuya
sea. Porq̄ se cumpliesse la escriptura que
dize. Partieron entre si mys vestidu
ras: y sobre mi vestimēta ech on suer
tes. Y los que esto hizieron
fueron los caualleros. E
cruz de Jesu estauan su madre y maria
cleophe hermana de su madre maria
magdalena. E como Jesus vio
madre y al discipulo que ama
xo a su madre. Muger vey a tu hijo.
E luego dixo al discipulo
madre. E dede aquella hora el discipu
lo la recibio por suya. Despues desto sa
IOANN
RISCREM
CTÆ ROMAN
PRESBYTERI CAR
SALMAN
Apud Ioannem Ma
Expensis Ioann
M. D.

17

Fragmentvm

Datació:
s. XV ex.

Contingut literari:

Himnari.
[Himnes d'Advent: *Verbum supernum; Vox clara ecce intonat; Veni redemptor mundi*].

Psalteri [**Sl 143**, 11-15; **144**, 1-5].

Liber tradens

Sant Tomàs d'Aquino (1225?-1274)
Scriptum super primo libro Sententiarum Petri Lombardi. Venècia: Antonius de Strata, de Cremona, 21 juny, 1486.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 55.

Bibliografia:
¶**Liber tradens:** ISTC it00161000.

Tabula

ex pte cognitionis ñ plē volūtatē dīnā cōsciētiā ex pte
assēnsiōis qrr̄ndat ex motiū"diuersoꝝ". vñ i talib"
sufficit ñ recalcitrare dīne ordinatiōi: nec opꝰ gaudiuꝰ
exp̄iri de hꝭ qꝫ fꝫ talē volūtatē fuisse ꝫ dicit ꝑbus Aug.
etb. qꝫ sufficit hoc esse ñ tristari ꝑcul' motus ꝑtis ñ gau
deat sic ē i actib" aliar̄ virtutū: vbi ē ꝓfōmitas vie: fꝫ
i brīa ē laeger & placet" nā ex pte cognitis qꝫ volūtatem
dīnā plē cognoscit ex pte affectiōis q̄ dnat ol diuersoꝝ
volitationes i aliō retardat ꝰ ipedit. vñ i iudicio illo
gō deus ait qō ꝛpūs voluit gaudiū exp̄iunt: de q̄ i
ps. dr̄abit ait" vñ videret vid. Adp" q̄ o qꝫ vo
lītās dīnā q̄" ad volūtatē aīe ē nolī notā ex ipa nāt
li inclinatione: fꝫ voliti volumatis ꝓsequentis inote-
scit nob l̄ꝑ reuelationē l̄ꝑ oponē. Ad 1" oō qꝫ illa
positiō. q. ipōssibil' manuīt sua ordinatio reuelat' fuit
ēt nec angelis vt dr̄ Aug. si tñ reuelaret posꝫ credē
fꝫ dominationē vñ fꝫ placitꝫ dīcēs: tenet tñ velle eius
ordinē institicie q̄ si i petio mot' ordinat: qꝫ b ē qō de"
velit ñ ordinatiōē ꝓseqūs clꝑā. Ad 3" oō qꝫ ꝛpūs
volūtate rōnis deliberata volebat passionē suam: t
sīe bñ ipō & libet fact" quia volūtas nālis differt
ret. Ad 4" oō qꝫ pmissio manū̄ significat qꝫ volun
tas sit de cui'pa fꝫ de bono qō adimpl̄it clꝑe. Actū
dppe iudicꝫ nō voluit de" fr̄e.]vi b ē falli: qꝫ pas
sio ē effect" actionis: vñ si voluit passionē voluit acti
onē. Ad qō oō qꝫ passio xp̄i subiacebat duplici
opationi. f. actioni iudicꝫ inq" "afflictiua erat: t sic ñ
erat volita a deo sic nec actio. t oppositi voluntatis
xp̄i inq" "erat meritoria: t sic erat placita deo. vñ ꝫ
fuit: Actio displicuit passio grata fuit. frequenter. n. vo
lūtas trō oīdit q̄ nō ꝓuenit.

¶ Regīstrum cartarum huius operis.

a ꝑ" vocat Incipiūt tas ꝑ Incipit mo ente
b Tūc vō ꝓcipationē ūtellect" tas ad suū cōtre.
c ꝑmo qꝫ noīat nām ōcū neutrū eē ꝓpter b qꝫ
d filib" fi. cā oē agēs q̄ tolleret imo ꝓpter
e ūtelligi Risio Aug. t eternū est fi ḡ filio esset
f ꝓcedit Postb ꝑā. neu tinos t in filio ad
g b ponit rōne os Ad 4" oō dī vilibiter
h Si igit tēbit ꝛpūtas q̄n adit vn" fꝫ qꝫ sit odpō
i tudinis cui t ipūs ita et dī noīat nas suā

Incipit tabula ꝑmi scripti fratris ſci Thome.

Di. ꝑ". ¶ Utrū doctrina theologice sit necessaria.
Utrū sit vna vel plures.
Utrū sit scia vel intellect".
Utrū ꝑactica sit ꝑspeculativa.
Et si speculativa vtrū sit sapiētia.
Quō sit subm theologie.
Quis modus sit tractādi t exponēdi theologiam
Quō sit frui t c" ꝑne vel viuere sit actus.
Utrū sit solo deo fruendum.
Utrū trib" ꝑsonis sit vna sola fruitione fruendum
vel pluribus.
Utrū omnibus alijs preter deū sit ꝓtendum.
Utrum fruitio sit omnis creature.
vorum vti sit in patria.
An sit vnitas.
Di. 1". Utrum sit ponere vnum deum.
Utrū i deo sit ponere ꝑplures attributorum.
Utrū vnitas diuine essentie compatiatur secuꝫ ꝑplu
tatem personarum.
Utrū ꝑplitas ꝑsonaꝝ i diuina sit realis rōnis tñ.
Utrum h nomen deus sit nomen nature.
Di. 3. Utrum deus cognoscibilis.
Utrū deum esse sit per se notum.
Utrum posset cognosci per creaturas.
Utrus ꝑsonaꝝ pluralitas ꝓ creaturas potuerit cognosce trinita
tem personarum.
Quō sit vestigium dei in creaturis
De partibus vestigij.
Utrum in omni creatura inueniatur vestigium.
De subo imaginis. Utrū in mēte sit subs imago.
De pte imaginis q̄ sit vna aqs t quō differāt ad iuicē
Quō se bñt plures imagines ad alias vtr̄ sit ipa cētralis
Utrum anima sit sue potentie.
Quō se bñt partes imaginis ad iuicē. vtrū vna oriā
tur ex alia.
De comparatione ipsarum ad obis respectu cui"
obiecti attēditur ipsius imaginatio trinitatis.
De ipsarū pōnis ad act" sinos vt sp sint i actu.
De 2" assignē imagines mediātē nom" t virtū ōsant a
potentia.
Di. 4. An sit generatio in diuinis.
An b sit vna vō genuit deus de filio ꝓpositionis" vō
genuit deus: vl se deus vel aliꝰ deus: vl genuit deus qui
est pater vl qui nō ē pater t de similibus.
Utrū possit aliqd predicari de deo.
Utrū persona possit ꝑdicari de essentia.
Di. 5. Utrum essentia generet.
Utrū act" gnandi de aliquo noīus essentialiū ꝑdicet.

¶ Explicit scriptū sancti Thome de aquino ordis
predicatorū sup primo libro sentētiarū singulis oī
stinctionib" antepositis. Impressum Venetijs p magi
strū Antoniū de strata Cremonēsem. Anno domini
1486. Die. xi. Junij.

k addit ad hoc poīēt tūs tres rea. pī est essentia
l subiungit q̄dm recte Ad b ait Ad 3" sic p.
m de" ꝓuit tellectia: fꝫ siue ꝑsona" ad se dicitur
n oēs t de": fꝫ no vocabuli duas ꝓclocu
o vniuscl ficādi i quo t essentialiū ꝑā l. d. ipa"
p ex ipo liter neqs q̄ fꝫ respem scīū omnino
q vñ cū le ē nō cē tur sabellius añs pōt ponī
r secutionē ipi personā actū volū. de oppositis
f Nē illō scīdū q̄ q̄ signa sūt
t tant" or. ab hoc voluntatē autem. finis.

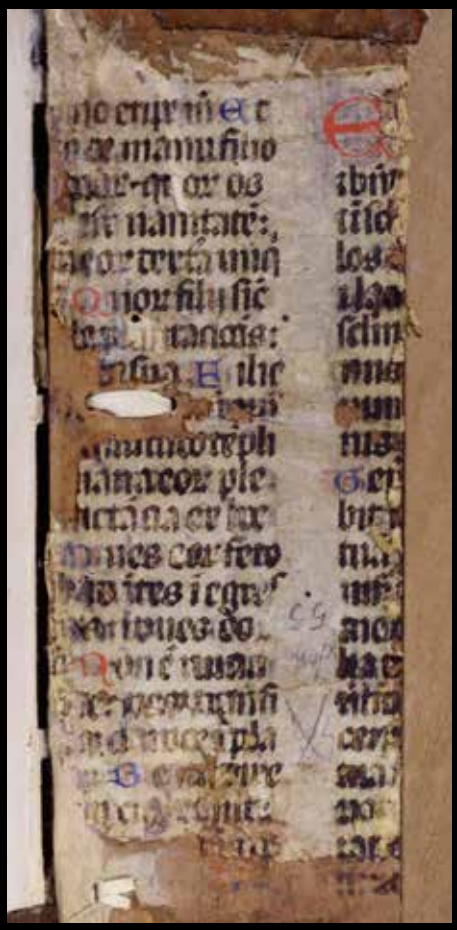

18

Fragmentvm

Datació:
1476. Venècia.

Contingut literari:

Michael de Carcano
Sermonarium triplicatum per adventum in quo tractatur de peccato in generali. Venècia: Franciscus Renner, de Heilbronn, i Nicolaus de Frankfordia, 1476, fulls: S_4(r-v), f. 146r-v y [S_5(r-v)] f. 147r-v.

Liber tradens

Guillaume, de Vaurouillon (-1463)
Super quattuor libros Sententiarum Petri Lombardi. Venècia: Jacobus Pentius, de Leuco, per a Lazarus de Suardis, de Saviliano, 9 juliol 1496.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 310.

Bibliografia:

¶**Liber tradens:** ISTC iv00373000.
¶**Fragment**: ISTC ic00194000.

Sub lege — p^a.di.tertij.
Subiectum — in prologo
Substantia — v.di.primi
Suffragium — xlv.di.quarti
Summitas — ix.di.primi
Summitas — x.di.primi
Abule binarie — xxx.di.tertij.
t Emptatio — xxi.di.secūdi.
Emporis plenitudo — l.di.tertij.
Tempus — xxx.di.primi.
Tempus legis gratie — ij.di.quarti.
Terminus — xviij.di.tertij.
Theologia — in prologo.
Timor — xiiij.xv.xvi.di.tertij.
Timor — xxxiiij.di.tertij.
Triduum — xxij.di.tertij.
Triticum — xi.di.quarti.
Allis iosaphat — xlvij.di.quarti.
v Verbum — xxvij.di.primi.
Veritas hūane nature — xliiij.di.iiij.
Vermis — i.di.quarti.
Vestigium — scda p.3^e.di.primi.
Vicium — xxxij.di.secūdi.
Vinum — xi.di.quarti.
Virginitas — xxxviij.xxxix.xl.di.iiij.
Virtus — xxvij.di.secūdi.
Virtus — xxxvi.di.tertij.
Virtus moralis — xxvi.di.iij.
Virtus theologica — xxvi.di.tertij.
Vis — xxix.di.quarti.
Visio — x.di.quarti.
Vita — xxxvi.di.primi.
Vita — xxxv.di.tertij.
Vita — xxi.di.quarti.
Vnica — vij.di.primi.
Vnio — iiij.di.tertij.
Vnio — xxv.di.tertij.
Vnio ypostatica — i.di.tertij.
Vnitas — vi.di.tertij.
Vniuocum — p^a.p.3^e.di.primi.
Vnus — i.di.primi.
Voluntarium — xli.di.secūdi.
Voluntas — x.di.primi.
Voluntas — xlv.di.primi.
Voluntas — xvij.di.tertij.
Voluntas beneplaciti — xlv.di.primi.
Voluntas signi — xlv.di.primi.
Voluntas antecedens — xlvi.di.primi.
Voluntas ꝯsīs — xlvi.di.primi.
Voluntas creata — xxviij.di.primi.
Voluntas naturalis — xvij.di.tertij.
Votum — xxxviij.xxxix.xl.di.quarti
Vxor — xxviij.di.quarti.
Xp̄us — 3^a p.3^e.di.tertij.
Ydea — xxxv.di.primi.
Ymago — 3^a.p.3^e.di.primi.

Viri celeberrimi atq; profundissimi magistri Guillermi de vorrillong sacre theologie ꝓfessoris eximij ordinis fratruz minoꝝ: opus super quattuor libros sniaꝝ feliciter consummatum est: Venetijs per Jacobū de Leucho Impensis vero Lazari de Soardis die. ix. Julij. M.cccccxvi.
Concessum est eidem Lazaro ab Illu^mo Senatu veneto: ne cuiq; hunc librū liceat imprimere intra eoꝝ dñium. sub pena vt in gr̄a ꝛc.
Laus Deo

Registrum huius Operis

iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij
a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l
iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij
m	n	o	p	q	r	s	t	u	x	y
iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij
z	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K
iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij	iiij				
L	M	N	O	P	Q	R				

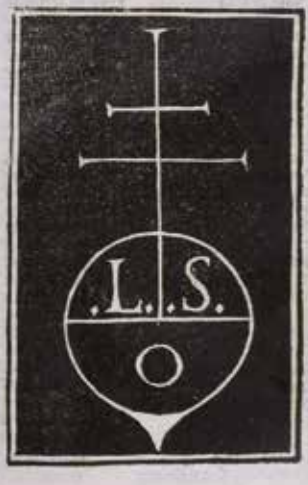

DRET CIVIL, CANÒNIC, FORAL

DERECHO CIVIL, CANÓNICO, FORAL

s. XV.
Innocenci IV, papa (aproximadament 1195-1254)
Apparatus super libros Decretalium.
[Tit XLII, capítols I i II].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 251.

19

Fragmentvm

Datació:
s. XIV m.

Contingut literari:

Justinià I, emperador bizantí (482-565)
Corpus Iuris Civilis. *Novellæ* institutiones, amb la Glossa ordinària de Francesco Accursio (aproximadament 1185-aproximadament 1263). [*Novellæ* **VII** (capítols XI-XII) i **VIII,** (*præfatio*)].

Per tal d'identificar els textos hom ha fet servir la següent edició:

Justinià I, emperador bizantí (482-565). *Novellae constitutiones; Codicis libri X-XII; Libri feudorum* (amb la *glossa ordinària* de Francesco Accursio). Venècia: Jacobus Rubeus, 16 de gener de 1477, ff. Ciii[r]-ciiii[r].

Liber tradens

Aristòtil (384 aC-322 aC)
Ethica ad Nicomachum. Trad: Johannes Argyropylus, Leonardus Brunus Aretinus i Robertus Grosseteste. Ed: Jacobus Faber Stapulensis. Ad: *Magna moralia* (Trad: Georgius Valla); Leonardus Brunus Aretinus: *Isagogicon moralis disciplinae*; Baptista Mantuanus: *Virtutis quaerimonia*; Jacobus Faber Stapulensis, *Ars moralis in Aristotelis Ethica Nicomachea introductoria*. París: Johannes Higman i Wolfgang Hopyl, 1496, 12 d'abril 1497.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 196.

Bibliografia:

¶**Liber tradens**: ISTC ia00991000.

¶**Fragment:** ISTC ij00592000.

DECEM
li:
brorum
Moralium
Aristotelis: tres con:
uersiones: Prima Argy:
ropili Byzantij secunda Leonardi Aretini:
tertia vero Antiqua per Capita et numeros
conciliate: communi: fa:
miliariq; commenta:
rio ad Argy:
ropilum
ad:
iecto

20

Fragmentvm

Datació:
s. XV.

Contingut literari:

Cino, da Pistoia (1270-1336 o 1337)
Lectura super Codice (I, II). [*De calumniatoribus; De penis; Ne sine iussu princi. cert. iudicibus liceat confiscare; De bonis proscriptorum seu damnatorum*].

Per tal d'identificar els textos hom ha fet servir la següent edició:

Cino, da Pistoia (1270-1336 o 1337). *Lectura super Codice* (I, II). Pavia, Franciscus Girardengus, 5 setembre - 7 octubre 1483.

Liber tradens

[1] **Gai Plini Segon (aproximadament 24-79)**
Prima [-secunda] pars Pliniani indicis.
Venècia: in aedibus Georgii de Rusconibus, 1520.

[2] **Gai Plini Segon (aproximadament 24-79)**
Naturae historiarum libri XXXVII.
Venècia: sumptibus ornatissimi viri Luce Antonii de Giunta, opera industriaque Georgii de Rusconibus, 1519.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-14/215 (1-2).

Bibliografia:
¶**Fragment:** ISTC ij00592000.

PRIMA PARS

PLINIANI INDICIS EDI
ti per Joannem Camertem minori
tanū: Sacrae Theologiae doc. i
qua (tabellae pictae instar) mi
ra litterarum cōnexione: di
cuntur ea omnia: Geo
graphiaꝫ praeter (Nā
hāc amplectit̄ pars
altera) quae toto
Plyniano volumine cōtinētur.

IOANNES CAMERS IN LIVIDOS.

Iliber in dextras hominum, quibus alma Minerua
Cordi est, & uulgi pectora crassa fuge.
Ne tibi liuor edax noceat, tu liuida tecta
Pestis more caue, candor ubiq; placet.
Inuidus (ut mos est) postq̄ te læsit aperte
Fonte tuo clausus, tollet at inde sitim
Si cui (quod fateor) paruus labor iste uidetur
Quid? tibi non placuit, iam caruisse potes,

Cum Gratia.

Universitat de València
Biblioteca Històrica
Z-14
215

21

Fragmentvm

Datació:
s. XVI in.

Contingut literari:

Bartolo, da Sassoferrato (1313-1357)
In tertivm tomvm Pandectarvm, Digestvm novvm comentaria.
[lib XLVIII (*Ad legem Iuliam de adulterio et stupro*), tit 5, leges V-VIII, XI-XII].

Liber tradens

Ludolf, de Saxònia (aproximadament 1300-1377 o 1378)
La quarta parte del Vita Christi Cartuxano.
Sevilla: en la officina de Jacome Cromberger, 1551.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH R-3/108.

Bibliografia:
Per tal d'identificar el text hom ha fet servir les edicions:

¶**Bartolo, de Sassoferrato**, *In secundam Digesti novi partem*. Lió: ex oficina Ioannis de Ionuelle dicti Piston, 1523.

¶**Bartolo, da Sassoferrato**, *In tertivm tomvm Pandectarvm, Digestvm novum commentaria* stvdio et opera Iac. Concenatii... a capite vsque ad calcem ab innumeris mendis expurgata, vna cum interpretationibus in margine locorum communiorum & obscuriorum, quibus Index locupletissimus operis initio accessit. Basilea: ex oficina Hieronymi Froben et Nicolai episcopi, 1562.

La quarta pte del Vita Christi Carturano.

Con priuilegio Imperial.

In libro. Os dicit simul. intelligē eo libello: vt dixi. ff. eo. l. pri. in
Iusultus ad domum videtur fieri, etiā ad do conductam.

Ui domum. Not. qs dic. in fine, qs appellatione domus cōprehenditur habitatio. qs facit ad statuta, que dicunt si quis facit insultū ad domū. vt intelligat domus, siue sit ppria, siue sit cōducta: † vt hic. & l. lex cone. ff. domum. ff.

vide Bal. in pe. col. C. de nota. & Bal. in l. cum ops. §. fi. ad finem. C. de bo. que libe. & vide Dy. Bald. Ange. & Imol. in. l. fi. §. fina. de verbo. ob' in. l. quoties. ff. n. de nota. Adde an valeat accusatio filij fami. cum co

est impossibilis que legatum nō vitiat. vt. l. ob
sit supra de cō ditio. & demonstra.

si suasit, vel mādauit, vel fieri fecit, teneatur
propria significatione verborum.

Hec verba. Vec est solēnis
Lno. qs hic dicit
litera. hec verba pertinent ad eum qui
suasit: & sic innuit quod ille qui suasit,
vel mandauit, & fieri facit tenetur ex propria ver
borum significatione: † non ex interpretatione

Mulier. f. ma
exaust. fa
dica
lo. fac
Illud. de libera.
causa. & not at bar
tolus in. l. cum q
dam. §. quod dici
tur. de acquirēda
hereditate.

Ream. quid
f
si quit fratribus. Quod relinquens fratribus si cum sepelierint: si le oc
et, ita quod nō potest sepeliri in ecclesia: debent fratres nihilominus
re relictum. Contra hanc conclusionem

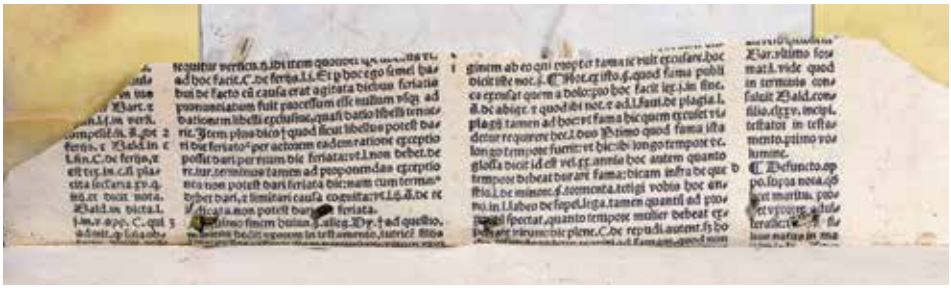

Bar. vltimo fos
mat. l. vide quod
in termino con
fatur Bald. con
filio. cxxv. incipi.
teſtator in teſta
mento. primo vo
lumine.

Defuncto ap
po. supra nota. qs
quit martin. pao
et vxorem. adu
heredē. & fi
luor natus in ma

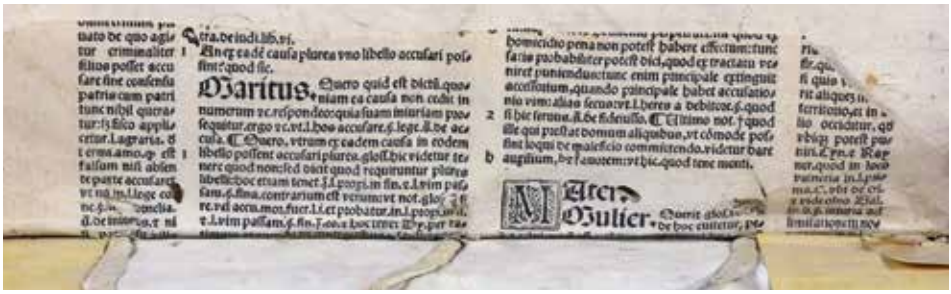

ſta. de iudi. lib. vi.

An ex eadē causa plurea vno libello accusari pos
sint: quod sic.

Maritus. Quero quid est dictū. quo
niam ea causa non cedit in
numerum. & respondeo: quia suam iniuriam pro
sequitur. ergo vt. vt. l. hoc accusare. ff. lege. ff. de ac
cusa. Quero, vtrum ex eadem causa in eodem
libello possent accusari plurea. glo. ibi videtur te
nere quod non: sed dicit quod requiruntur plurea
libelli: hoc etiam tenet. ff. l. prop. in fin. & l. vim pos
sum. §. fina. contrarium est verum vt not. glo. ff
re. vel accu. mo. fuer. l. i. et probatur. in. l. prop. in fi.
& l. vim pallam. §. fin. & hoc tenet Dy. per tā

homicidio pena non potest habere effectum: tunc
satis probabiliter potest dici, quod ex tractatu ve
niret puniendus: tunc enim principale extinguit
accessorium, quando principale habet accusatio
nis vim: aliter secus vt. l. here. a debitore. §. quod
2 si hic seruus. ff. de fideiussi. Vltimo not. † quod
ille qui petit ad dominum aliquibus, vt cōmode pos
sint loqui de maleficio commictendo. videtur dare
b augilium, de † autem: vt hic. quod tene menti.

Mater
Mulier. Queritur glo
de hoc cultetur, pe

22

Fragmentvm

Datació:
1495, desembre, 4. Lió.

Contingut literari:

Gracià, actiu segle XII: *Decretum* (s. XII) [cum apparatu Bartholomæi Brixiensis (-1258)].
[Tertia pars: *De consecratione*, Distinctiones 4 (GR3.004.149-156) et 5 (GR3.005.001-002)].

Els fragments procedeixen de l'edició:

Gracià, actiu segle XII, *Decretum* (cum apparatu Bartholomæi Brixiensis). Lió: Michael Wenssler, 4 desembre. 1495, ff. CCCXXXIIIr-v.

Liber tradens

Ludolf, de Saxònia (aproximadament 1300-1377 o 1378)
La segunda parte del vita Christi cartuxano.
Sevilla: en las casas de Jacome Cromberger, 1551.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH R-3/107.

Bibliografia:
¶**Fragment**: ISTC ig00387000.

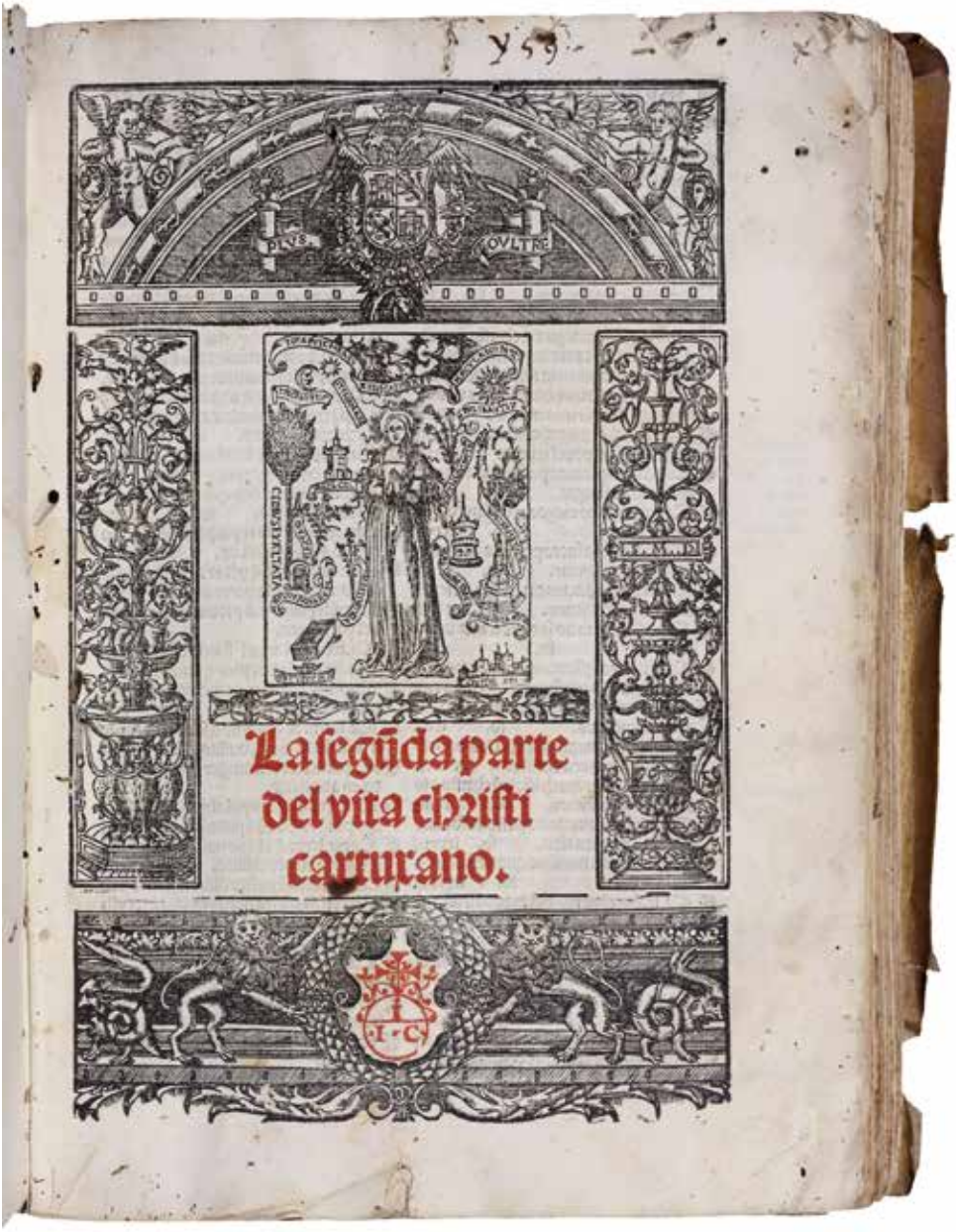
PLVS
OVLTRE
La segũda parte
del vita christi
carrurano.

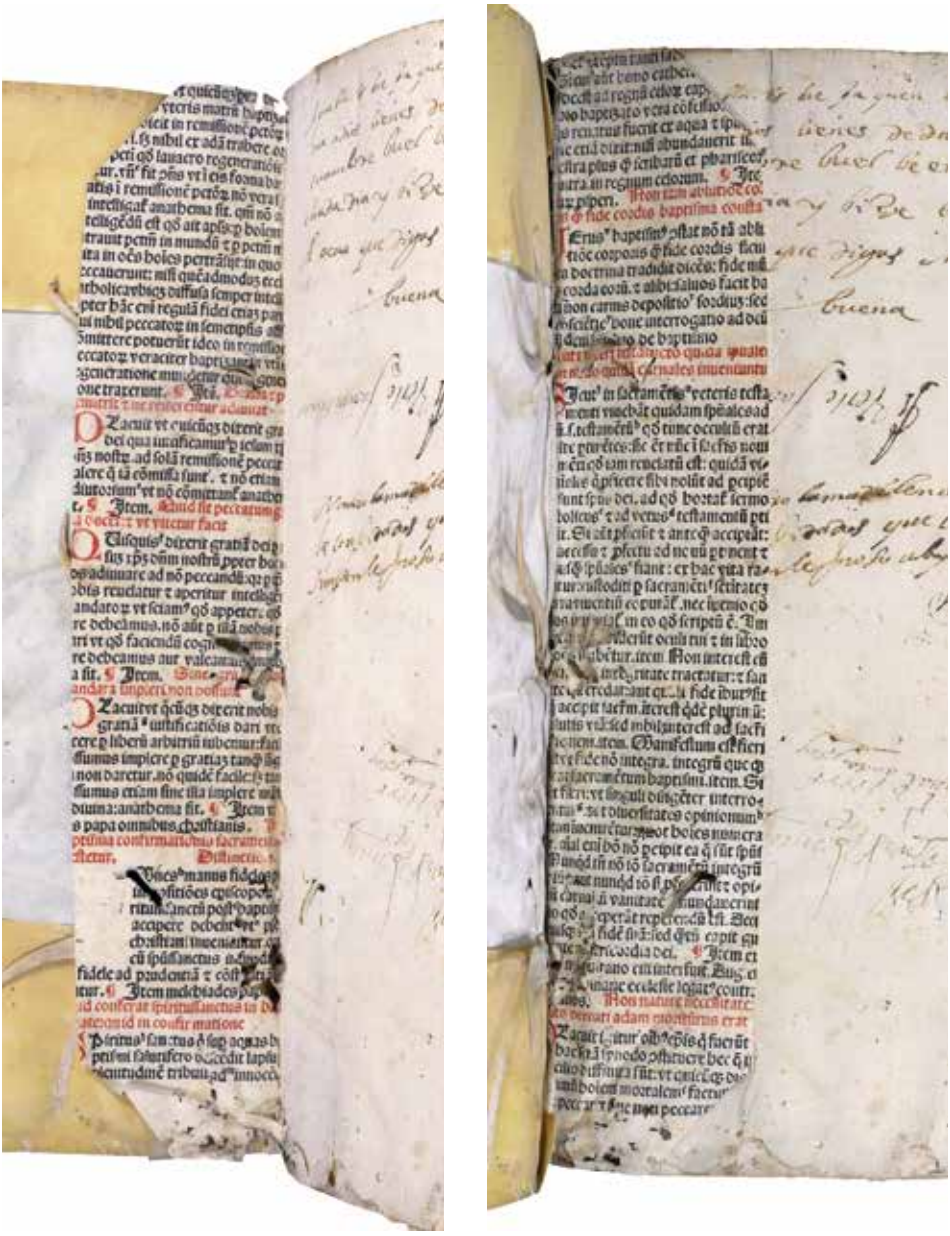

23

Fragmentvm

Datació:
s. XV.

Contingut literari:

Innocenci IV, papa (aproximadament 1195-1254)
Apparatus super libros Decretalium.
[Liber III, tit 42: *De baptismo et eius effectu*].

Per tal d'identificar el text s'ha fet servir l'edició:

Innocenci IV, papa (aproximadament 1195-1254). *Apparatus super libros Decretalium*. Ed: Franciscus Moneliensis.Venècia: Johannes Hamman, 8 octubre 1491, ff. y[v]-yii[r].

Liber tradens

Alexandre, de Hales (aproximadament 1185-1245)
Summa universae theologiae (i.e. *Super IV libros sententiarum Petri Lombardi*).
Pavia: Franciscus Girardengus i Johannes Antonius Birreta, 1489.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 251.

Bibliografia:

¶**Fragment**: ISTC ii00097000.

¶**Liber tradens**: ISTC ia00384000.

¶ Jhē reprehēsibilis erat vt dicit apls. ergo p aliq̄ peccato. nō p alio nisi q; scādalizabat i vta fidei. ergo peccabat mortaliter. Jhē dicit glo. q ipe faciebat cōtra veritatē euāgelij. ergo peccauit mortaliter. Cōtra cōfirmatus erat virtute ex alio. ergo nō peccabat mortaliter. ¶ Jhē sup illā locū matth. xvi. Tibi dabo claues regni celoruz. dicit glo. quas si tūc habuisset. errore i eo locū nō inuenisset. sed tūc cuz sep adsit se a gēdibus habebat clauco. ꝛ etiā iā confirmatus erat virtute ex alio ergo tūc nō inuenebat locū erroꝛ i eo. ergo ñ peccabat. ¶ Jhē zelo caritatis comedebat cum iudeis cōformās se eis. simul āo se idē fenire eū illis vt omnibus fieret oia ꝛ oēs lucrificaret. ergo facti illud ex caritate erat. ergo nō peccabat i illo facto. Ad hoc fuit diuerse solutiones. Una hiero. alia aug. Hiero. enim dicit q apostoli iter se cōdiuerſi ꝛ illa vtia. scilz q petrus separet se a gētibus. ꝛ q comederet cū iudeis discernēdo cibaria. ꝛ q reprehēderetur a paulo. vt iudei videntes ipm fuisse reprehēsū sup hoc. facilius separent se a legalibus q; volebant eos ducere ad spūalez vitā. vt incipiēt e cē q3 futuri erāt. sez spūales simulatione. ergo fecit petrus quicqd fecit ibi. ꝛ voluit se reprehēdi. vt videntes iudei apostolū suuz reprehēsū erubescerēt ꝛ obstinatiōe legalitū. ꝛ salutis illa bona fuit. fuit enim simulatio facti q aliqñ faciēda est ad veritatē fidei. sicut fecit ieba sibi se cē idolatrā. Sedo ergo hiero. nullo mō peccauit petrus. dicit ergo illā solutionē fuisse origenis contra porphyriū hereticū q petro imponebat hoc factuale ꝛ paulo peccatuē ꝛ petruale. ¶ Ad primū obiectū dicimus sm hiero. ꝛ orig. q gētes cogebat iudaizare. i. videbat cogere. ¶ Ad scōz dicimus q reprehēsibilis erat. i. debuit reprehendi ex cōdicto nō ex peccato. ¶ Ad tertium dōz sm hiero. q nō faciebat contra veritatē euāgelij. i. q facto suo nō poterāt gētes hre occasionē faciendi contra veritatē euāgelij. Scōz aug. vero dicit. q nūsq̄ dicit petrū cē simulatorie. simulatione caritatis. ꝛ q petrus erat reprehēsibilis. eo q nō recte ambularet ad veritatē euāgelij. Sz dupliciter dicit aliqd ñ recte. vel q; nō ordine discretionis. vel quia puerile. dicit ergo q nō recte ambulauit. i. non ordine discretionis tm puerile. ꝛ ita nō peccauit. ¶ Sed cōtrarium videtur p hoc qđ dicit haymo. ideo eū publice reprehendit arguit. q; publice peccauit. ꝛ vt eius correctio ceteris fidē roborare. publica enim noxa publica egent correctione. Jhē i gl. sup illud ad gal. ij. habet. q petrus seruauit illa legalia nō dispensatorie. sz vere quasi subsecutus eis. sz nō ponebat i eis spem. ꝛ vere peccauit. nō q fuerit legalia. sz q; gētes suo exemplo iudaizare coegit. ¶ Sz sm hoc posset obici de paulo q ipse peccasset quādo circūcidit thimotheū vt rotum solueret i secuerit sicut habetur. xxi. actuū. Jas enim fuit promulgatū petrū apostolo p. i. quo ordinatuz fuit q nihil oneris ponerēt nisi vt abstinerēt ab immolatis simulacroꝝ ꝛ suffocato sanguine ꝛ fornicatione. cū ergo id cessisset legalia ex decreto apostolico nō videt q apls illa facere deberet. ꝛ ita peccauit cadē rōe qua petrus. si ergo ō apostolo videt q nō peccauit. sitr videt ō beato petro. ¶ Ad qō respōdet qdā q nō peccauit. ꝛ initiatur cuidam gl. q dē. reprehēsibilis erat. i. dignus reprehēdi. p aliqs ñ p se. Illā vō auctoritatē q ponit i gl. vel qđ ponit haymo exponit hoc mō. q peccauit. i. fecit aliqd ex quo erat occasio peccati i aliqs pp eoꝝ idiscretiones. Et q dicit nō recte ambulasse ad veritatē euāgelij. exponit. i. ñ caute ambulauit fz illud. v. ad eph. Videte qđo caute ambuletis. ꝛ gl. dicit ñ qñ ad iectionē fz ad veritatē euāgelij. q; p hoc posset iudaizare. Hrēdit ar duplicitet veritas euāgelij. vel qñ ad ea q̄ credēda sūt ꝛ inuitāda i euāgelio. ꝛ sic ambulauit ad veritatē euāgelij. ꝛ hoc ē vel qñ ad se vel qñ ad fructū i aliqs. ꝛ hoc mō ipse peccasse nō aliud ē q̄ maiz peccati dedisse. Alec sunt simile de paulo q̄ thimotheū circūcidit ofcucris vota persolauit. hoc eis fecit nō eo q spez ponēt i legalia. sz ne crimōialia tāq̄ ido latria gentū dānare crederet.

Secūde pūs Sūme Alex. de ales adeſt finis. Papie per egre. Jodocū anonimū de dirrecus ꝛ Francisci girardēgū socios suos ipressa. Anno dñi. 1489. Die. xx. octobris.

24

Fragmentvm

Datació:
s. XIV.

Contingut literari:
Henricus, de Segusio, cardenal (aproximadament 1200-1271)
Summa super titulis Decretalium. [Liber V (*De accusationibus, denunciationibus et inquisitionibus rubrica*), *De sententia excomunicationis rubrica: Et quae sit pena participantium ecommunicatis*].

Bibliografia:

Per tal d'identificar el text del fragment s'ha fet servir l'edició:

Henricus, de Segusio, cardenal (aproximadament 1200-1271)
Summa super titulis Decretalium. Venècia: Andreas Torresanus, de Asula, 12 desembre 1498, ff. 401r, 402r.

Liber tradens

Gauberto Fabricio de Vagad
Crónica de Aragón. Ed. Gonzalo García de Santa María. Saragossa: Paul Hurus, 12 setembre 1499.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 175.

Bibliografia:

¶**Fragment**: ISTC ih00047500.

¶**Liber tradens**: ISTC iv00001000.

Coronica de aragon.

Don Gines de Peralta

logia: quiẽ ygualaua: ni conel maestro/q̃ dixierõ de epila: ni cõ aquel d̃ soler: q̃ tantos años touierõ las cathedras de paris: y el q̃ dezian maestre raphael garcia: y el otro mastre loys cardona: y otros muchos. dio en fin el spiritu a nr̃o señor a.xxviij. de julio. año del vẽturoso nascimiẽto de cristo mil quatro ciẽtos y cinquẽta y ocho. quedo el real cuerpo enel castillo del hueuo/para quãdo sazõ se ofreciesse d̃lo passar a poblet. reyno quarẽta y tres años: menos algũos dias. Succedio enel reyno d̃ napoles su fijo el rey dõ fernãdo: coronado por el põtifice soberano: papa pio segũdo: q̃ embio alla su legado: el reuerẽdissimo dõ latino: dicho el cardenal vrsino: q̃ le dio la corona en barleta: cuyo fijo dõ alfonso el segundo touo despues el reyno. y aq̃l en vida le renũcio en dõ fernando el segũdo su fijo: q̃ defender no le pudo delas manos/del rey de Francia/o mas propiamẽte de sus alcuosos vasallos: q̃ pusierõ al rey de francia eñl reyno: para mejor castigar su tã disforme alcuosia: y ala postre desamparar el reyno. q̃ tan presto perdido no fue: quã presto le torno a cobrar: cõ esfuerço empo: con sombra/y fauor del siẽpre victorioso rey don fernando: rey de Hespaña. Fallecio el año mismo. y succedio dõ Fadriq̃ su tio. q̃ de mano del rey de Castilla: y de Aragon espa para siẽpre posseer le.

Acaba la famosa y esclareçida Coronica delos muy altos y muy poderosos p̃ncipes y cristianissimos reyes del siẽpre constante y fidelissimo reyno de aragon: por el reuerẽdo padre don. f. Gauberte fabricio de vagad/monge de sant bernardo/y exp̃sso p̃fesso del sancto y deuoto monesterio de sancta maria de Sãcta fe/p̃ncipalmẽte cõpuesta. y despues recognoçida: y en algo esaminada/por el magnifico y egregio doctor miçer Gonçalo garcia de sancta maria. en la muy noble/y siẽpre augusta ciudad/ciudad p̃ncipal delos reynos de aragon Caragoça: dicha en latin cesaraugusta: de cesar augusto/el mas vẽturoso delos cesares romanos. Emprentada por el magnifico maestre Paulo hurus/ciudadano dela ĩmp̃ial ciudad de Costancia: ciudad de alemaña la alta. Acabada a.xij.dias del mes de Setiẽbre. Año de mil.cccc.xcix.

Eps pauli

25

Fragmentvm

Datació:
s. XIV ex.

Contingut literari:
Furs de València.
[9. XXXIV. *De leuda e hostalatge e altres drets reals. De corredors*].

Liber tradens

Ubertino, da Casale (1259-aproximadament 1329)
Arbor vitae crucifixae Jesu Christi. Venècia: Andreas de Bonetis, 12 març 1485.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 210.

Bibliografia:
¶**Fragment**: Edició del text en *Fvrs de València*. Edició crítica de Germà Colon i Arcadi Garcia. Volum VIII. Barcelona: Editorial Barcino, 1999; volum IX. Estudi filològic de Germà Colón i Estudi jurídico-històric de Vicent Garcia Edo. Barcelona: Editorial Barcino, 2002. Edició dels textos en vol. VIII, pp. 142, 159, 161-163, 198; rúbriques en vol. IX, p. 279 (corresponents a les rúbriques: 9.34.20; 9.34.22; 9.34.24; 9.34.25; 9.34.26; 9.34.27; 9.34.81).

¶**Liber tradens**: ISTC iu00055000.

possint intelligi sanctis pfectis. Per semur illi uero q quasi sola regeneratione xpi per baptismū quasi ex suo semore ppagati obtinēt regnū celi. In unius aūt semper est nominatiuū & regū nomen xpi. Si erit aūt ipse ihs successor paternus & strenuus pugilis uictoria obtinet nomē ihadhic & suos emulatores pfectos unit utroq; mō sue maiestatis gra. Iugum hoc ipse uictoria non sit ex ipius uictori ossimi ihu ppagande cōmunitatis cuius gra & principium & modū & finem ois uictorie cosequūt ue. p hoc si cū ihu sūt reges regū & dū dñantiū ipo & cū ipo & p ipm ioīs oia possidentes. O q gloriosa é huius excellētissimi regis ihu regnū: in quo cū ihu regnāt oēs iustificatus rex é uestis pax & charitas unitas & nitas: i quo é ptās excellēs: ingēria fulgentis fons bonitatis p oīa se diffundēs nec regnātium pluralitate diuidit nec participatiōe minuit: nec numerositate confundit: nec inequalitate inordinat nec circūscribit: loco nec uanat motibus: nec tempore mensurat.

Iesus finis optatus Cap.xviii.

D finem olim delignatoq; illius hoc ultimū nos docet capitulū: qa beatitudo & finis noster in eius beatitudie collimat: q̄ é finis & origo olim bonoq; & ipsoq; cremētū & ultimū cōplemētū: quod de ipo dicit Ioan. dilectus. Ego alpha & ω principiū & finis. Quia sicut p uerbū cōnalis dēm oīa pducūt: sic p uerbū carni unitū promouēt & finiūt. Ac p hoc uere & pōe ihs é finis ni ipse & deus noster cuius nūc desiderio uiuimus: & i eum plēo ꝛplenu sustinemur. Ipse hoc nīm desiderium accēdit: cū in fine Apoc. Ioan. dicit. Spūus & sponsa dicūt: uenī. q. d. sponsus ihs: & spūs: uirgo gloriosissima maria: & tota xpi ecclia dicūt uenī. Inostre desiderū accēdūt: qui nos unde expectātes ad pmiū bonū sue summū. Quidā libri hēnt spūs & spōsa dicūt uenī: & dicūt q̄ greci sic hīnt: & tunc é sensus q̄ ihs tā p se q̄ per inspirationes suas sanctas in mente ipōse accendit desiderū sui aduentus sui & illi q̄ sunt uera spōsa affectuose concordant. Qui audit ergo hāc. Iuscerabilē inuitatiōnē uerbo & ope plena fide & iuscerabilissima charitate dicat: uenī. Ecclia accēdat i ardor desiderii supplet in huius boni. Vnde & ihs amore effusus se liberalē offert dicēs. Qui sitit ueniat: & qui uult accipiat aquā uite gratis: qa tā prima gra q̄ oēs alie a summa & gratuita charitate xpi ihu liberalē pdestinat: offertur & dat. In huius ergo ultimi sui: ihu desiderio tā intenso libz claudamus. d. cū Ioāne. Veni dñe ihu. Ab ipo. n. ihu eterni pris filio & eius emanatione eternaq; olim ab ipo creatione & assūpte sue nature gloīa mysteria & p ppagatos diuersos status a spū sancto ihu in sua eccl'a peregrina & eterni regni eius sublimia in hac dulcissima unōne ipo ihu posumo nos misericordē deducēte puenimus: actuei p fidēs sacratissime uirgis marie mris eius & pfectoris custodis beatissimi archā. Michae. cuius nūc pontum uespe celebramus solēnia & seraphica illam mationibus & suffragiis protosignīferi uulneratum crucifixi Francisci: cuius loco & mōte sacro ipsius eorūdem sanctoq; uulnerū nūc i uigilia archangeli michaelis: cuius tpe h quod nūc tanctū fies facite: quadragesimā ieiunii: ad hūc terminū: & libri huius cōplemētū nos ihu misericordia clemēt ad duxit. Summo ergo oium principio & pfectissimo fini ipi ihu gras referamus: q nos decursis tātis pelagis pduxit ad portūnorātes: suppliciē & trementer: ut si in aliqbus locis aliē locum tulimus q̄ ipe uoluerit sibet indulgētia deliquēs. Quod si é q̄ pie corrigat: & iuidā dēt amouēre ne forte magis suis meritis uitijs & excessibus in oculis mādi q̄ nostre corruptele itendat: ac p hoc cōtra se pungentē uerutā lancea tendat: multa nō charitate pmotus: dū adhuc quasi paratus sum correptionē suscipe. Si autē pissimi ihu uelox uocatio me suberaxerit ex hac luce romana ecclia cui per spūtū ihu datū é uniuersale magisterū post q̄ fuerit a fecibus triculente bestie expurgata: si qua idigna eē pspexerit: digneturq; obsecro emendare. Cui sole & eius correptiōi libenter & me plene submitto: & solius sedis apostolice cuius fide me uinere pfitēor examinationi: emendationi: & protectioni relinquo omnia que i huius libri sene cōtinentur. Et omne quod contra illā eē deteserit: nec aliquid cōtra eius iudicium re nouo sentio: uel affirmo. Et si esset i dictis meis plene reuoco. Nec aliquis unfenus presumat contra hūc librum aliqd innouare: quod esset i iniuriam sānte sedis: cui soli est edendus liber diuino spiritu & mā nusius. Nam quicquid i his que scripsimus minus bene dixmus nobis iputamus: tamē in conspectu ipius ieiu loquimur q̄ recto zelo & sincera charitate oium: ut aperiat oculus mētis ad intuēda hoīa da & corrigenda inūdantia uitia status presentis.

Si quid uere digne spūtus ieiu christi fecit nos dignos sibi fidelit reddimus: & ipi soli ihu grate per soluantur: Qui cum patre & spūtu sancto uuit & regnat imensus & e. ennus: & deus benedictus ac benedicendus in secula seculorum. Amen.

Liber qui intitulatur
Arbor uite crucifixe Ieiu deuotissimi fratris Vbertini de Casali ordinis minorū feliciē explicit. Impressus Venetijs p Andreā de Bonettis de Papia. Anno .M.CCCC.
LXXXV. Die xii. Martii. Ioāne Mocenico inclyto principe regnante.

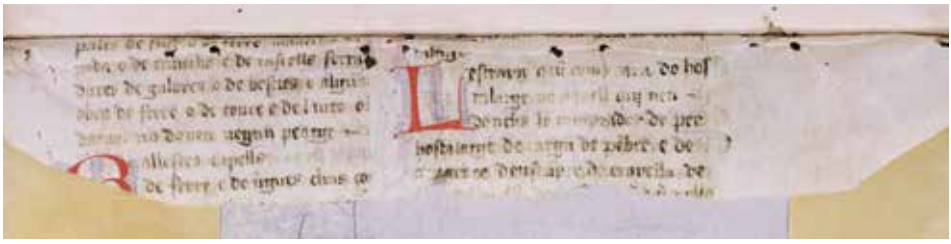

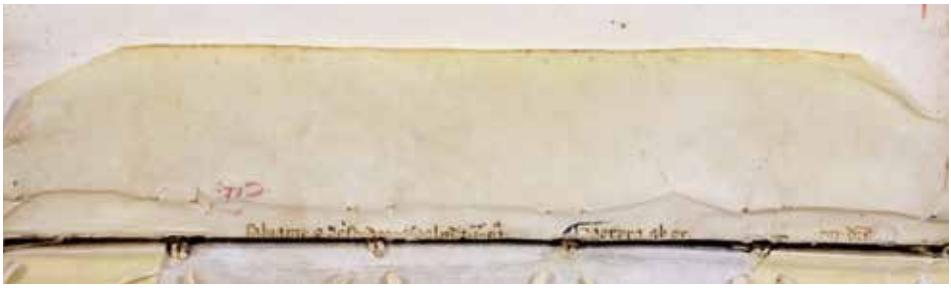

26

Fragmentvm

Datació:
1482, abril, 4. València.

Contingut literari:
Furs de València.

[**Fragment A**: f.: [aaviiir] (f. 411): "Del rey en Martí".
[*Quod gubernator non se intromittat de certis causis hic contentis ymmo eas remittat ad magistrum Muntesie. R. V] [...] plana proposada sots kalendari. Està datat en "Datis in Palacio regali civitatis Valentie quandam aulam sive domum vbi dicta curia celebratur, die vicesimaoctava septembris anno a nativitate domini M.CCCC.tercio. Do. Mas. Revocatio processus facti per locumtenentem gubernatoris in loco de trayguera super facto cujusdam fratris sancte trinitatis: et providet dominus rex quod amodo similia enantamenta non fiant. R. VI.*
Quod non fiat processus contra religiosas vel ecclesiasticas personas et ratione quod ipsi retinent sibi faticas possessionum de realenco que eis faciunt censum sed hoc non habet locum in civitate Valentie. R. VII].

[**Fragment B**: f.: [eeviir] f. 473
[del rey n'Alfons lo terç]
f. 472: *De absolució e remissió general. Rubr. xxiii.*
f. 473: *Dels amprius de la ciutat de València. Rubrica.*

Els fulls procedeixen de l'edició:
Furs e ordinations de València. Ed.: Gabriel Riusech. València: Lambertus Palmart, per a Gabriel Luys de Arinyo, [després del 4 d'abril de 1482], ff. 411 [aaviiir], i 473 [eeviir].

Liber tradens

Avicenna, 980-1037
Canon medicinae, De viribus cordis, De remouendis nocumentis in regimine sanitatis, De syrupo acetoso, Cantica.
Venècia: apud Iuntas, 1608.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Historicomèdica, HMED Fons Antic/213.

Bibliografia:
¶**Fragment**: ISTC if00079000.

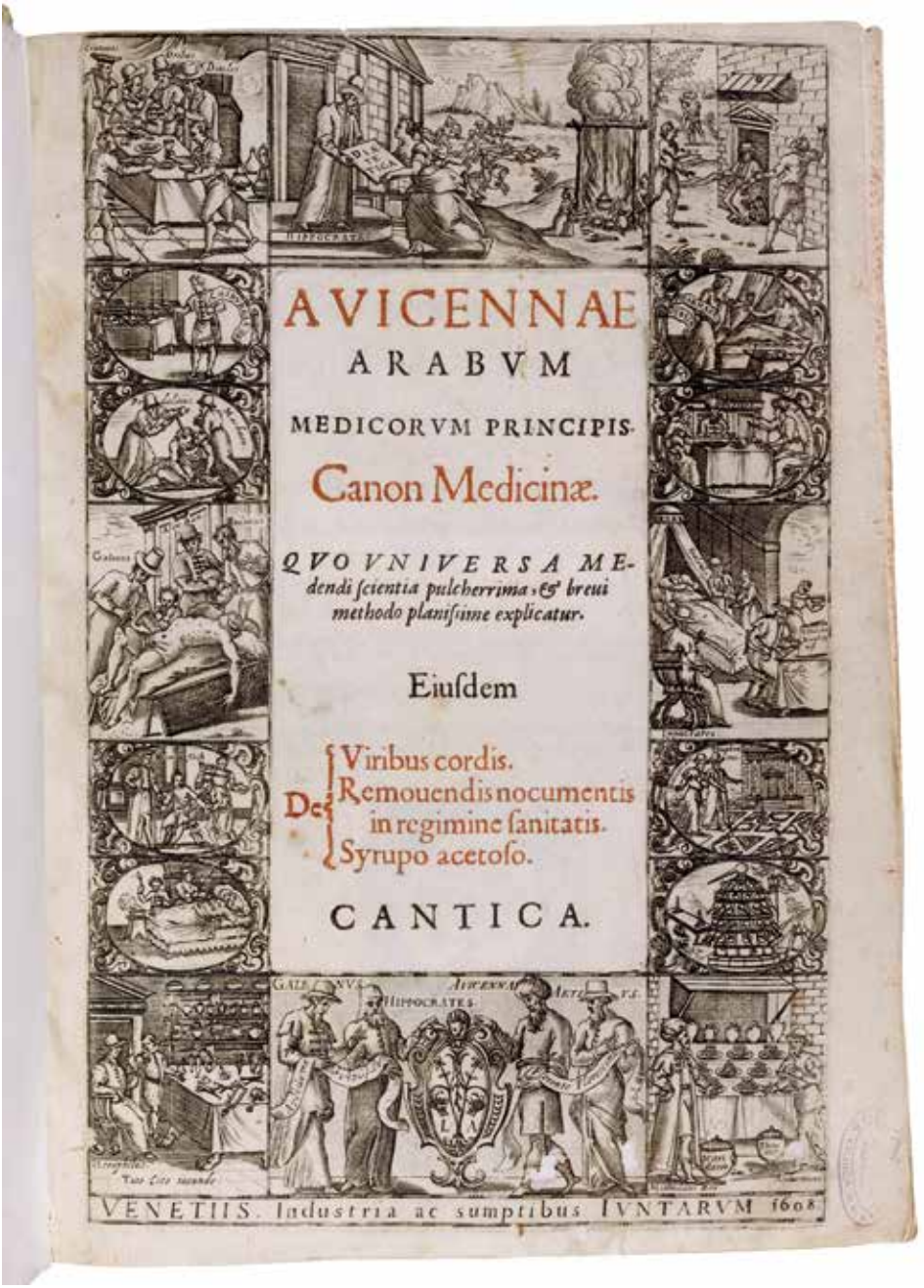

AVICENNAE
ARABVM
MEDICORVM PRINCIPIS
Canon Medicinæ.

QVO VNIVERSA MEdendi scientia pulcherrima, & breui methodo planissime explicatur.

Eiusdem

De { Viribus cordis. / Remouendis nocumentis in regimine sanitatis. / Syrupo acetoso.

CANTICA.

VENETIIS. Industria ac sumptibus IVNTARVM 1608

gudes o cōpreses: ans romāguen en sa for
ça e valor. Defu.

Fetes foren les coses damuntdites
e publicades dins lo monestir dls
frares pycadors dela ciutat de va
lēcia en la casa dl capitol daquell on la dita
cort sacostūa tenir e celebrar dimarts ques
comptaua. xxij. dies de març apres sonada
la deena hora dela nit: prenint e comēçāt lo
nōbre dela hora de migjorn. Lo qual dia lo
dit senyor rey licentia la dita cort en lany d
la natiuitat d nostre senyor. M. cccc. xviij.
e del regne del dit senyor lany terç: presents
cōsintents e atorgants aquelles los damūt
dits tots e sengles en lo ꝓhemi dels ꝑsents
furs nomenats. Defu.

Testimonis son qui ꝑsents foren a les sobre
dites coses lo reuerēd pare en crist mossen
dalmau bisbe de gerona/e los nobles mos/
sen guerau alamāy de ceruello/e mossen jo
han de luna cauallers: e micer johan merca
der batle general del regne de valencia con
sellers del dit senyor: e altres en gran mul/
titud.

Signū Alfonsi dei
gracia re/ gis Aragonū/Ci
cilie/Ua/ lencie/Majorica
rum/Sardinie/et Corsice comitisq; Bar/
chinone/ducis Athenarum/ꝛ neopatrie/ac
etiam comitis Rossilionis/ꝛ Ceritanie/qui
predicta laudamus firmamus ꝛ juramus
presentibus testibus supradictis. Et ad illo
rum majorez corroborationē bulla nostra
plumbea fecimus eadem ipendeti muniri.

Sig/ nuz mei petri ram pro
tho/ notarij domini regis ꝑ
dicti: eiusq; auctoritate ꝑ to
tam terram et dominationez suam notarij
publici qui ꝑdictis eaq; in pergameneo sex/
terno presenti nouem pecias a parte poste/
riori abrasas integre scriptas vltra presentē
peciam cōtinētem de ipsius dñi regis māda
to scribi feci et clausi. Corrigit aūt in lineis
xxv. ꝓhemij in prima plana primi folij tor/
tosa. Et in septima prime plane secundi fo/
lij los ꝑsents furs nous e los casos e segons
en aquells es cōtēgut: romanints los dits
furs antichs addiciōs daquells. Et in quin
ti capituli incipiētis enadint in septima pla
na secūdi folij in dictione prouar. Et in pri/
ma linea capituli incipiētis lo fill in prima
plana quarti folij rasura facta post dictas
dictiones lo fill. Et i penultima capituli in
cipientis ordenam in prima plana dicti fo/
lij quarti. Et in quinta/sexta/septima/capi/
tuli incipientis per lo ꝑsent in secunda pla/
na folij antedicti Inhibint a tots e qualsse
uol altres dela dita art e altres exceptats
aquells als quals sera comanat e ꝑmes de
vendre/donar/o liurar alcun veri a ꝑsona
alcuna fots pena a cascu cōtrafaent a cascu
na. Et i vltima prime plane quiti folij post
dictionē applicadors a littera. s. linea vsq;
ad finem producta et in dictione pint in ca/
pitulo incipiente alcu per extrahimēt i pri/
ma plana septimi folij et in dictione ꝑsents
in capitulo incipiente per rao in eadem pla
na. Et in penultima capituli incipientis al/
cuna dōzella in secunda plana folij septimi
e laltra. Et in prima capituli incipientis al/
cun hom in prima plana octaui folij ley o
condicio sia no gos o pres. mescha po./ꝛ in
prima plane secunde dicti octaui folij inter
dictiones de ꝛ maiores in raso in ea posita
in eadē in capitulo icipiētis alcuna ꝑsona i
tercia linea i dictōe exceptat et i eodē i. xx.
E: et in prima capituli incipientis alcun hō
in prima plana folij noni ley: et in tercia ca
pituli incipientis: en los presents in eadem
plana: los quals lauders no puxē esser por
tats sino anant: et in vltima eiusdez capitu
li: lurs: et in. xiiij. linea presentis clausure:
vbi dicitur: ꝑ lo ꝑsent: et in vicesimaprima
linea eiusdem clausure vbi legitur: inci.
Dominus rex mandat mihi petro ram.

Dels amprius dela ciutat de valentia. Rubrica.

Alfonsus dei grā rex
Aragonum/Sicilie/Ualētie/
Majoricarum/ Sardinie/et
Corsice/comesq; Barchino/
ne/dux Athenarum/et Neopatrie/ac etiaz
comes Rossilionis/et Ceritanie. Inclito ꝛ
magnifico infanti Johanni duci Montisal
bi carissimo fratri nostro ac generali gu/
bernatori in omnibus regnis et terris nre
dicioni subjectis eiusq; vicesgerēti in regno
et justicie ciuitatis valēcie: ceterisq; vniuer
sis et singulis officialibus nostris in regno

lana proposada sots kalendari ó vice
augusti vel any.M.CCCC.treo . E
ateix no sentrameta lo dit governador
a requesta per en bernat frerinet nota
curador den thomas donde mercadè
iquel rocha tender e altres veihns de
arbeu clauario veles vniuersitats vi/
locho veles ãtre seteneo vel maestrat
nteia dauant lo dit governador ppo/
.xxviij.dabril vel any.M.cccc.i. leo
rma e requesta lo dit senyor remet al
estre. Elobio ⁊ cuilibet vrm vicinus
anuo ó certa scientia et expsse p pri/
secuda iussionib⁹ ijtem⁹ pusionè nras
insertam teneatis et obseruetis peipe
faciatis ab olbuo inuiolabiliter obs
nõ cõtrauentatio nec aliquem cõtra
sinatis aliqua ratione. Datis in pa/
egali ciutatis valentie intuo quãdã
siue domũ vbi dicta curia celebratur
simaoctaua septembris anno a nati
oñi.M.CCCC.tercio.Do.mas.

ocatio processus facti

umtenentè gubernatoris in loco de
era super facto cujusdã fratris sanc
tatis⁹ ⁊ puidet dominus rex q⁹ amo
lia enantamẽta non fiãt. R.VI.

Artinus dei gra rex

Aragonũ/Calentie/Maiorica
rũ/Barchinone/et Corsice/comes/
chinone/Rossilionis/⁊ Ceritanie.
martino dei gracia regi sicile duca
thenarus ⁊ neopatrie duci generali
itoni et primogenito nostro precaro
leo nros in olbus regnis et terris
elici deo propicio successori necnon
itoni regni et justicie ciutatis valen
sq⁹ vniuersis et singulis officialib⁹
sibet constitutis ⁊ eorum locatenen
lutem ⁊ dilectionem. Quia p bra/
ecclesiasticum regni valentie in gene
a quã celebramus regnicolis dicti
viam grauaminis oblatũ nobis fu
lum sequeno. Ijtem senyor com
te morera loctenẽt de gouernador
na de burriana anas al loch ó tray
requeris lo iusticia del dit loch que
en frare dela trinitat lo qual tenia
dit iusticia li respongues que pral
fficial del bisbe de tortosa lauia re/
e loy remeteor⁹ dalcra part lenque
rdor⁹ dels berengers li dagues fet semblãt re
questa:ell se atuuana acort quen deuia ser p
iusticia:lo dit loctenent de gouernador no
sperat lo dit acort decõtinent ana ala paes
del dit loch e trẽca e obri les portes ó aquel
la:se entra dins e trasquen lo dit preor:e no
contrestants molts protests fets a ell:lo dit
loctenent sen mena aquell:la qual cosa re/
dunda en gran iniuria ꝓiudi e euident lesio
del dit maestre e orde e de sa iurediccio. Per
que supplique lo dit bnaç que sia merce de
vos senyor⁹ puebir de remey de iusticia con/
tra lo dit loctenẽt:e puebir encara en lesoe
uendor⁹:en manera que semblãt enãtamẽt
no sia fet. Vos ad supplicationem huiusmodi
ꝓtecti etiam⁹ grauaminis ꝓuisimus in nostro
cõsilio per pusionẽ inferius inſtã quã vie
subscripta de benignitate nostra et ad sup/
plicationẽ dicte curie p nostrũ pthonotariũ
publicari mãdauim⁹ in curia supdicta cu/
ius prouisionis tenor est talis. Com per
los ꝓtests sobre aço fets los ũjls lo maestre
de mõtesa ha mostrats al dit senyor:no ap/
parega lo dit iusticia ó trayguera esser ato
bat en faoiga pco lo senyor⁹ rey reuoca e ha
per nulles los dits enantamentos:e mana al
governador⁹ e a tots loctenẽts vel regne ó ve
gueria e a qualsevol altres officials seus que
semblãts enãtamẽts no facẽ en sreuenitor⁹.
Elobis et cuilibet vestrũ decimus et mãda
mus de certa scientia et expsse pro prima ⁊
secuda iussionibus quatenus pusionẽ nras
superius inſtam teneatis et obseruetis per
petuo ac faciatis ab olb⁹ inuiolabiliter ob/
seruari.et non cõtrauentatis nec aliquẽ cõ
trauenire sinatis aliq̃ ratione.Datis in pa/
latio regali ciutatis valẽtie intuo quandã
aulã siue domuz vbi dicta curia celebratur
die vicesima octaua septẽbris ãno a natiui/
tate dñi.M.CCCC.tercio.Do.maiscbo.

Anõ fiat processus contra

religiosos vel ecclesiasticos psonas et ratõe
q⁹ ipsi retinẽt sibi faticas possessionũ de rea
lenco que eis faciunt censum ⁊ hoc non ha
bet locum in ciutate valentie. R.VII.

Artinus dei gra rex

aragonum Calentie Maiorica
rũ Barchinone et Corsice Comes⁹
barchinone Rossilionis et Ceritanie. Jl
lustri martino dei gratia regi Sicilie duca/
tuiq⁹ athenarus et neopatrie duci generali

õpreses: ans tornãguen en fa for
·Defu·
feo foern leo cofeo vamuntoiteo
publicareo vino lo moncliic vlo
vareo pycamoo vela ciutat de va
cafa ẽl capitol oaquell on la vita
la tenir e celebrar vimarte queo
·xxij·vieo de març apres fonaua
na dela nit: penine e comẽçãr lo
hoza ve miglorn. Lo qual vita lo
ey licentia la vita cost en lany ẽ
: ẽ noſtre ſenyor. M·cccc·xxxij·
del oit ſenyor lany terçe: pſente o
e atorgante aquelleo loo oamũt
ſengleo en lo ẽpemi oela ẽpento
mate. Defu·
o ſon qui ẽpento foern a leo ſobre
: lo reuerẽo pare en criſt moſſen
ſbe de gerona: e loo nobleo moſſ
i alamãy de cetuello: e moſſen jo
ia cauallero de micer joban meica
neneral vel regne de valencia con
oit ſenyorze altreo en gran mul-

Alfonſi dei

gio Aragonũ. Ci
lencie. Maiorice
vinie: et Corſice comitis. Par
xcie Arbenarum: ⁊ neopatrie: ac
itie Roſſilionis: ⁊ Cerdanie: qui
uamus firmamus ⁊ iuramẽ
ſtitibus ſuperaoierio. Et ao ſtlo
es corroboratioẽ bulla noſtra
ximus eaoem ipemeti manuſti-

mus mei petri vam pro
notarii oominici regis p
cuiuſq; auctoritate p to
et oominationes ſuam notarij
ſcriptio eaqs in pergameno fez
ti notem pecio a parte poſte
o integre ſcripta vira pofeat
altem oe iſtoo vili regio mãoa
ſet clauſi. Corrigẽ alit in lineio
i in prima plana primi foli ſo
eptima parte plane ſeotimi fo
ne fiaa noſo e loo caſeo e ſignio
eo corigant: comantito loo vito

na ſeciõi foliį in victione pocuar. Et in pri
ma linea capituli incipičtio lo fill in ꝓxima
plana quarti foliį raſura facta poſt victao
victionco lo fill. Et i penultima capituli in
cipientio eooenam in prima plana vieti fo
lij quarti. Et in quinta/ſexta/ſeptima/capi
tuli incipientio per lo pſent in ſecunoo pla
na foliį antevicti "Inhibent a toto e qualſle
uol altreo oela vira art e altreo exceptato
aquello alo qualo ſeca comanat e pineo oe
venive/oonar/ o liurar alcun veri a ſaſeu
alcuna ſoto pena a caſeu cõtrafaent a caſeu
na. Et i ultima prime plane quiti foliį poſt
victione applicaoeo a littera. o. linea ſeſq
ao finem pocucta et in victione pint in ca
pitulo incipiente alea per extrabimãt i poſt
pitulo incipiente alea per extrabimãt i poſt
in capitulo incipiente per tao in eaoem pla
na plana ſeptimi foliį et in victione pſento
in capitulo incipiente per tao in eaoem pla
na. Et in penultima capituli incipientio al
cuna vẽẽlla in ſecunoa plana foliį ſeptimi
e laltra. Et in prima capituli incipientio al
cuna vẽẽlla in ſecunoa plana foliį ſeptimi
em hom in prima plana octaui foliį ley o
conicio ſia no goo o paſ. ineſita ꝓ. in
priuna plane ſecunoe vieti octaui foliį inter
victioneo de ⁊ maioreo in tafo in ea poſita
in eaoẽ in capitulo incipitio alcuna ꝓpoſita
tercia linea (victõe exceptat et i eooẽ i. ter
cia linea (victõe exceptat et i eooẽ i. ter
Eſſet in prima capituli incipientio alcun hõ
in prima plana foliį non leyoat in terria ea
pinuli incipientiseen loo pſento in eaoem
plana: loo qualo hauoeno no puſt eſſer por
cata fino anantsat in ultima cõſtes capitu
lubro et in. xiiij. linea pcentio clauſuret
vbi victiuvip lo ſẽnt ser in victiſmaprima
linea eiuſoem clauſuz vbi lecimus inel.
Dominus rex manoat mihi petro vam.

Dels amprims oela ciutat de valentia. Rubrica.

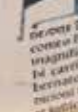

Alfonſus dei gꝛa rex
Aragonum: Sicilie: Valencie
Maioricarum: Sardinie: et
Corſice: comitis: Barchino
de: ceris Arbenarum: et Cerdanie: ⁊ comes
comes Roſſilionis: et Cerdanie: ⁊ marchio
magnifico infanti Pedro primogenito
bernatori in comitatu Barchinone
nostri fabricio ſuiſq; regnis et ter
ex iuſticie cantatio valencie ſalutem

LITERATURA CLÀSSICA

LITERATURA CLÁSICA

s. XV.
Publi Virgili Maró (70 aC-19 aC)
Æneis (IX, 761-784).
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 229.

27

Fragmentvm

Datació:
s. XIV m.

Contingut literari:
Nicolau Trevet
Expositio L. Annei Senecae Agamemnonis.
[Actus secundus. Carmen tercium. Prima pars. Secunda pars].

Liber tradens

1573 ca.
Procés contra Pere Mangay.

Conservació:
Universitat de València. Arxiu Històric, Varia caixa 10/3.

Bibliografia:
¶Sobre el procès contra Pere Mangay, veí de Xàtiva cfr. Carmen Barceló - Ana Labarta, *Archivos moriscos. Textos árabes de la minoría islámica valenciana 1401-1608*. València: Universitat de València, 2009, pp. 235-236, doc. 85.

¶L'edició del text de Nicolau Trevet sobre les tragèdies de Sèneca en P. Meloni, *Nicolai Treveti Expositio Senecae Agamemnonis*. Sassari: Palumbo, 1961.

.1. audi^a

18

قمنى يرم رمسينم
بقا كرم قرنس
ارزر قسينم دبكم
مكرنا امين جحشر

شلبو ارجنا مكرمجا
زقرديا بكا ذن سلو
اشر بر دشطر شلبو
نكا اقلمه شر اشر
بلشر بليد نكى

...to - offº dela Inqon
...dee mee de
...e setenta y tree
...n doctor pedro
...mamana mdo
...de dese s/o
...e como fue pre
...o Imam en
... Prometio
...sta audiencia
...que conde se
...na aun de su
...n secreto
...ma. Pedro
...o Alive en ee
...la parrochia
...ruo anuer
...de cerca de
...sauado primo
...xeron pre
...gre de ze

...mecanico de fundo
...a cosa mugeri fundo
...patera
...ra mero en obe pricado
...anoao

28

Fragmentvm

Datació:
s. XV.

Contingut literari:

Publi Virgili Maró (70 aC-19 aC)
Aeneis [IX, 761-784].

Liber tradens

Missale romanum. Venècia: Johannes Emericus de Spira: per a Lucantonio Giunta, 13 agost 1494.

Conservació:
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 229.

Bibliografia:
¶**Liber tradens:** ISTC im00709300.

spice ꝓpitius sup populū maie-
statis tue subiectuz et ne nos fu
roꝛ seuiēs inueniet dextera tue
ꝓpitiationis custodiat : ꝑ xp̄m.

Accipite optimi sacerdotes Missale iuxta
morem Romane ecclesie expletum: Johannis
Emerici de spira alemani mira arte impressum:
in florentissima ciuitate Venetiaruz Augustini
Barbadici inclyti principis tempestate: Anno
incarnationis dominice Millesimo quadringē
tesimo nonagesimo quarto: Ibibus Augusti.

Registrum quaternoꝛum.
a b c d e f g h i k l m n p q r s t v x y z ꝛ ꝯ A B C
omnes isti sunt q̄terni. o ternus ꝑ quinternꝰ.

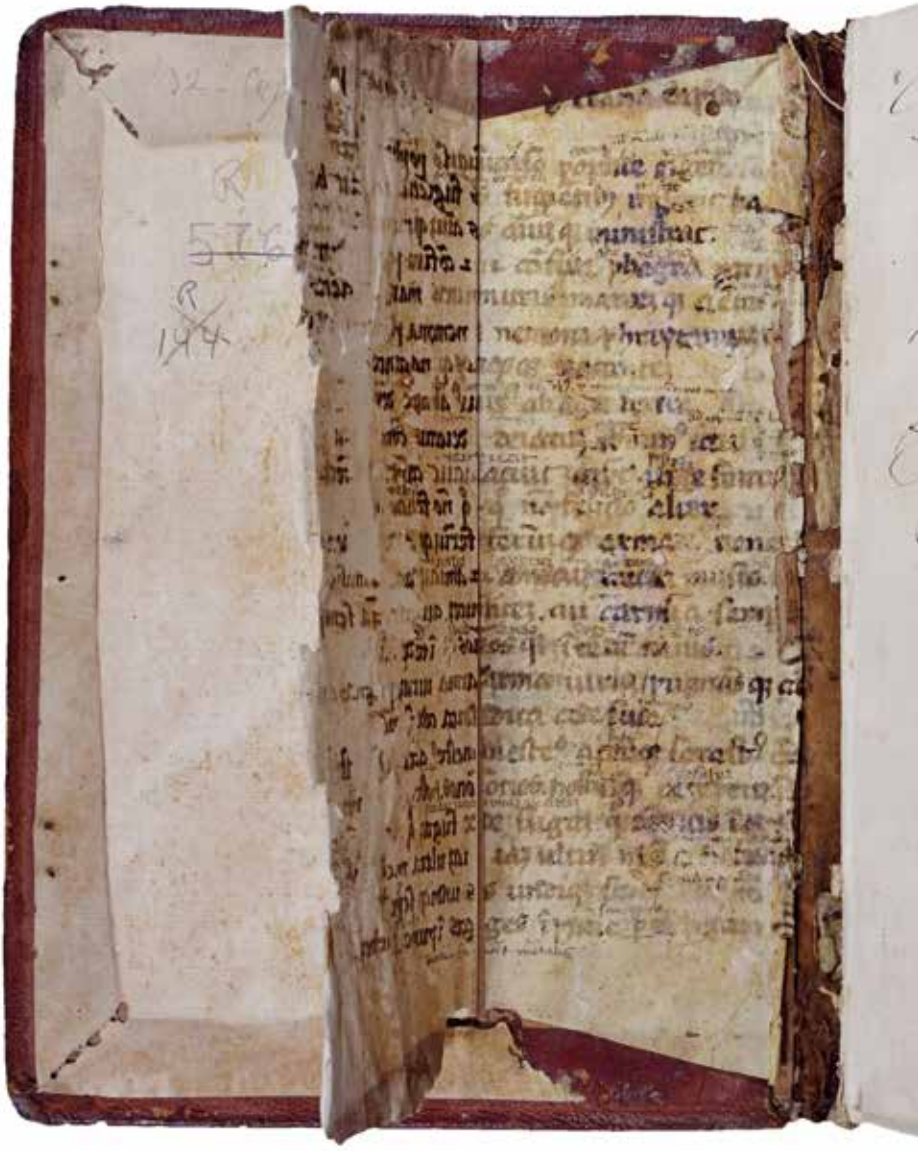

LLISTAT DE FRAGMENTS EXPOSATS
LISTADO DE FRAGMENTOS EXPUESTOS

CASULLES

01.
s. XIV.
Brunetto Latini (1220-1295)
Llibre del tresor. Versió catalana de Guillem de Copons
[Capítols: LVI - LIX, LXII, LXIII, LXVIII - LXX].
Sogorb. Museu de la Catedral, Casulla nº 439.

02.
s. XIV.
Brunetto Latini (1220-1295)
Llibre del tresor. Versió catalana de Guillem de Copons
[Capítols: XXV; XXIX - XXXI].
Nova York. Hispanic Society of America, Casulla H3919.

BÍBLIA

03.
s. XIV.
Bíblia Vulgata (Bíblia de Sant Domènec).
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Ms. 682, f. 4r.

04.
1647, agost, 16. València. Convent dels Predicadors.
Exhortació de fra Tomàs Turco, general dels Dominics, per tal que cap frare gose vendre o alienar l'exemplar de la Bíblia al qual acompanya aquest edicte.
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Ms. 682, full solt en l'interior.

05.
s. XIV.
Bíblia Vulgata.
[**Ap 3**, 18-22; **4**, 3-6, 11; **5**, 8-10; **6**, 1-17; **7**, 1-9].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-4/217.

06.
s. XV.
Bíblia Vulgata.
[**Sir 23**, 37-38; **23**, 2, 19-20; **24**, 21].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 230.

07.
1479. Venècia.
Bíblia Vulgata.
[**1 Ma 4**, 13-17, 38-41, 61; **1 Ma 5**, 1-5, 9-10, 22-26, 28-29].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-4/116.

GLOSSA DE LA BÍBLIA

08.
1481, juliol, 31.
Bíblia Vulgata, amb la Glossa de Nicolau, de Lira (aproximadament 1270-1349).
[**Jr 31**, 38-40; **32**, 1-2; **34**, 7-22; **35**, 1-19; **Jn 19**, 37-42; **20**, 1-29; **Rm 1**, 1-29; **4**, 14-25; **5**, 1-21].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 327.

09.
[1486-]87. Nuremberg.
Bíblia Vulgata, amb la Glossa de Nicolau, de Lira (aproximadament 1270-1349).
[**Sl 66**, 2-8; 67, 1-4; afegit marginal de **Jr 43**, 8-13; **44**, 1-2; **Sir 24**, 4-12; afegit marginal de **Jr 32**, 10-19].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 328.

PATRÍSTICA, HAGIOGRAFIA I TEOLOGIA

10.
s. XI-XII.
Luculentius
Homiliarium [Homilia nº12].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-2/49.

11.
s. XII. Itàlia (àrea gràfica beneventana).
Auctor incertus [Agustí, sant, bisbe d'Hipona (354-430)]
Sermo CXCVII: *In natali Joannis Baptistae*.
Gregori i, papa (540-604)
Homiliae in Evangelia. Homilia XXVII.
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-11/28.

12.
s. XIV.
Iacopo, da Varazze (aproximadament 1226-1298)
Legenda aurea sanctorum [*De Sancta Iustina*, *De Sancto Michaele*].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 161.

13.
1487.
Albert, Magne, sant (aproximadament 1200-1280)
Liber de mirabilibus mundi.
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 303.

LITÚRGIA I DEVOCIÓ

14.
s. XIV. Itàlia?
***Leccionari*.**
[Lliçons corresponents a les festivitats de Sant Anaclet (13 juliol), Santa Sinforosa (18 juliol), Santa Pràxedes (21 juliol), Sant Cristofor (25 juliol), Sant Pantaleó (27 juliol) i Sant Nazari (28 juliol)].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH R-2/171.

15.
s. XV. Àustria (arxidiòcesi de Salzburg)?
Missal romà.
Proprium sanctorum. [Festivitats: Sant Lluc evangelista, 18 octubre; Sant Gener; Onze mil verges, 21 octubre; Sant Narcís, 29 octubre; Sant Wolfgang, 31 octubre; Tots Sants, 1 novembre; Sant Climent, 23 novembre].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 326.

16.
s. XV-XVI.
Las Horas de nuestra Señora según el uso romano.
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-2/207.

17.
s. XV.
Himnari.
[Himnes d'Advent: *Verbum supernum; Vox clara ecce intonat; Veni redemptor mundi*].
Psalteri.
[**Sl 143**, 11-15; **144**, 1-5].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 55.

18.
1476. Venècia.
Michael de Carcano
Sermonarium triplicatum per adventum in quo tractatur de peccato in generali.
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 310.

DRET CIVIL, CANÒNIC, FORAL

19.
s. XIV.
Justinià i, emperador bizantí (482-565)
Corpus Iuris Civilis. Novellae institutiones, amb la Glossa ordinària de Francesco Accursio (aproximadament 1185-1263)
[*Novellae* **VII**, capítols XI-XII, i **VIII**, *praefatio*].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 196.

20.
s. XV.
Cino, da Pistoia (1270-1336 o 1337)
Lectura super Codice (I, II).
[Rúbriques: *De calumniatoribus; De penis; Ne sine iussu princi. cert. iudicibus liceat confiscare; De bonis proscriptorum seu damnatorum*].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Z-14/215 (1-2).

21.
s. XV.
Bartolo, da Sassoferrato (1314-1357)
In tertium tomum Pandectarum Digestum novum comentaria.
[XLVIII, tit 5, leges V-VIII, XI-XII].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH R-3/108.

22.
1495, desembre, 4. Lió.
Gracià (actiu segle XII)
Decretum (cum apparatu Bartholomæi Brixiensis).
[*Tertia pars*. *De consecratione*. *Distinctio* IV, capítols CXLIX-CLVI; *Distinctio* V, capítols I-II].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH R-3/107.

23.
s. XV.
Innocenci IV, papa (aproximadament 1195-1254)
Apparatus super libros Decretalium.
[Tit XLII, capítols I i II].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 251.

24.
s. XIV.
Henricus, de Segusio, cardenal (aproximadament 1200-1271)
Summa super titulis Decretalium, liber V [*De accusationibus, denunciationibus et inquisitionibus rubrica*, *De sententia excomunicationis rubrica: Et quae sit pena participantium ecommunicatis*].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 175.

25.
s. XIV.
Furs de València.
[*De leuda e hostalatge e altres drets reals*; *De corredors*].
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 210.

26.
1482, abril, 4.
Furs de València, edició de Lambert PALMART, *Furs e ordinations fetes per los gloriosos reys de Aragó als regnícols del regne de València*, 1482.
Universitat de València. Biblioteca Historicomèdica, HMED Fons Antic/213,
f. 411[aaviii(r)] i 473[eevii(r)].

LITERATURA CLÀSSICA

27.
s. XIII.
Nicolau Trevet
Expositio L. Annei Senecae Agamemnonis.
[Actus secundus. Carmen tercium. Prima pars. Secunda pars].
Universitat de València. Arxiu Històric, Varia caixa 10/3.

28.
s. XV.
Publi Virgili Maró (70 aC-19 aC)
Æneis (IX, 761-784).
Universitat de València. Biblioteca Històrica, BH Inc. 229.

de Sanctis

1486

...plinus pabus bti
ewangeliste tui · am
...nras et corpa scti
... · Januarij et so · e · Oro
cc lxxxij
qui nos con · Undecim
cc lxxxv
...m virginum · Gaudeamus ·
Deus qui digne Or ·
scis mrtibus Ursu
...odalibus eius miran
...gonis robur indidis
...o p mrtij palmam ad
...e contemplacionis glam
...gerent · da qs eam nos
...cessione adiuuari
...odierna die transcesso
...tis stadio in celestibus
...i triumphare p · Epla ·
cc lxxxv
cc lxxxiij
...icti p fidem · Gr · Glosus
cc lxxxvij
Alla · Adducent regi vir ·
Virginalis Sequ ·
Iturma sexus ihu xpi
...nnexus dono sentis
Alos candoris tui ru
...ncidari dum te iubet

...
parem chori noluit Procos
mittit et precatur minis terret
si spernatur sibi poscens ursulam
Pater eius iam baptismi
fonte lotus paganismi pror
sus vitat copulam Interim
Ursula xpi disciplina docta p
sompnum Statuit nupcias
querens induciis trimatus
spacium Vice dotis coniugij
regine notis habiles dato
sumptu nauigij coene dantur
nobiles Undena deinum
mil. a sponse transmittunt
virginum ducunt naues per
maria curam spernentes hominum
Aura flante leuius disce
dunt a litore huc illucque sepius
plano ludunt equore Hic
manus feminea rexit tante
dno naues quas basilea
breui iudic termino Relictis
nauibus ordinant acies
uentis et estibus exponunt

C

VII

APÈNDIXS

APÉNDICES

"TROCIOS LIBRORUM PARVI VALORIS"[1] PER A RECICLAR

Francisco M. Gimeno Blay
Universitat de València. Estudi General

1. Malmesos

El día 1 de juliol de l'any 1293[2], el notari Bernat d'Aversó (*Et ideo ego, Bernardus de Aversone, notarius predictus, hoc meum signum hic apposui* [signe])[3], ensems amb Bartomeu de Vilafranca (*gerentis vices Romei de Marimundo vicarii Barchinone et Vallensis*)[4], autoritzava un trasllat notarial elaborat en la notaria de Pere Aguiló (*Ego Petrus Aquilonis*), notari públic de Tàrrega (*hoc transcribi iussi et meum signum feci* [signe])[5]. La descripció de l'original realitzada pel notari es referia en el preàmbul a les característiques materials i textuals de l'original com acostumava fer-se[6]. Aquesta vegada, Pere Aguiló determinà amb precisió les zones danyades d'una "carta pergamena cisa seu fracta in novem locis"; descriu tot seguit el desper-

*Aquest article es va publicar per primera vegada en: F. M. Gimeno Blay (2022), "Trocios librorum parvi valoris para reciclar", *Anuario de Estudios Medievales*, 52(1), 67-98. https://doi.org/10.3989/aem.2022.52.1.04.

1. En l'inventari del notari mallorquí Jaume Sabet, de 4 de juliol de 1415; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 170A, núm, 14, p. 472.
2. Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó (en avant, ACA). Pergamins, Jaume I, núm. 2287; cfr. Huici Miranda - Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 161-168.
3. ACA. Pergamins, Jaume I, núm. 2287; cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 168.
4. ACA. Pergamins, Jaume I, núm. 2287; cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 167.
5. ACA. Pergamins, Jaume I, núm. 2287; cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 168.
6. Cfr. Gimeno Blay 2021.

"TROCIOS LIBRORUM PARVI VALORIS"[1] PARA RECICLAR

Francisco M. Gimeno Blay
Universitat de València. Estudi General

1. Maltrechos

El día 1 de julio del año 1293[2], el notario Bernat d'Aversó (*Et ideo ego, Bernardus de Aversone, notarius predictus, hoc meum signum hic apposui* [signo])[3], junto con Bartolomé de Vilafranca (*gerentis vices Romei de Marimundo vicarii Barchinone et Vallensis*) [4], autorizaba un traslado notarial elaborado en la notaría de Pedro Aguiló (*Ego Petrus Aquilonis*), notario público de Tàrrega, (*hoc transcribi iussi et meum signum feci* [signo])[5]. La descripción del original realizada por el notario aludía en el preámbulo a las características materiales y textuales del original como solía hacerse[6]. En esta ocasión, Pedro Aguiló refiere con precisión las zonas dañadas de una *carta pergamena cisa seu fracta in novem locis*; inmediatamente describe el

*Este artículo se publicó por primera vez en: F. M. Gimeno Blay (2022), "Trocios librorum parvi valoris para reciclar", *Anuario de Estudios Medievales*, 52(1), 67-98. https://doi.org/10.3989/aem.2022.52.1.04.

1. En el inventario del notario mallorquín Jaume Sabet, de 4 de julio de 1415, Cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 170A, nº 14, p. 472.
2. Barcelona. Archivo de la Corona de Aragón (en adelante ACA). Pergaminos, Jaime I, nº 2287, cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, pp. 161-168.
3. ACA. Pergaminos, Jaime I, nº 2287, cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 168.
4. ACA. Pergaminos, Jaime I, nº 2287, cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 167.
5. ACA. Pergaminos, Jaime I, nº 2287, cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 168.
6. Cfr. Gimeno Blay 2021.

fecte de la part superior, el qual afectava el text en alguns casos (*in superiore parte altera, quarum intrat intus litteram bene per unum palmum*)[7], mentre que en altres no s'havia vist afectada la part escrita (*alie vero non intrant nec tangunt litteram*)[8]. El deteriorament també havia danyat la part inferior de l'*instrumentum*; això no obstant, el text romania incòlume (*in inferiori vero parte est fracta dicta carta in sex locis seu partibus dicte carte, set non tangunt in aliquo litteram ipsius carte*)[9].

La por que desaparegués el text i, amb aquest, el dret que es derivava de l'acció jurídica que el document perfeccionava, esperonà els interessats a realitzar la còpia notarial referida, a l'efecte de conservar-ne indemne el dret, raó per la qual es procedí a l'elaboració d'una còpia autentificada de forma escaient. Es desconeix, en l'actualitat, si el pergamí trencat, és a dir, l'original, fou reutilitzat en algun moment tot al llarg de la seua particular existència. Diverses contingències en pogueren dissenyar el futur rumb: potser continuà deteriorant-se com a conseqüència del seu ús freqüent, o per haver de suportar unes condicions de conservació inadequades, o tal vegada fou reutilitzat per a enquadernar llibres més aviat modestos. No explica el notari les circumstàncies que provocaren el desperfecte del pergamí original; tot i això, no resulta complicat imaginar des de l'actualitat algunes de les causes que pogueren contribuir decisivament a deteriorar-lo. Podrien assenyalar-se, en primer lloc, com a responsables els espais i les condicions de conservació dels materials que es feien servir com a suports de l'escriptura, garants de la fixació en els temps dels textos –de qualsevol natura que fossen– i, d'aquesta manera, fer-los circular entre els potencials interessats, facilitant la trobada entre el text i el lector.

Molts altres elements contribuïren al deteriorament dels llibres, entre els quals cal recordar sempre el pas del temps i, així mateix, l'ús constant, ocasionalment inadequat, com recordava fr. Vicent Justimià Antist a propòsit de l'exemplar manuscrit del procés de canonització de sant Vicent Ferrer, conservat a Palerm. En efecte, en una epístola[10] dirigida al lector incorporada al manuscrit custodiat a la

7. ACA. Pergamins, Jaume I, núm. 2287; cfr Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 161-162.
8. ACA. Pergamins, Jaume I, núm. 2287; cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 162.
9. ACA. Pergamins, Jaume I, núm. 2287; cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 162.
10. *Frater Vincentius Justinianus Antistius sacrae theologiae profesor lectori salutem*, València. Universitat de València. Biblioteca Històrica, ms. 690, f. 1r; cfr. *Proceso de canonización* 2018, p. 45.

desperfecto de la parte superior, que afectaba al texto en algunos casos (*in superiore parte altera, quarum intrat intus litteram bene per unum palmum*) [7], mientras que en otros no dañó la parte escrita (*alie vero non intrant nec tangunt litteram*) [8]. El deterioro también había hecho mella en la parte inferior del *instrumentum*, sin embargo el texto permanecía incólume (*In inferiori vero parte est fracta dicta carta in sex locis seu partibus dicte carte, set non tangunt in aliquo litteram ipsius carte*)[9].

El temor a ver desaparecer el texto y, con él, el derecho que se derivaba de la acción jurídica que el documento perfeccionaba, indujo a los interesados a realizar la copia notarial aludida, a los solos efectos de conservar indemne el derecho. Para ello se procedió a la elaboración de una copia autenticada convenientemente. Se desconoce, en la actualidad, si el pergamino roto, el original se recicló en algún momento de su singular existencia. Diversas contingencias pudieron marcar el rumbo futuro de la misma: tal vez continuó deteriorándose como consecuencia del uso frecuente, o por tener que soportar unas condiciones de conservación inadecuadas, o tal vez fue reutilizado para efectuar futuras encuadernaciones de libros más bien modestos. No refiere el notario las circunstancias que causaron el desperfecto del pergamino original, a pesar de ello no resulta complicado imaginar desde el presente algunas de las que pudieron contribuir decisivamente a su deterioro. Podrían señalarse, en primer lugar, como responsables los espacios y las condiciones de conservación de los materiales utilizados como soportes de la escritura, garantes del anclaje en el tiempo de los textos y así hacerlos circular entre los potenciales interesados.

Otros muchos elementos contribuyeron al deterioro, entre ellos el paso del tiempo, siempre, y el uso constante, en ocasiones inadecuado, como recordaba fr. Vicente Justiniano Antist a propósito del ejemplar manuscrito del proceso de canonización de san Vicente Ferrrer, conservado en Palermo. En efecto, en una epístola[10] dirigida al lector incorporada en el manuscrito conservado en la Universitat de València, el dominico decía: "*Nec mireris si quinque priora folia sint valde*

7. ACA. Pergaminos, Jaime I, nº 2287, cfr Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, pp. 161-162.
8. ACA. Pergaminos, Jaime I, nº 2287, cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 162.
9. ACA. Pergaminos, Jaime I, nº 2287, cfr. Huici Miranda – Cabanes Pecourt 2017, VII, p. 162.
10. *Frater Vincentius Justinianus Antistius sacrae theologiae profesor lectori salutem*, Valencia. Universitat de València. Biblioteca Histórica, ms 690, f. 1r¸cfr. *Proceso de canonización* 2018, p. 45.

Universitat de València, el dominic deia: *Nec mireris si quinque priora folia sint valde mutila quoniam panhormitanum exemplar erat detritum ac fere corrosum, vel per vetustate [...] vel quia tanto in praetio a panhormitanis habebat, ut ad aegrotos sanandos passim per domos circumferetur*[11]. El deteriorament dels cinc primers folis, tot seguint el diagnòstic de l'historiador Antist, podia haver-lo causat l'antigüitat. Havien transcorregut cent-noranta i cinc anys, els que separen la instrucció del procés, previ a l'any 1455, i 1590, any en què escrivia Antist. L'antiguitat (*vetustate*, en paraules d'Antist) bé pogué malmetre el manuscrit en la integritat i, més concretament, els cinc primers folis als quals feia referència el dominic. El deteriorament pogué agreujar-se, a més a més, perquè els quaderns es presentaven descosits (*nonnulli eius, ut vulgo apellantur, quaterni et dissuti fuerint*). Endemés, convé afegir els efectes devastadors infligits i suporats per un ús indegut, com el que denuncia el pare Antist tot referint el costum, estès a Palerm, de visitar els malalts amb el manuscrit amb la intenció d'aconseguir guarir-los, atribuint al text del procés unes propietats terapèutiques amb les quals el malalt rebria miraculosament el guariment de la malaltia que l'afligia. Així doncs, el tràfec del còdex el sotmetia a situacions excepcionals que alteraven les condicions adequades i escaients per a la conservació; a banda, el llibre es veu sotmès a usos indeguts –circulant entre usuaris escassament curosos– que contribueixen decisivament al deteriorament de la seua materialitat.

2. Bibliòfils reparant el deteriorament

El testimoni excepcional de dos bibliòfils de l'autumne medieval ens permetrà descobrir els espais i els contextos en els quals es produí el maltracte d'alguns manuscrits, com el pas previ a la reutilització posterior. El desperfecte obrí la porta a una segona oportunitat, reciclant-los com a objectes materials, independentment del contingut textual que transmetien. Els bibliòfils referits són Pere Miquel Carbo-

11. València. Universitat de València. Biblioteca Històrica, ms. 690, f. 1r; cfr. *Proceso de canonización* 2018, p. 45.

mutila quoniam panhormitanum exemplar erat detritum ac fere corrosum, vel per vetustate… vel quia tanto in praetio a panhormitanis habebat, ut ad aegrotos sanandos passim per domos circumferetur"[11]. El deterioro de los cinco primeros folios, según el diagnóstico del historiador Antist, podía haberlo causado la antigüedad. Habían transcurrido 195 años, los que separan la instrucción del proceso de canonización, previo a 1455, y 1590, año en el que escribía fr. Antist. La antigüedad (*vetustate*, en palabras de Antist) bien pudo menoscabar el manuscrito en su integridad, y, más concretamente, los cinco primeros folios a los que alude el dominico. El desgaste pudo agravarse, además, porque los cuadernos se presentaban descosidos (*nonnulli eius, ut vulgo apellantur, quaterni et dissuti fuerint*). A todo ello conviene añadir los efectos devastadores infligidos y soportados por un uso indebido, como el que denuncia el padre Antist refiriendo la costumbre, extendida en Palermo, de visitar los enfermos con el manuscrito en ristre a los efectos de alcanzar su curación, atribuyendo así al manuscrito del proceso unas propiedades terapéuticas con las que el doliente alcanzaría milagrosamente la sanación de la enfermedad que le aquejaba. Así las cosas, el trasiego del códice lo sometía a situaciones excepcionales que alteraban las condiciones idóneas y adecuadas para su conservación; además, el libro se vio sometido a utilizaciones indebidas –circulando entre usuarios no cuidadosos– que contribuyeron, con toda seguridad, al desgaste en su integridad.

2. Bibliófilos reparando el deterioro.

El testimonio excepcional de dos bibliófilos del otoño medieval nos permitirá descubrir los espacios y los contextos en los que se produjo el maltrato de algunos manuscritos, como paso previo a su reutilización posterior. El desperfecto les abrió la puerta a una segunda oportunidad, reciclándolos como objetos materiales, independientemente, del contenido textual que transmitían. Los bibliófilos aludidos

11. Valencia. Universitat de València. Biblioteca Histórica, ms 690, f. 1r, cfr. *Proceso de canonización* 2018, p. 45.

nell[12], notari barceloní i arxiver reial, i Hartmann Schedel[13], metge de Nuremberg, autor del *Liber chronicarum*[14].

2.1. Pere Miquel Carbonell

Pere Miquel Carbonell comprà l'any 1477 un exemplar de l'edició de les obres filosòfiques i epístoles de Sèneca, que Maties Moravus havia publicat a Nàpols en 1475, feia a penes dos anys[15]. Carbonell anotà en diferents pàgines observacions relatives a la història d'aquest exemplar incunable[16]. Entre aquestes, informa sobre la compra del llibre a Barcelona al llibreter Antoni Ramón Corrons el 16 de setembre de 1477. Amb posterioritat manà decorar-lo i enquadernar-lo per un preu que ultrapassava el que havia hagut de desemborsar per la compra, com recordà oportunament. Transcorreguts nou anys des de l'adquisició, el regalà al monestir barceloní de Sant Francesc. Es desconeix la causa, si fou per desig exprés o per l'atzar, però l'any 1511 Pere Miquel Carbonell visità el monestir i tingué l'oportunitat de consultar, de bell nou, el susdit incunable. Amb l'incunable a les mans degué de sentir-se indignat, tot atenent les seues paraules, reveladores del seu enuig, ja que es troba un llibre *deturpatum et maletractum in aliquibus eius partibus seu foliis*. No proporciona més informació, raó per la qual no es pot precisar amb més concreció quin era el grau de maltractament suportat per l'incunable, ni menys encara si el deteriorament

12. El lector interessat trobarà una extensa bibliografia en Guzmán Almagro, Espluga, Ahn0 2016.
13. Cfr. Wendehorst 1995. De la mateixa manera, els colofons dels manuscrits que copià aporten una importantíssima informació sobre la seua vida; cfr. Bénédictins du Bouveret 1967, números 7041 (Múnic. Bayerische Staatsbibliothek, d'ara en avant BSB, Clm 443), 7042 (Múnic. BSB Clm 23881), 7043 (Múnic. BSB Clm 26346), 7044 (Múnic. BSB Clm 369), 7045 (Múnic. BSB Clm 7-8, 9, 25), 7046 (Múnic. BSB Clm 23909), 7047 (Múnic. BSB Clm 24848), 7048 (Múnic. BSB Clm 23751), 7049 (Múnic. BSB Clm 716).
14. Schedel 1493 ; cfr. la descripció en *Incunabula Short Title Catalogue* (d'ara en avant, ISTC): ISTC is00307000, i en *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (d'ara en avant, GW): GW M40784]. Vegeu, endemés, Briesemeister 1993. El 23 de desembre de 1493 es publicà la versió alemanya de la esmentada obra; cfr. Schedel 1493 (ISTC: is00309000; GW: M40796).
15. Segons la descripció de Torra-Lamarca 1995, núm. 660, p. 225, l'incunable conté diverses obres de Sèneca; cfr. Sèneca 1475 (ISTC: is00368000; GW: M41235).
16. Cfr. Apèndix documental, número 1; cfr. Torra-Lamarca 1995, p. 225-226. Vegeu, a més a més, els estudis de: Mayer 2016, p. 231; Iglesias Fonseca 2019*a*, p. 484-485 i fig. 1; Iglesias Fonseca 2019*b*, p. 253-255: Iglesias Fonseca 2020, p. 765.

son Pere Miquel Carbonell[12], notario barcelonés y archivero real, y Hartmann Schedel[13], médico de Núrenberg, autor del *Liber chronicarum*[14].

2.1. Pere Miquel Carbonell

Pere Miquel Carbonell compró el año 1477 un ejemplar de la edición de las obras filosóficas y epístolas de Séneca, que Matías Moravus había publicado en Nápoles en 1475, hacía apenas dos años[15]. Carbonell anotó en diferentes páginas observaciones relativas a la historia de este ejemplar incunable[16]. Entre ellas informa sobre la compra del libro en Barcelona al librero Antonio Ramón Corrons el 16 de septiembre de 1477. Con posterioridad mandó decorarlo y encuadernarlo por un precio superior al que había desembolsado por la adquisición del mismo, como no desaprovechó la oportunidad de recordar. Nueve años después, lo donó al monasterio barcelonés de San Francisco. No puede precisarse la causa, si fue por deseo expreso o por azar, pero el año 1511 Pere Miquel Carbonell visitó el monasterio y tuvo la oportunidad de consultar el mencionado incunable. Para su indignación y enojo, a juzgar por sus palabras, se encontró con un libro: "*deturpatum et maletractum in aliquibus eius partibus seu foliis*". No proporciona más información, razón por la cual no se puede precisar con mayor concreción cuál era el grado de maltrato soportado por el incunable, ni tampoco si el deterioro

12. El lector interesado encontrará una extensa bibliografía en Guzmán Almagro, Espluga, Ahn 2016.
13. Cfr. Wendehorst 1995. Del mismo modo, los colofones de los manuscritos que copió aportan información importantísima sobre su vida, cfr. Bénédictins du Bouveret 1967, números 7041 (Múnich. Bayerische Staatsbibliothek, en adelante BSB, Clm 443), 7042 (Múnich. BSB Clm 23881), 7043 (Múnich. BSB Clm 26346), 7044 (Múnich. BSB Clm 369), 7045 (Múnich. BSB Clm 7-8, 9, 25), 7046 (Múnich. BSB Clm 23909), 7047 (Múnich. BSB Clm 24848), 7048 (Múnich. BSB Clm 23751), 7049 (Múnich. BSB Clm 716).
14. Schedel 1493, cfr. la descripción en *Incunabula Short Title Catalogue* (en adelante ISTC): ISTC is00307000, y en *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (en adelante GW): GW M40784]. Veáse, además, Briesemeister 1993. El 23 de diciembre de 1493 se publicó la versión alemana de la mencionada obra, cfr. Schedel 1493 (ISTC: is00309000; GW: M40796).
15. Según al descripción de Torra – Lamarca 1995, nº 660, p. 225, el incunable contiene diversas obras de Séneca, cfr. Séneca 1475 (ISTC: is00368000; GW: M41235).
16. Cfr. Apéndice documental, número 1; cfr. Torra – Lamarca 1995, pp. 225-226. Véanse, además, los estudios de: Mayer 2016, p. 231; Iglesias Fonseca 2019A, pp. 484-485 y fig. 1; Iglesias Fonseca 2019B, pp. 253-255: Iglesias Fonseca 2020, p. 765.

era el fruït o la conseqüència de l'ús constant o, tal vegada, d'una inadequada conservació. Ell mateix es preguntava qui era el responsable d'aquesta malifeta i del menyspreu per la cultura escrita, i es responia ell mateix que el desconeixia: *Quis stultus fecerit, nescio*. L'abandonament, com no podia ser altrament, el molestà força i es comprometé a restaurar-lo si vivia (*si tempus Deus michi dederit, reparabo*); procedirà d'aquesta manera una vegada que s'ha assabentat que cap dels frares del monestir no es dedicarà a reparar-lo (*posteaquam nullus huius coenobii frater reparare voluit*). Reprotxa, finalment, als conventuals haver actuat negligentment amb tanta deixadesa i desídia, desdeny i menyspreu amb els quals algunes comunitats religioses han tractat les seues col·leccions de llibres. Potser Pere Miquel Carbonell actuà d'aquesta manera guiat pel mateix interès que animaren les persquisicions bibliogràfiques dutes a terme per Hartmann Schedel, inspirat, presumiblement pel missatge bíblic: *colligite quae superaverant fragmenta, ne pereant* (Io 6, 12)[17].

2.2. Hartmann Schedel

Hartmann Schedel descobrí al monestir de Sant Agustí de Nuremberg l'any 1503 un manuscrit del segle XIV amb diversos opuscles de Claudi Galè. Després de diverses gestions i tractes realitzats per Schedel amb el prior de la comunitat monàstica, aconseguí el manuscrit i l'incorporà a la seua biblioteca personal[18], concretament, a la secció dedicada a registrar els *Medicinales libri*[19]. Ell mateix descrigué el seu contingut amb els següents termes:

Preclara opera Galieni de elementis: De farmaciis; De heresibus; De sectis; De accidenti et morbo; De regimine sanitatis; De interioribus; De differentiis febrium; De complexionibus; De malicia complexionibus diverse; De crisi; De diebus criticis; De optima composicione nostri corporis; De cibis; De virtutibus naturalibus; De juramentis membrorum; De introduccione ad pulsuum doctrinam; De compendiositate pulsuum; De fabe; De voce; De causis pulsuum cum commento.

17. "Recolliu els bocins que han sobrat, perquè no es perda res".
18. El catàleg de la biblioteca de Hartmann Schedel es conserva a Múnic. BSB, ms. Clm 5; cfr. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, 1892, p. 2-3. La transcripció del catàleg pot consultar-se en Stauber 1969, p. 103-145.
19. Stauber 1969, p. 141.

era fruto del uso constante o, tal vez, de una inadecuada conservación. Él mismo se interroga por el responsable de tamaño desafuero y desprecio por la cultura escrita: "*Quis stultus fecerit, nescio*". El abandono le molestó asaz, ya que él mismo promete restaurarlo si vive ("*si tempus Deus michi dederit reparabo*"); procederá así una vez que ha tenido noticia que ningún fraile del monasterio se ocupará de repararlo ("*posteaquam nullus huius coenobii frater reparare voluit*"). Acusa, finalmente, a la comunidad por actuar con tanta dejadez y desidia, un desdén con el que algunas comunidades eclesiásticas han tratado sus colecciones de libros. Tal vez Pere Miquel Carbonell actuó de este modo guiado por el mismo interés que animó las pesquisas bibliográficas realizadas por Hartmann Schedel, inspirado, tal vez, por el mensaje bíblico "*colligite quae superaverant fragmenta, ne pereant*" (Io 6, 12)[17]

2.2. Hartmann Schedel

Hartmann Schedel descubrió en el monasterio de San Agustín de Nürenberg el año 1503 un manuscrito del siglo XIV con diversos opúsculos de Galeno. Tras varias gestiones y tratos realizados por Schedel con el prior de la comunidad monástica consiguió el mencionado manuscrito y lo incorporó a su biblioteca personal[18], concretamente a la sección dedicada a registrar los *Medicinales libri*[19]. Él mismo describió su contenido en los siguientes términos:

Preclara opera Galieni de elementis: De farmaciis; De heresibus; De sectis; De accidenti et morbo; De regimine sanitatis; De interioribus; De differentiis febrium; De complexionibus; De malicia complexionibus diverse; De crisi; De diebus criticis; De optima composicione nostri corporis; De cibis; De virtutibus naturalibus; De juramentis membrorum; De introduccione ad pulsuum doctrinam; De compendiositate pulsuum; De fabe; De voce; De causis pulsuum cum commento.

17 "Recoged los pedazos que sobran, para que no se pierda nada".
18. El catálogo de la biblioteca de Hartmann Schedel se conserva en Múnich. BSB, ms Clm 5, cfr. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae regiae monacensis*, 1892, pp. 2-3. La transcripción del catálogo puede consultarse en Stauber 1969, pp. 103-145.
19. Stauber 1969, p. 141.

L'editor del catàleg de llibres pertanyents a la biblioteca familiar dels Schedel identificà, llavors, aquesta anotació –a tall de registre bibliogràfic– amb l'actual ms. Clm 5 de la Bayerische Staatsbibliothek de Múnic[20].

Després d'àrdues negociacions, el metge i bibliòfil Hartmann Schedel aconseguí el manuscrit desitjat i es prengué la molèstia de posar per escrit la circumstància de la troballa, els avatars de la negociació per a aconseguir el seu propòsit, a l'adquisició del qual dedicà importants esforços, tot atenent les seues pròpies paraules; referí, finalment, les circumstàncies desfavorables que havien provocat el deteriorament del còdex. Davant d'aquesta situació, aconseguit el seu objectiu, procedí a restaurar-lo perquè, com ell mateix defensa, havia que fer sobreviure el text transmès impedint que desaparegués. Les actuacions dutes a terme, les transformà en un relat incorporat al començament del manuscrit en un foli, on les explicava de forma curosa i diligent[21]. L'explicació comença amb el moment en què el bibliòfil es trobà el manuscrit: la troballa tingué lloc l'any 1503 al monestir de Sant Agustí de Nuremberg. Fascinat, potser, pel conjunt de textos que li proporcionava aquest manuscrit miscel·lani amb les obres de Claudi Galè o, potser, per l'edició que transmetia d'aquests, ell es proposà, amb insistència, aconseguir el susdit manuscrit per a la seua biblioteca. Proposà a la comunitat monàstica propietària comprar-li'l per un preu pactat prèviament per ambdues parts, o bé bescanviar-lo per un lot de llibres que pogueren interessar a la comunitat.

20. Stauber 1969, p. 143. El contingut del ms. segons el catàleg és el següent: "5 membr. 2º. S. XIV (a. c. 1304). 263 fol. liber H. Schedelii. fol. I Galeni liber de elementis. f. 9 Eiusdem liber pharmacorum. f. 11 De haeresibus modernorum medicorum. f. 12 Galenus de sectis. f. 21 Idem de accidenti et morbo. f. 42 Idem de regimine sanitatis interprete Burgundio (sic h. l., sed infra in genetivo Burgundionis). f. 61 Idem de interioribus passionibus membrorum. f. 112 Idem de febribus. f. 127 Tractatus tres de complexionibus (sunt Galeni de temperamentis). f. 143 Liber de malitia complexionis diversae (cf. cod. n. 11 fol. 94). f. 145 Galeni libri III de crisi. f. 168 Eiusdem libri III de diebus criticis. f. 181 Eiusdem liber de optima corporis nostri compositione et bona habitudine, translatus per Petrum medicum, Paduanum. f. 183 Idem de alimentorum virtutibus. f. 203 Idem de virtutibus naturalibus. f. 221 Liber de iuvamenis membrorum recollectus a libro Galeni de utilitate particularum. f. 243 Galeni liber de causis pulsuum cum commento Burgundionis,"; cfr. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis* 1892, p. 2-3.

21. Cfr. edició del text en l'apèndix documental II. El catàleg de manuscrits de la BSB es feia ressò de tot en els següents termes: "Schedelius, ut narrat in folio f. I agglutinato, anno 1503 hunc codicem emit a patribus monasterii st. Augustini (Nurembergensis), mundari, restaurari, ligari et in fol. I per dictum Elsner angelum arma sua portantem pulchre depingi fecit"; cfr. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis* 1892, p. 3.

El editor del catálogo de libros de la biblioteca familiar de los Schedel, identificó, en su momento, esta anotación –a modo de registro bibliográfico– con el actual ms Clm 5 de la Bayerische Staatsbibliothek de Múnich[20].

Tras arduas negociaciones el médico y bibliófilo, Hartmann Schedel, consiguió el manuscrito deseado y se tomó la molestia de consignar por escrito la circunstancia del hallazgo, los avatares de la negociación para alcanzar su propósito, a cuya adquisición, a juzgar por sus palabras, le dedicó denodados esfuerzos; refirió, asimismo, las circunstancias desfavorables que habían contribuido al deterioro del manuscrito. Ante esta situación –una vez conseguido su objetivo–, procedió a su restauración porque como él mismo defiende había que hacer sobrevivir el texto transmitido evitando su desaparición. Las gestiones realizadas las transformó en un relato que, explicadas de forma cuidadosa y conveniente, incorporó al principio del manuscrito en un folio adjunto[21]. El relato comienza con el encuentro entre el bibliófilo y el manuscrito, producido el año 1503, en el monasterio de San Agustín de Núremberg. Cautivado, quizás, por el conjunto de textos que le proporcionaba este manuscrito misceláneo con obras de Galeno, o tal vez por la edición que transmitía de los mismos, se propuso, con insistencia, conseguir para su biblioteca el mencionado manuscrito. Para ello propuso a los propietarios bien comprarlo o bien cambiarlo por un conjunto de libros que pudiesen interesar a la comunidad.

20. Stauber 1969, p. 143. El contenido del ms según el catálogo es el siguiente: "5 membr. 2º. S. XIV (a. c. 1304). 263 fol. liber H. Schedelii. fol. I Galeni liber de elementis. f. 9 Eiusdem liber pharmacorum. f. 11 De haeresibus modernorum medicorum. f. 12 Galenus de sectis. f. 21 Idem de accidenti et morbo. f. 42 Idem de regimine sanitatis interprete Burgundio (sic h. l., sed infra in genetivo Burgundionis). f. 61 Idem de interioribus passionibus membrorum. f. 112 Idem de febribus. f. 127 Tractatus tres de complexionibus (sunt Galeni de temperamentis). f. 143 Liber de malitia complexionis diversae (cf. cod. n. 11 fol. 94). f. 145 Galeni libri III de crisi. f. 168 Eiusdem libri III de diebus criticis. f. 181 Eiusdem liber de optima corporis nostri compositione et bona habitudine, translatus per Petrum medicum, Paduanum. f. 183 Idem de alimentorum virtutibus. f. 203 Idem de virtutibus naturalibus. f. 221 Liber de iuvamenis | membrorum recollectus a libro Galeni de utilittate particularum. f. 243 Galeni liber de causis pulsuum cum commento Burgundionis,"cfr. Cfr. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis* 1892, pp. 2-3.

21. Cfr. edición del texto en el apéndice documental II. El catálogo de manuscritos de la BSB se hacía eco de todo ello en los siguientes términos: "Schedelius, ut narrat in folio f. I agglutinato, anno 1503 hunc codicem emit a patribus moasterii st. Augustini (Nurembergensis), mundari, restaurari, ligari et in fol. I per dictum Elsner angelum arma sua portantem pulchre depingi fecit", Cfr. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis* 1892, p. 3.

Advertí, així mateix, que el manuscrit presentava lesions provocades per l'actuació de les arnes, que afectaven tant el pergamí dels folis com els materials emprats per a fer les cobertes. La humitat del lloc on trobà el manuscrit, una petita *libraria* ubicada a la part superior de la sagristia, l'havia impregnat tant que feia pudor: Schedel indica que l'olor que exhalava era pútrida (*et folia putridum odorem de se propter humiditatem testudinis emittebant*). Hi hagué, tot atenent les paraules del metge nuremburguès, una ardua negociació, al final de la qual pagà 8 florins d'or. El vertader interès de Schedel pel llibre el motivava el desig de preservar l'edició dels opuscles trancrits (*librum Galieni in quo continentur 21 opuscula in pergameno*). Com a bon bibliòfil, s'adonà del deteriorament exhortant que si no es paralitzava, el procés iniciat resultaria irreparable (*videns, autem, librum tendere ad invalitudinem*). Per tal d'interrompre les avaries, començà, primer, avaluant l'estat de conservació del llibre i, immediatament, continuà separant els quaderns (*sexternos omnes divisi*) per netejar-los de forma adient; numerà els folis, perquè, una vegada nets i restaurats, fossen restituïts al lloc que els corresponia, evitant, d'aquesta manera, possibles alteracions en la seqüència de presentació del text. Encarregà al miniaturista Jakob Elsner[22] que inclogués el seu exlibris (*et angelum cum armis meis per dictum Elsner depingi feci*), un enquadernador havia de protegir-lo con una relligadura adequada de cuiro blanc porcí (*et per optimum librorum ligatorem de novo in corio albo porcino*). La finalitat última, en definitiva, era garantir la conservació i transmissió dels textos a les generacions futures, objetiu que havia aconseguit reparant las nafres infligides per l'acció conjunta del temps i una inadequada conservació, com, finalment, recordava: *ut nunc liber iste pro utilitate medicorum sic clarescere poterit*.

* * *

L'actuació duta a terme per ambdós bibliòfils detingué el deteriorament i evità la pèrdua inexorable dels dos llibres, manuscrit i incunable. El desperfecte hauria avançat afectant el llibre en la seua integritat fins que s'haguessen tornat completament inservibles.

22. Bénézit 1999, 5, p. 106.

Advirtió, a su vez, que el manuscrito presentaba lesiones provocadas por la actuación de las polillas, que afectaban tanto al pergamino de los folios como a los materiales utilizados en las cubiertas. La humedad del lugar en el que encontró el manuscrito, una pequeña "libraria" ubicada en la parte superior de la sacristía, lo había impregnado de tal modo que olía mal, señalando Schedel que el olor que exhalaba era pútrido ("*et folia putridum odorem de se propter humiditatem testudini emittebant*"). Tras una ardua negociación, el médico de Núremberg pagó 8 florines de oro, como él mismo refiere. El verdadero interés de Schedel por el libro lo motivaba el deseo de preservar la edición de los opúsculos transcritos ("*librum Galieni in quo continentur 21 opuscula in pergameno*"). Como buen bibliófilo advirtió el deterioro e imaginó que si no se detenía el proceso iniciado sería irreparable ("*videns, autem, librum tendere ad invalitudinem*"). Para lo cual, primero valoró el estado de conservación del libro, e, inmediatamente, comenzó separando los cuadernos ("*sexternos omnes divisi*") a los efectos de poder limpiarlos convenientemente; numeró de forma adecuada los folios, para que una vez limpios fuesen restituidos al lugar que les corresponde, evitando, de ese modo, posibles alteraciones en la secuencia de presentación del texto. Encargó al miniaturista Jakob Elsner[22] que incluyese su exlibris ("*et angelum cum armis meis per dictum Elsner depingi feci*"), un encuadernador debía protegerlo con una encuadernación adecuada de cuero blanco porcino ("*et per optimum librorum ligatorem de novo in corio albo porcino*"). La finalidad última, en definitiva, era la de garantizar la conservación y transmisión del texto a las generaciones venideras, objetivo que había alcanzado reparando las heridas infligidas por el tiempo y una inadecuada conservación, como, finalmente, recordó: *ut nunc liber iste pro utilitate medicorum sic clarescere poterit*.

* * *

La actuación llevada a cabo por ambos bibliófilos detuvo el deterioro y evitó la pérdida inexorable de ambos libros. De lo contrario, el desperfecto habría progresado afectando al libro en su integridad hasta que ambos hubiesen resultado completamente inservibles; en ese preciso instante se habrían considerado como

22. Bénézit 1999, 5, p. 106.

A partir d'aquest moment hom els hauria considerats inútils, per inservibles i impracticables i, quasi amb tota seguretat, il·legibles. Una vegada que el llibre, còdex o incunable, assolia un estat deplorable, llavors el seu propietari o el responsable de la col·lecció bibliogràfica de la qual formava part decidiria que era inútil i, a partir d'aquest moment, s'obria la possibilitat d'utilitzar-lo per a altres necessitats, altres menesters. El llibre començava, ara sí, una nova singladura en què el text ja no era el més interessant. Els folis, de paper o pergamí, es farien servir com a materials reciclables en enquadernacions posteriors, en el millor dels casos, ja que altres usos innobles[23] es precipitaven al damunt de tots aquests materials. Una transformació capital, el començament de la qual s'iniciava quan algun estimava que el llibre, el document o qualsevol altra manifestació de la cultura escrita es considerava inútil. Un arxiver de Canterbury, en el segle XIII, anotà en el revers d'un document de ca. 704-705 la frase *epistola inutilis*[24], una apreciació subjectiva que reberen altres materials relacionats molt estretament amb la cultura escrita[25]. Potser el testimoni que posa de relleu el judici negatiu previ a la reutilització, el representarien perfectament els palimpsestos[26].

Certament, la consideració d'inservible, siga un llibre, siga un document, siga una epístola, etc. donava per acabada la finalitat textual d'un testimoni de la cultura. Nogensmenys, el qualificatiu d'inútil pot interpretar-se doblement, en relació amb el suport material del text, atrotinat i espatllat pel temps i per l'ús freqüent i continuat, o en relació amb el text, ja que pot tractar-se d'una obra que ja no compta amb potencials lectors interessats: els *codices rescripti* il·lustren parcialment aquesta pèrdua d'interès per un text determinat. En aquest sentit resulta d'utilitat la lectura de l'epístola de Francesco Petrarca dirigida a *Iohannem Anchiseum, cui librorum inquisitio committitur*[27], gràcies a la qual es pot rastrejar el procés seguit pels humanistes per a recuperar textos que el temps i la inexistència d'usuaris havien arraconat, i romanien en silenci als prestatges de les biblioteques. Petrarca exhibeix el despertar del seu interès per la lectura d'una literatura que durant molt

23. Smith 2000.
24. Londres. British Museum, Cotton Augustus II 18; cfr. *Chartae Latinae Antiquiores*, 1963, p. 29; *Lettere originali del medioevo latino (VII-XI sec). I. Italia. (2004)*, p. XI.
25. Powitz 1996.
26. Lowe 1972.
27. Petrarca 1983, epístola 7*[III, 18], p. 106-115.

inútiles, por inservibles e impracticables y, casi con toda seguridad, ilegibles. Alcanzado el estado deplorable, el propietario del libro, códice o incunable, o el responsable de la colección decidiría que era inútil y a partir de ese momento se abriría la puerta a su utilización para otros menesteres. El libro iniciaba así una nueva andadura, una nueva aventura en la que el texto ya no resultaba de interés. Los folios, de papel o pergamino, se utilizarían como materiales reciclables, en encuadernaciones posteriores, en el mejor de los casos, ya que otros usos innobles[23] se cernían sobre todos estos materiales. Una transformación capital, cuyo caminar comenzaba cuando alguien estimaba que el libro, el documento o cualquier otra manifestación de la cultura escrita resultaba inútil. Un archivero de Canterbury, en el siglo XIII, anotó en el vuelto de un documento de ca. 704-705 la frase "*epistola inutilis*[24], una consideración que recibieron otros materiales relacionados estrechamente con la cultura escrita[25]. Tal vez, el testimonio que pone de relieve el juicio negativo previo a la reutilización lo representarían los palimpsestos[26].

Ciertamente, la consideración de inútil, sea un libro, sea un documento, sea una epístola, etc. daba por concluida la finalidad textual de un testimonio de la cultura. No obstante, el calificativo inútil puede interpretarse doblemente, en relación con el soporte material del texto, ajado y desgastado por el tiempo y por el uso frecuente y continuado, o en relación con el texto, ya que puede tratarse de una obra que no cuenta ya con potenciales lectores interesados, los *codices rescripti* ilustran parcialmente esta pérdida de interés por un texto determinado. A este respecto resulta interesante la lectura de la epístola de Francesco Petrarca dirigida a *Iohannem Anchiseum, cui librorum inquisitio committitur*[27], gracias a la cual se puede rastrear el proceso seguido por los humanistas para recuperar textos que el tiempo y la inexistencia de lectores interesados habían arrinconado. Petrarca exhibe el despertar de su interés por la lectura de cierta literatura que un tiempo había permanecido silente. En esta segunda circunstancia, tan solo una mirada renovada

23. Smith 2000.
24. Londres. British Museum, Cotton Augustus II 18, cfr. *Chartae Latinae Antiquiores*, 1963, p. 29; *Lettere originali del medioevo latino (VII-XI sec). I. Italia. (2004)*, p. XI.
25. Powitz 1996.
26. Lowe 1972.
27. Petrarca 1983, epístola 7*[III, 18], pp. 106-115.

de temps havia romàs silent. En aquesta segona circumstància, tan solament una mirada renovada, com la que posà en marxa Petrarca, entre altres, permeté la recuperació d'un cànon literari infravalorat, jutjat obsolet i, conseqüentment, ignorat.[28]

En altres circumstàncies, tot al llarg de l'època medieval, es considerà la possibilitat de reutilitzar els susdits materials donant-los una segona oportunitat, adoptant ara una finalitat diferent de la primigènia i principal.

3. Entre inútils i reciclables: testimonis del desperfecte

Dissortadament, no sempre l'encontre amb manuscrits malmesos durant l'época medieval donà lloc a relats explicatius, escrits per bibliòfils, com els que s'acaben tot just d'analitzar. Les al·lusions al deteriorament es presenten en circumstàncies i textos de natura molt dispar. Els inventaris *post mortem* i les llistes de béns enregistrats en les subhastes a l'encant proporcionen, ocasionalment, notícies relatives a l'estat material d'alguns dels llibres mencionats. Encara que les apreciacions sobre l'estat dels llibres no solen ser exhaustives, tanmateix permeten fer-se una idea del seu estat material. Els inventaris de llibres elaborats pels notaris medievals i de la primerenca edat moderna es refereixen a l'estat de conservació dels llibres i d'altres materials relacionats amb la cultura escrita. Hi ha una justificació: molts d'aquests béns es van vendre en subhastes públiques, raó per la qual la estimació subjectiva i visual de l'estat material de l'objecte resulta crucial, decisiva, ja que constitueix la base per a la fixació posterior del preu mínim de la venda. Els inventaris publicats[29] informen de manera desigual sobre els llibres que relacionen. A vegades privilegien les notícies de caràcter bibliogràfic; altres, ofereixen una rònega llista d'objectes; al contrari, en altres se'n descriu breument l'estat material i el possible valor en el mercat de segona mà. Molts són els casos en què es precisen, amb tot luxe de detalls, les característiques textuals del llibre ressenyat, com s'esdevé, entre molts

28. Sabbadini 1967. A l'efecte de valorar les transformacions que modificaren la mirada practicada sobre els clàssics, resultarà d'interès la lectura de Rico 2002.

29. Per a la redacció del text que continua he consultat, sense ànim de ser exhaustiu, les següents edicions d'inventaris de llibres: Hernando 1995; Hillgarth 1991; Iglesias Fonseca 1996; Madurell Marimon 1955; Madurell i Marimon 1979-1982; Madurell i Marimon 1974; Massó Torrents 1962.

–como la que practicó Francesco Petrarca, entre otros– permitió la recuperación de un canon literario infravalorado, juzgado obsoleto e ignorado[28].

En otras circunstancias, durante la Edad Media, se contempló la posibilidad de reciclar dichos materiales, dándoles una segunda oportunidad, cumpliendo, ahora, una finalidad diferente a la primigenia y principal.

3. Entre inútiles y reciclables: Testigos del desperfecto.

No siempre el encuentro con manuscritos maltratados durante la Edad Media dio lugar a relatos tan detallados como los que se acaban de mencionar, escritos por bibliófilos. La información sobre el deterioro se presenta en circunstancias y textos de naturaleza dispar. Los inventarios *post mortem* y los elencos de bienes registrados en las almonedas proporcionan, ocasionalmente, noticias sobre el estado material de algunos de los códices reseñados. Aunque las apreciaciones sobre el estado de los libros no suelen ser prolijas, permiten, no obstante, imaginar su estado. Los inventarios de libros realizados por los notarios de época medieval y de la temprana edad moderna aluden al estado de conservación de los libros y a otros materiales relacionados con la cultura escrita. Tiene una justificación: muchos de estos bienes se vendieron en subastas públicas, motivo por el cual la estimación subjetiva y visual del estado material del objeto resultaba crucial, ya que constituía la base para la fijación posterior del precio mínimo de venta. Los inventarios publicados[29] informan de forma muy desigual sobre los libros que relacionan. Unas veces privilegian las noticias de carácter bibliográfico, otras ofrecen un escueto inventario de objetos; por el contrario, en otras se describe brevemente su estado material y su posible valor en el mercado de segunda mano. Muchos son los casos en los que se precisa, con todo lujo de detalles, las características textuales del libro reseñado, como sucede, entre otros muchos, en el inventario de

28. Sabbadini 1967. A los efectos de valorar las transformaciones que modificaron la mirada hacia los clásicos, resultará de interés la lectura de Rico 2002.

29. Para la redacción del texto que prosigue he consultado, sin ánimo de ser exhaustivo, las siguientes ediciones de inventarios de libros: Hernando 1995; Hillgarth 1991; Iglesias Fonseca 1996; Madurell Marimon 1955; Madurell i Marimon 1979-1982; Madurell i Marimon 1974; Massó Torrents 1962.

altres, en l'inventari de llibres del convent dels carmelites de Mallorca, datat el 21 d'abril de 1441, on poden llegir-se registres com ara:

> *Inventarium librorum monasterii Beate Marie de Carmelo.*
> 1. *Primo*, en lo primer banch de part dreta hun libra appellat *Bíblia*, en pregamins de vadells, en forma gran, ab cubertes de posts ab cuyr blanch e tanchadors, qui comença en la primera línea de letra vermella: *Incipit epistola Sancti Jeronimi*, e fina en la darrera línea de la dita primera pàgina: *futurus gentium predicator instru*, e fina en la darrera línea del dit libre: *cum omnibus vobis. Amen*[30].

Pel que fa a la materialitat dels llibres, es relacionen evidències relatives a l'estat de conservació, derivades de la mera inspecció ocular de l'objecte en qüestió feta per part de l'autor de l'elenc. En aquells casos en què el llibre es troba en estat perfecte, continuarà complint una funció primordial, conservar el text i facilitar l'encontre entre aquest i els potencials lectors de futures generacions. Ben al contrari, quan el llibre s'ha avariat, per l'ús continuat, pel maltractament suportat o per unes inadequades mesures i condicions de conservació s'obri la possibilitat de concedir una segona oportunitat. Seran reutilitzats com a materials en diferents contextos professionals, especialment entre els llibreters, els enquadernadors, els tallers de brodadors de seda, etc., com descobriran alguns exemples que s'estudiaran més avant. Amb tota seguretat molts d'aquests professionals assistirien a les subhastes i encants públics per tal de procurar-s'hi materials reutilitzables, susceptibles de ser reciclats en els respectius obradors. Així doncs, no resulta gens estrany imaginar com entraren en contacte els potencials ususaris amb els materials reciclables. Els professionals que feien servir en llurs oficis diàriament materials vells, com s'ha suggerit, es devien encaminar als llocs on es venien les col·leccions privades de llibres[31] per proveir-se'n de forma adient. Així mateix, els encarregats de vendre els llibres, coneixedors de les necessitats d'alguns professionals, es dirigirien a ells per oferir-los materials susceptibles de ser reutilitzats i dels quals ells freturaven. L'inventari del llibreter

30. Hillgarth 1991, II, doc. II, A (1), p. 306.
31. Sobre les subhastes a l'encant vegeu els treballs de Vinyoles i Vidal 1985, p. 48; Iglesias Fonseca 1996, p. 54 i ss; Corbella 2000, p. 36; Batlle i Gallart – Vinyoles Vidal 2002, p. 41-42.

libros del convento de los carmelitas de Mallorca, datado en 21 de abril de 1441, en donde se leen registros como:

> "*Inventarium librorum monasterii Beate Marie de Carmelo*.
> 1. *Primo*, en lo primer banch de part dreta hun libra appellat *Biblia*, en pregamins de vadells, en forma gran, ab cubertes de posts ab cuyr Blanch e tanchadors, qui comença en la primera línea de letra vermella: *Incipit epistola Sancti Jeronimi*, e fina en la darrera línea de la dita primera página: *futurus gentium predicator instru*, e fina en la darrera línea del dit libre: *cum omnibus vobis*. *Amen*"[30].

Por lo que respecta a la materialidad de los libros se relacionan evidencias relativas al estado de conservación, resultantes de la mera inspección ocular del objeto en cuestión por parte del autor del elenco. En aquellos casos en los que el libro se encuentra en perfecto estado, continuará cumpliendo su función primordial, conservar el texto y facilitar el encuentro entre éste y los potenciales lectores de tiempos venideros. Por el contrario, cuando el libro se ha deteriorado, por el uso continuado, por el maltrato soportado o por unas inadecuadas medidas de conservación, se abría la posibilidad de conceder una segunda oportunidad. Serán reutilizados como materiales en diversos contextos profesionales, especialmente entre los libreros, los encuadernadores, los talleres de los bordadores de seda, etc., como se verá en algunos ejemplos que se estudiarán más adelante. A buen seguro muchos de estos profesionales asistirían a las subastas y almonedas públicas para procurarse allí de materiales reutilizables, susceptibles de ser empleados en los respectivos obradores. No resulta complejo imaginar cómo entraron en contacto los potenciales usuarios con los materiales reciclables. Con toda seguridad los profesionales que los aprovechaban en su actividad diaria acudirían a los lugares en los que se vendían en almonedas las colecciones privadas de libros[31]a los efectos de pertrecharse convenientemente. Asimismo, los encargados de vender las colecciones de libros, conocedores de las necesidades de algunos profesionales se dirigirían a ellos para ofrecerles materiales susceptibles de ser reciclados y que ellos precisa-

30. Hillgarth 1991, II, doc. II, A (1), p. 306.
31. Sobre las almonedas véanse los trabajos de Vinyoles i Vidal 1985, p. 48; Iglesias Fonseca 1996, pp. 54 y ss; Corbella 2000, p. 36; Batlle i Gallart – Vinyoles Vidal 2002, pp. 41-42.

barceloní Miquel Cabrit, datat el 9 de desembre de l'any 1598[32], incorpora diversos ítems que descobreixen la pràctica habitual de la reutilització dels papers i pergamins vells, complets o fragmentaris, per part del llibreter. Els ítems referits són els següents:

167. Ítem, dos-cents sinquanta pergamins, entre strosses y trossos molt dolents.
168. Ítem, dos llibres de pergamí vell per fer cubertes.
169. Ítem, dues dotzenes de pergamins strosses[33].

De gran interès es revela el registre número 168 en què es destinen els vells pergamins a l'enqüadernació de llibres nous. Sovint aquests pergamins, procedents de llibres deteriorats, servien per a cobrir i protegir els quaderns de paper d'escassa entitat, com posen en relleu les múltiples vegades que un pergamí –procedent d'un llibre deteriorat o, fins i tot, un instrument notarial l'acció jurídica del qual ha periclitat– es fa servir, sense més, per a preservar, a tall de relligadura, un quadern o un nombre reduït de quaderns de paper d'extensió variable. Per a una finalitat idèntica es devien destinar, amb tota seguretat, els fragments de pergamí ("pergamins entre strosses" i "pergamins strosses"), sense oblidar aquells que l'inventari qualifica com a "molt dolents". El llibreter disposava d'aquesta manera de materials que devia reutilitzar en les enquadernacions que feia *ex novo*.

Dos testimonis excepcionals del final del segle XVI posen al descobert l'interès mostrat pels llibreters i enquadernadors pels vells manuscrits, sobre pergamí o paper, materials susceptibles de ser reutilitzats amb posterioritat. En efecte, dues epístoles renaixentistes, l'una de Lluís Ponç d'Icard i l'altra, de Jerónimo Zurita, dirigides totes dues a Antonio Agustín Albanell, permeten conèixer dues històries relacionades molt estretament amb el reciclatge del pergamí. El 7 de maig de 1573[34], des de Tarragona, Lluís Ponç relata a Antonio Agustí que en Barcelona "en casa d'un sastre o remendó, qui ven també llibres i té casa a les voltes davant Sant Sebastià, trobí, sis o set dies ha, un llibre de pergamí tot de forma gran… i és

32. Madurell Marimon 1955, document núm. 455, p. 787-797.
33. Madurell Marimon 1955, document núm. 455, p. 793.
34. Cahner 1978, II, p. 84-86. Citat per Iglesias Fonseca 2019B, p. 255.

ban. El inventario del librero barcelonés Miquel Cabrit, datado el 9 de diciembre de 1598[32], incorpora diversos ítems que ponen de relieve la reutilización de viejos papeles y pergaminos, completos o fragmentarios, por parte del librero. Los ítems aludidos son los siguientes:

"167. Ítem, doscents sinquanta pergamins, entre strosses y trossos molt dolents.
168. Ítem, dos libre de pregamí vell per fer cubertes.
169. Ítem, dues dotzenes de pregamins strosses"[33].

De gran interés se revela el registro número 168 en el que se destinan los viejos pergaminos a la encuadernación de nuevos libros. Con frecuencia, estos pergaminos, procedentes de libros deteriorados, servían para cubrir y proteger los cuadernos de papel de escasa entidad, como ponen de relieve las múltiples ocasiones en las que un pergamino –procedente de un libro deteriorado o, incluso, un instrumento notarial cuya acción jurídica ha periclitado– se utiliza sin más para proteger, a modo de encuadernación, un cuaderno o un número reducido de cuadernos de papel de variable extensión. A idéntica finalidad se destinarían, con toda seguridad, los fragmentos de pergamino ("pergamins entre strosses" y "pergamins strosses"), sin olvidar aquellos que el inventario califica como "molt dolents". El librero disponía así de materiales que reutilizar en las encuadernaciones que él, *ex novo*, realizaba.

Dos testimonios excepcionales de finales del siglo XVI ponen al descubierto el interés mostrado por libreros y encuadernadores por los viejos libros manuscritos, sobre pergamino o papel, materiales susceptibles de ser reutilizados con posterioridad. En efecto, dos epístolas renacentistas, una de Lluis Ponç d'Icard y otra de Jerónimo Zurita, dirigidas ambas a Antonio Agustín Albanell permiten conocer dos historias relacionadas estrechamente con el reciclaje del pergamino. El 7 de mayo de 1573[34], desde Tarragona, Lluis Ponç refiere a Antonio Agustí que en Barcelona *en casa d'un sastre o remendó, qui vén també llibres i té casa a les voltes davant Sant Sebastià, trobí, sis o set dies ha, un llibre de pergamí tot de forma gran… i* és

32. Madurell Marimon 1955, documento nº 455, pp. 787-797.
33. Madurell Marimon 1955, documento nº 455, p. 793.
34. Cahner 1978, II, pp. 84-86. Citado por Iglesias Fonseca 2019B, p. 255.

una historia de Sosomeno presbítero"[35]. Lluís Ponç mostrà al sastre el seu interès pel susdit llibre i intentà comprar-li'l; el seu propietari es negà a vendre'l perque el seu destí ja estava decidit: "lo desfaria per fer cobertes a llibrets"[36]. La negativa del sastre a vendre-li el llibre presagiava auguris dolents i un destí fatal per al manuscrit. Afortunadament, no succeí com pronosticaven i el sastre, en acabant, no acoseguí el seu propòsit, donat que el manuscrit referit es conserva, a hores d'ara, a la Biblioteca Universitària de Barcelona[37].

Uns anys després, entre 1579 i 1580, l'historiador aragonès Jerónimo Zurita escrivia també a Antonio Agustín, aleshores arquebisbe de Tarragona per notificar-li que havia regalat la seua biblioteca a la cartoixa d'Aula Dei a Saragossa[38]; presentava la seua col·lecció de llibres com el fruit d'una intensa dedicació: li havia "costado buen dinero y trabajo, en quarenta años que han pasado que los voy recogiendo y escapando del poder de Impressores y libreros, que andan comprando pergamino para despedazallo"[39].

Les enquadernacions de llibres medievals i moderns descobreixen, sense més, la rica gamma de possibilitats d'utilització dels materials reciclats[40]. No és el propòsit d'aquest estudi elaborar l'elenc, més o menys exhaustiu, dels diferents ambients professionals en què els relligadors es serviren de materials considerats obsolets; tanmateix, poden assenyalar-se alguns contextos de reutilització, com, per exemple, les enquadernacions que utilitzaren el pergamí de llibres deteriorats com a coberta exterior[41].

Els inventaris poden il·lustrar el camí seguit per tots aquests materials. Intentem reconstruir-ne un model ideal. Tot començava amb el primer encontre: el notari o algun copista de la notaria, situat davant els llibres, començava a discri-

35. Cahner 1978, vol. II, p. 84.
36. *Ibidem*.
37. Barcelona. Universitat de Barcelona. CRAI ms. 758, *Zozomeni Cronicae*; cfr. Miquel Rosell 1958, p. 299-301.
38. Beer 1970, núm. 580 (Biblioteca de la Real Cartuja de Nuestra Señora de Aula Dei), p. 567-572; núm. 616 (Biblioteca particular de D. Gerónimo Zurita y Castro), p. 590-594; vegeu també Domingo Malvadi 2010.
39. Soberanas 1979, p. 176. Prèviament havia estat editada per Dormer 1680, p. 427; Agustín 1772, p. 226ª. Passatge citat per Iglesias Fonseca 2019B, p. 256-257 i per Mayer 1997, p. 268-269.
40. Caldelli 2012.
41. Cfr. a tall d'exemple l'excel·lent estudi de Pickwoad 2001.

una historia de Sosomeno presbítero[35]. Lluis Ponç mostró al sastre su interés por el libro e intentó comprárselo, pero su propietario se negó a venderlo porque su destino ya estaba fijado: *lo desfaria per fer cobertes a llibrets*[36]. La negativa del sastre a venderle el libro, presagiaba malos augurios y un destino fatal para el manuscrito. Afortunadamente no sucedió como pronosticaban y el sastre, finalmente, no consiguió su propósito ya que el manuscrito aludido lo conserva en la actualidad la Biblioteca Universitaria de Barcelona[37].

Unos años después, entre 1579 y 1580, el historiador aragonés Jerónimo Zurita escribía también a Antonio Agustín, ahora arzobispo de Tarragona, notificándole que había regalado su biblioteca a la cartuja de Aula Dei en Zaragoza[38]; presentaba su colección de libros como el fruto de una intensa dedicación, le había *costado buen dinero y trabajo, en quarenta* años que han pasado que los voy recogiendo y escapando del poder de *Impressores y libreros, que andan comprando pergamino para despedazallo*[39].

Las encuadernaciones de libros medievales y modernos descubren, sin ambages, la rica gama de posibilidades de uso de los materiales reciclados[40]. No figura entre los objetivos de este estudio realizar un elenco, más o menos exhaustivo, de los diversos ambientes profesionales en los cuales los encuadernadores se sirvieron de materiales considerados obsoletos, no obstante, pueden señalarse algunos contextos de reutilización, tales como las encuadernaciones que utilizaron el pergamino de libros deteriorados como cubierta exterior[41].

Los inventarios pueden ilustrar el camino seguido por todos esos materiales. Intentemos reconstruir un modelo ideal. Todo empezaba con el primer encuentro, el notario o algún copista de la notaría, situado ante los libros, comenzaba

35. Cahner 1978, vol. II, p. 84.
36. Ibidem.
37. Barcelona. Universitat de Barcelona. CRAI ms 758, *Zozomeni Cronicae*, cfr. Miquel Rosell 1958, pp. 299-301.
38. Beer 1970, nº 580 (Biblioteca de la Real Cartuja de Nuestra Señora de Aula Dei), pp. 567-572; nº 616 (Biblioteca particular de D. Gerónimo Zurita y Castro), pp. 590-594; véase también Domingo Malvadi 2010.
39. Soberanas 1979, p. 176. Previamente había sido editada por Dormer 1680, p. 427; Agustín 1772, p. 226ª. Pasaje citado por Iglesias Fonseca 2019B, pp. 256-257 y por Mayer 1997, pp. 268-269.
40. Caldelli 2012.
41. Cfr. a modo de ejemplo el excelente estudio de Pickwoad 2001.

minar, a separar –encara que només fos de forma visual– els llibres que estaven enquadernats i els separava dels que no ho estaven. Fruit d'aquesta inspecció al registre, s'incorporen expressions com ara: "sine cohopertis"[42], "sense cubertes"[43], "descornatum"[44], "descornat"[45]. Una vegada reconeguda aquesta evidència mitjançant la simple mirada, hom advertiria, tot seguit, si els quaderns estaven cosits o no, i a aquesta circumstància es refereixen expressions com "deslligat"[46] o "quaterna dissuta".[47] El trencament de l'enquadernació facilitava la fragmentació del llibre, és a dir, dels seus quaderns constitutius i, ocasionalment, hom es refereix a aquests fragments com a "trocios librorum"[48]. Desenquadernat, el llibre corria el risc de fragmentar-se i desperdigar-se'n tots els quaderns; tal vegada això descriu l'expressió "ruptum"[49]. La valoració visual considera també el material emprat com a suport d'escriptura, bé fos pergamí o paper. Hom s'hi refereix

42. Així apareixen mencionats diversos llibres en el rebut firmat per Bernat Fort, canonge de la catedral de Barcelona, el 29 de setembre de 1406; cfr. Madurell Marimon 1979-1982, document núm. 61, p. 339-341, concretament els registres 5, 6, 7, 8 i 14, en p. 340.

43. "Ítem, un libre, sense cubertes descornat, scrit en vulgar, en paper, appellat Vicis e Virtuts": així en l'inventari de llibres relictes per Francisco Sunyer el 15 de maig d3 1459; cfr. Madurell i Marimon 1974, doc. 115, p. 80-82, el text citat en la pàgina 81.

44. "Ítem, unum librum Salterii, in pergamenis scriptum, deescornatum, veterem", en un inventari del 3 d'octubre de 1403; cfr. Hillgarth 1991 II, document 150, núm. 5, p. 462.

45. "Ítem, libres descornats ab moltes scriptures", en l'inventari de béns del rei Martí I; cfr. Massó Torrents 1905, núm. 1047, p. 513; Iglesias Fonseca 2009, p. 73.

46. El participi *deslligat* pot resultar ambivalent, ja que pot designar bé una situació terminal en què el llibre es presenta desenquadernat, i també pot referir-se a un moment inicial en què el llibre no s'ha acabat encara. A tall d'exemple resultarà útil l'inventari parcial dels béns relictes per Antoni Mur realitzat entre el 15 i el 17 de març de 1463, en què es poden llegir registres com els següents: "3. Ítem, un coern en què són les Ordinacions de Sancta Cília, desligat e sens il·luminar"; "14. Ítem, altres dos sisterns desligats, lo primer comença: 'En los primers libres'. E lo segon comença: "Ítem, lo mestre"; "21. Ítem, hun libre de coerns desligat qui és Relació de aquells qui visitaran la Terra Sancta"; cfr. Madurell i Marimon 1974, doc. 123, p. 86-87.

47. "Item, XVIII quaterna dissuta in papiro scripta, quorum primus incipit: 'sciencia de anima'", en un rebut firmat a Barcelona el 29 de setembre de 1406 per Bernat Fort, canonge de la catedral de Barcelona, com a marmessor testamentari de Jordi Roban; cfr. Madurell i Marimon 1979-1982, doc. 61, núm. 11, p. 340.

48. "Item, plures *papers* et trocios librorum parvi valoris": així, en l'inventari de Jaume Sabet, notari, datat el 4 de juliol de 1415; cfr. Hillgarth 1991, doc. 170, núm. 14, p. 472.

49. "Item, unum Breviarium in papiro scriptum, cum postibus cohopertis de aluda virmilia, ruptum", en l'inventari de béns de Berenguer Saborit, beneficiat en la catedral de Barcelona; cfr. Hernando 1995, vol. II, doc. 321, núm. 9, p. 475.

a discriminar, a separar –aunque fuese solo de forma visual– los libros que estaban encuadernados y los que no. A resultas de esta inspección ocular el registro incorpora expresiones como: "sine cohopertis"[42], "sense cubertes"[43], "descornatum"[44], "descornat"[45]. Reconocida esta evidencia mediante la simple mirada, advertiría, inmediatamente, si los cuadernos estaban cosidos o no, y a esta circunstancia aluden expresiones como "deslligat"[46], o "quaterna dissuta" [47]. La rotura de la encuadernación facilitaba la fragmentación del libro, es decir de los cuadernos constitutivos del mismo y, en ocasiones, se alude a estos fragmentos, como "trocios librorum"[48]. Desencuadernado el libro corría el riesgo de fragmentarse y desperdigarse los cuadernos, y, tal vez, a esta circunstancia se refieren expresiones como "ruptum"[49]. La valoración visual alcanza también al material utilizado como soporte de escritura, fuera pergamino o papel. A ellos se alude

42. Así aparecen mencionados varios libros en el recibo firmado por Bernat Fort, canónigo de la catedral de Barcelona, el 29 de septiembre de 1406, cfr. Madurell Marimon 1979-1982, documento nº 61, pp. 339-341, concretamente los registros 5, 6, 7, 8 y 14, en p. 340.

43. "Ítem, un libre, sense cubertes descornat, scrit en vulgar, en paper, appellat Vicis e Virtuts", así en el inventario de libros relictos por Francisco Sunyer de 15 de mayo de 1459, cfr. Madurell i Marimon 1974, doc. 115, pp. 80-82, el texto citado en p. 81.

44. Ítem, *unum librum Salterii, in pergamenis scriptum, deescornatum, veterem*, en un inventario de 3 de octubre de 1403, cfr. Hillgarth 1991 II, documento 150, nº 5, p. 462.

45. "Ítem, libres descornats ab moltes scriptures", en el inventario de bienes del rey Martín I, cfr. Massó Torrents 1905, nº 1047, p. 513; Iglesias Fonseca 2009, p. 73.

46. El participio *deslligat* puede resultar ambivalente porque puede designar bien una situación terminal en la que el libro se presenta desencuadernado, y también puede referirse a un momento inicial en el que el libro no se ha finalizado. A modo de ejemplo resultará útil el inventario parcial de los bienes relictos por Antonio Mur realizado entre el 15 y el 17 de marzo de 1463, en el que se pueden leer registros como los siguientes: "3. Ítem, un coern en qué són les Ordinacions de Sancta Cília, desligat e sens il·luminar"; "14. Ítem, altres dos sisterns desligats, lo primer comença: 'En los primers libres'. E lo segon comença: "Ítem lo mestre"; "21. Ítem, hun libre de coerns desligat qui és Relació de aquells qui visitaran la Terra Sancta", cfr. Madurell i Marimon 1974, doc. 123, pp. 86-87.

47. *Item, XVIII quaterna dissuta in papiro scripta, quorum primus incipit: 'sciencia de anima'*, en un recibo firmado en Barcelona el 29 de septiembre de 1406 por Bernat Fort, canónigo de la catedral de Barcelona, como albacea testamentario de Jordi Roban, cfr. Madurell i Marimon 1979-1982, doc. 61, nº 11, p. 340.

48. *Item, plures* papers *et trocios librorum parvi valoris*, así en el inventario de Jaume Sabet, notario, fechado el 4 de julio de 1415, cfr. Hillgarth 1991, doc. 170, nº 14, p. 472.

49. *Item, unum Breviarium in papiro scriptum, cum postibus cohopertis de aluda virmilia, ruptum*, en el inventario de bienes de Berenguer Saborit, beneficiado en la catedral de Barcelona, cfr. Hernando 1995, vol. II, doc. 321, nº 9, p. 475.

qualificant-los com a "squinsat"[50], "dolent"[51] i "molt dolents"[52]; amb freqüència, fruit del temps de vida i de l'ús, acostumen a dir-ne que són "vells"[53], "molt vell"[54], "vetus"[55], "veteres"[56] o "vells e antichs"[57]. El deteriorament, acompanyat d'uns espais i condicions de conservació inadequades, contribuí quasi a la seua desaparició. Així degué esdevenir-se quan es recorda que els llibres estaven "putrefacti"[58] o, àdhuc, es veien deteriorats per l'acció devastadora dels rosegadors [59]

50. Procedent del llat *exquintiare*, 'dividir en cinc parts', el *Diccionari català-valencià-balear* defineix el verb *esquinçar* com a "1. Rompre, separar les parts d'una cosa estirant-la; cast. *rasgar*, *desgarrar*" i "2. Rompre per l'ús excessiu; cast. *gastar*, *romper*", *Diccionari català-valencià-balear*, 1980, V, p. 479. "Ítem, un Jènesi [Gènesi], squinçat", es llegeix en l'inventari del mercader d'Antoni Quint de 30 d'agost de 1435; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 204, núm. 4, p. 486. Dos anys després, el 5 d'agost de 1437, en l'inventari de béns del mercader Nicolau Quint, fill de l'anterior, es llegeix: "Ítem, una 'Carta de navegar', pocha, squinçada, ab dues cestes de lautó"; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 207, núm. 1, p. 487.
51. "Ítem, un 'Formulari' de notari e alguns qüerns de lògica e de llibres de Tul·li, e alguns trossos de libres, dolents e de pocha valor" en l'inventari de la "venerabilis domina Pareta Terrers", de 18 de novembre de 1479; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 348, núm. 31-32, p. 536.
52. "Ítem, unes Parts velles, molt dolentes, en lo qual és lo Cató, en pla", en l'inventari de Joan Sebrià, de 11 de febrer de 1497, Hillgarth 1991, II, doc. 421, núm. 51, p. 595.
53. "Ítem, hun Saltiri, vell", en l'inventari de la sagristia del convent franciscà de Ciutadella, Menorca, datat el 3 d'agost de 1487, en què es llegeixen altres registres com: "1. Ítem, tres misals, dolents e molt vells", "5. Ítem, hun Breviari, vell e dolent"; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. XI, núm. 1, 5 i 6, p. 365.
54. "Ítem, un altre libre de penna, cubert de posts, molt vell, de *madasinas*, en vulgar", en l'inventari de Bernat Sans, de 6 d'agost de 1506; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 492, núm. 2, p. 629.
55. "Item, alium librum vocatum *Sizè*, vetus et parvi valoris cum cohopertis corei crocei", en l'inventari de Joan Vilanova, sagrista de Santa Eulàlia de Mallorca, d'11 d'agost de 1401; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 143, núm. 2, p. 457.
56. "Item, quosdam libros papiri veteres et parvi valoris", en l'inventari de béns de Francesc Bonet, beneficiat en la catedral de Barcelona (28, març, 1331); cfr. Hernando 1995, vol. I, doc. 49, núm. 2, p. 96.
57. "Ítem, […] huna dotzena de libres, de forma gran, ab les cubertes de paper engrutat, vells e antichs", en l'inventari de na Isabel, vídua de Jordi Pachs i de Joan Galiana, de 27 de setembre de 1488; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 380, núm. 3, p. 551.
58. "Item, in quodam alio coffano, certos libros, tam magnos quam parvos et tam in latino quam in romancio et in pergameno et in papiro descriptos, quorum aliqui sunt destructi et putrefacti", entre els béns de l'inventari de possessions de Jaume III, datat a Niça el 23 de novembre de 1349; cfr. Hillgarth 1991 II, doc. 7, núm. 5, p. 403.
59. "Primerament, dilluns a XXI de febrer, venen una Lectura de paper, rosegade de rates a la un cap, ab cubertes blanques de paper, appellada Rubert sobre Precià Menor, a son fill d'en Berenguer Martí, XI ss", en la subhasta a l'encant realitzada entre Santa Coloma i Cervera, entre el 25 de gener i el 16 de març de 1400; cfr. Hernando 1995, II, doc. 448, núm. 1, p. 650. El document havia estat transcrit, amb anterioritat, per Madurell i Marimon 1974, doc. 14, p. 28.

calificándolos como "squinsat"[50], "dolent"[51] y "molt dolents"[52]; con frecuencia fruto del tiempo de vida y de uso, suelen decir de ellos que son "vells"[53], "molt vell"[54], "vetus"[55], "veteres"[56], "vells e antichs"[57]. El deterioro, acompañado de unos espacios y condiciones de conservación inadecuadas, contribuyó a su casi desaparición. Así sucede cuando se recuerda que los libros estaban "putrefacti"[58], o, incluso, se veían deteriorados por la acción devastadora de los roedores[59] o las

50. Procedente del latín *exquintiare*, 'dividir en cinc parts', el *Diccionari català-valencià-balear* define el verbo *esquinçar* como: "1. Rompre, separar les parts d'una cosa estirant-la; cast. rasgar, desgarrar" y "2. Rompre per l'ús excessiu; cast. gastar, romper", *Diccionari català-valencià-balear* 1980, V, p. 479. "Ítem, un Jenesi [Gènesi], squinçat", se lee en el inventario del mercader de Antoni Quint de 30 de agosto de 1435, cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 204, nº 4, p. 486. Dos años más tarde, el 5 de agosto de 1437, en el inventario de bienes del mercader Nicolau Quint, hijo del anterior, se lee: "Ítem, una 'Carta de navegar', pocha, squinçada, ab dues cestes de lautó", cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 207, nº 1, p. 487.
51. "Ítem, un 'Formulari' de notari e alguns querns de lógica e de llibres de Tul·li, e alguns trossos de libres, dolents e de pocha valor" en el inventario de la "venerabilis domina Pareta Terrers, de 18 de noviembre de 1479, cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 348, nº 31-32, p. 536.
52. "Ítem, unes Parts velles, molt dolentes, en lo qual és lo Cató, en pla", en el inventario de Joaan Sebrià, de 11 de febrero de 1497, Hillgarth 1991, II, doc. 421, nº 51, p. 595.
53. "Ítem, hun Saltiri, vell", en el inventario de la sacristía del convento franciscano de Ciutadella, Menorca, datado el 3 de agosto de 1487, en el que se leen además otros registros como: "1. Ítem, tres misals, dolents e molt vells", "5. Ítem, hun Breviari, vell e dolent", cfr. Hillgarth 1991, II, doc. XI, nº 1, 5 y 6, p. 365.
54. "Ítem, un altre libre de penna, cubert de posts, molt vell, de *madasinas*, en vulgar", en el inventario de Bernat Sans, de 6 de agosto de 1506, cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 492, nº 2, p. 629.
55. "Item, alium librum vocatum *Sizè*, vetus et parvi valoris cum cohopertis corei crocei", en el inventario de Joan Vilanova, sacrista de Santa Eulàlia de Mallorca, de 11 de agosto de 1401, cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 143, nº 2, p. 457.
56. "Item, quosdam libros papiri veteres et parvi valoris", en el inventario de bienes de Francesc Bonet, beneficiado en la catedral de Barcelona (28, marzo, 1331), cfr. Hernando 1995, vol. I, doc. 49, nº 2, p. 96.
57. "Ítem,..., huna dotzena de libres, de forma gran, ab les cubertes de paper engrutat, vells e antichs…", en el inventario de doña Isabel, viuda de Jordi Pachs y de Joan Galiana, de 27 de septiembre de 1488, cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 380, nº 3, p. 551.
58. "Item, in quodam alio coffano, certos libros, tam magnos quam parvos et tam in latino quam in romancio et in pergameno et in papiro descriptos, quorum aliqui sunt destructi et putrefacti", entre los bienes del inventario de posesiones de Jaime III, datado en Niza el 23 de noviembre de 1349, cfr. Hillgarth 1991 II, doc. 7, nº 5, p. 403.
59. "Primerament, dilluns a XXI de febrero, venen una Lectura de paper, rosegade de rates a la un cap, ab cubertes blanques de paper, appellada Rubert sobre Precià Menor, a son fill d'en Berenguer Martí, XI ss, en la almoneda realizada entre Senta Coloma y Cervera, entre el 25 de enero y el 16 de marzo de 1400, cfr. Hrnando 1995, II, doc. 448, nº 1, p. 650. El documento había sido transcrito, con anterioridad, por Madurell i Marimon 1974, doc. 14, p. 28.

o les "tineae"[60], les arnes, l'acció destructorta de les quals desitjava conjurar el rei Pere el Cerimoniós mitjançant el nomenament de Pere Paseya com a arxiver reial, el 6 de juliol de 1346.

Les consideracions assenyalades servien per a avaluar els llibres. Realitzada l'inspecció ocular, el notari acompanyava els registres amb referències relatives a la taxació, necessària per a fixar el preu del mercat, fent referència a l'escàs valor dels llibres inventariats com a conseqüència del deteriorament; aquesta és la raó per la qual apareixen expressions com ara "parvi valoris"[61], "modici valoris"[62], "nullius valoris"[63], "poqua valor"[64], "quasi no valen res"[65], per citar-ne alguns exemples. La reduïda vàlua dels llibres permetria el reciclatge dels seus materials, paper o pergamí, i emprar-los en diversos moments i fases de l'enquadernació, entre altres.

4. Reciclar: ambients i modalitats

En realitat, es tracta de materials que "persero la loro funzione primitiva per assumerne un'altra, quella non più di supporto materiale di scrittura, veicolo di transmissione di testi, ma di materiale anodino"[66]. Franca Petrucci, a propòsit de la

60. "recognoscendis et conservandis instrumentis, scripturis et registris que in archivo nostro regio Barchinone recondita sunt, ne corrosionibus tinearum seu arnarum morsibus vastari valeant seu consumi"; cfr. Rubió i Lluch 2000, I, doc. CXXIX, p. 137. Vegeu també Conde y Delgado de Molina 2008, document núm. 40, p. 239-240. "Arnarum" és la llatinització de la veu catalana *arna*, definida en el *Diccionari català-valencià-balear*, en la seua primera acepció com a "insecte que, en la forma d'oruga, rosega i fa malbé la roba, el paper, la llana i altres coses de poca consistència; cast. *polilla*"; cfr. *Diccionari català-valencià-balear* 1983, I, p. 874.

61. "Ítem, plures papers et trocium librorum parvi valoris", en l'inventari del notari Jaume Sabet de 4 de juliol de 1415; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 170A, núm. 14, p. 472.

62. "Item, quendam Breviarium in papiro et in pergamenis scriptum, modici valoris", en l'inventari de Guillem Campdos, sacerdot beneficiat en l'església de Santa Creu de Palma, de 6 de noviembre de 1366; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 66, núm. 3, p. 424.

63. "Item, aliquos alios libros de papiro nullius valoris", en l'inventari de béns de Jaume Roure, de Barcelona; cfr. Hernando 1995, I, doc. 90, p. 156.

64. "Ítem, atrobam dos librets de paper, de fort poqua valor, en què ha scrit alguns Romansos e Oracions"; cfr. Madurell i Marimon 1974, doc. 65, núm. 3, p. 56.

65. "Ítem, unes altres Hores, descornades e quasi no valen res", en un inventari de Guillem Moragues, "formerly of Valldemosa", de 13 d'abril de 1504; cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 470, núm. 3, p. 620.

66. Petrucci Nardelli 2007, p. 2.

"tineae"[60], las polillas, cuya acción destructora aspiraba a conjurar el rey Pedro el ceremonioso mediante el nombramiento de Pere Paseya como archivero real, el 6 de julio de 1346.

Los considerandos señalados servían para valorar los libros. A resultas de la mencionada inspección ocular, el notario acompañaba los registros con alusiones relativas a la tasación, necesaria para fijar el precio del mercado, aludiendo al escaso valor de los libros inventariados, consecuencia del deterioro; esta es la razón por la cual se localizan expresiones tales como: "parvi valoris"[61], "modici valoris"[62], "nullius valoris"[63], "poqua valor"[64], "quasi no valen res"[65], entre otros. El reducido valor de los libros permitiría el reciclaje de los materiales, papel o pergamino, empleándolos en diferentes momentos y fases de la encuadernación.

4. Reciclar: Ambientes y modalidades.

En realidad se trata de materiales que "persero la loro funzione primitiva per assumerne un'altra, quella non più di supporto materiale di scrittura, veicolo di transmissione di testi, ma di materiale anodino"[66]. Franca Petrucci a propósito de la reutilización de textos escritos considerados obsoletos afirmaba: "Sono innumere-

60. "recognoscendis et conservandis instrumentis, scripturis et registris que in archivo nostro regio Barchinone recóndita sunt, ne corrosionibus tinearum seu arnarum morsibus vastari valeant seu consumi", cfr. Rubió i Lluch 2000, I, doc. CXXIX, p. 137. Véase, también, Conde y Delgado de Molina 2008, documento nº 40, pp. 239-240. Notese que "arnarum" es la latinización de la voz catalana: *arna*, definida en el *Diccionari català, valencià, balear*, en su primera acepción como: "insecte que, en la forma d'oruga, rosega i fa malbé la roba, el paper, la llana i altres coses de poca consistencia; cast. polilla" , cfr. *Diccionari català-valencià-balear* 1983, I, p. 874.

61. "Ítem, plures papers et trocium librorum parvi valoris", en el inventario del notario Jaume Sabet de 4 de julio de 1415, cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 170A, nº 14, p. 472.

62. "Item, queCampdos, sacerdote beneficiado en la iglesia de Santa Creu de Palma, de 6 de noviembre de 1366, cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 66, nº 3, p. 424.

63. "Item, aliquos alios libros de papiro nullius valoris", en el inventario de bienes de Jaume Roure, de Barcelona, cfr. Hernando 1995, I, doc. 90, p. 156.

64. "Ítem, atrobam dos librets de paper, de fort poqua valor, en què ha scrit alguns Romansos e Oracions", cfr. Madurell i Marimon 1974, doc. 65, nº 3, p. 56.

65. "Ítem, unes altres Hores, descornades e quasi no valen res", en un inventario de Guillem Moragues, "formerly of Valldemosa" de 13 de abril de 1504, cfr. Hillgarth 1991, II, doc. 470, nº 3, p. 620.

66. Petrucci Nardelli 2007, p. 2.

reutilització de textos escrits considerats obsolets, afirmava: "Sono innumerevoli le alette, le indosature, le braghette e, soprattutto i risguardi e le carte di guardia, costituiti da fogli manoscritti o a stampa, o –come accade nella maggior parte dei casi– da parte di essi, che ci conservano testi vergati (o stampati) anteriormente alla data di realizzazione della legatura nella quale sono venuti ad assumere una delle predette funzioni"[67].

La Biblioteca Històrica de la Universitat de València, de la mateixa manera que s'esdevé en la major part de biblioteques que custodien un fons històric, disposa d'una infinitat d'enquadernaciones que exhibeixen diferents fases de reutilització de pergamins obsolets. Alguns exemples serviran per tal d'il·lustrar tot el que s'ha exposat fins ara. Entre els exemplars incunables compta amb l'edició dels *Sermones de sanctis* de sant Vicent Ferrer impresa a Basilea per Nicolaus Kesler el 17 de desembre de 1488[68]. El pergamí que actua de coberta formava part d'un missal, del segle XV, corresponent al "proprium de sanctis". No constitueix, certament, una novetat. La reutilització de folis procedens d'antics manuscrits deteriorats s'emprà sovint per a cobrir els materials fets servir en l'enquadernació, com ha estudiat, entre altres, Nicholas Pickwoad, analitzant l'ús de folis manuscrits en les relligadures de llibres impresos[69]. L'estudi de les enquadernacions encara posarà al descobert algunes sorpreses i permetrà localitzar fragments de manuscrits i impresos reciclats. Sense aspirar a ser exhaustiu, poden assenyalar-se diversos contextos de reutilització: adherits al llom, sense més, per a enfortir-lo i mantenir-lo lluny del deteriorament; petits fragments reforçant la cosidura dels quaderns[70], etc.

Els folis, tant de pergamí com de paper, serviren així mateix per al rebliment intern de les cobertes, com prova, entre molts altres, l'exemplar manuscrit del *Curial e Güelfa*[71]. L'enquadernació de cuiro allotjava, a l'interior, un conjunt de papers manuscrits, que llavors el relligador reutilitzà perquè els considerava

67. Petrucci Nardelli 2007, p. 1.
68. Ferrerius 1488; cfr. ISTC: if00131000; València. Universitat de València. Biblioteca Històrica, Inc. 326.
69. Ker 1954; Pickwoad 2001.
70. Algunes reproduccions en López Vidriero 2012, fig. 62, p. 105; fig. 70, p. 112, i fig. 73, p. 115.
71. Madrid. Biblioteca Nacional d'Espanya, ms. 9750; cfr. Hernández García - Ruiz de Elvira Serra 1992. Actualment poden consultar-se, juntament amb el manuscrit, els folis de rebliment que s'incorporaren en el seu moment a l'enquadernació i que la restauració practicada decidí d'extraure.

voli le alette, le indorsature, le braghette e, soprattutto i risguardi e le carte di guardia, costituiti da fogli manoscritti o a stampa, o –come accade nella maggior parte dei casi– da parte di essi, che ci conservano testi vergati (o stampati) anteriormente alla data di realizzazione della legatura nella quale sono venuti ad assumere una delle predette funzioni"[67].

La Biblioteca Histórica de la Universitat de València, del mismo modo que sucede en la mayor parte de bibliotecas que custodian un fondo histórico, cuenta con infinidad de encuadernaciones que exhiben diferentes fases de reutilización de pergaminos obsoletos. Algunos ejemplos servirán para ilustrar cuanto se ha expuesto hasta el momento. Entre los ejemplares incunables cuenta con la edición de los *Sermones de sanctis* de san Vicente Ferrer impresa en Basilea por Nicolaus Kesler el 17 de diciembre de 1488[68]. El pergamino que recubre la encuadernación formaba parte de un misal, del siglo XV, correspondiente al "proprium de sanctis". No constituye, ciertamente, una novedad. La reutilización de folios procedentes de antiguos manuscritos deteriorados se empleó frecuentemente para cubrir los materiales empleados en la encuadernación, como ha estudiado, entre otros, Nicholas Pickwoad, analizando el uso de folios manuscritos en la encuadernación de libros impresos[69]. El estudio de las encuadernaciones todavía deparará algunas sorpresas y permitirá localizar fragmentos de manuscritos e impresos reutilizados. Sin aspirar a la exhaustividad pueden señalarse diversos contextos de reutilización: adheridos al lomo, sin más, para fortalecerlo y mantenerlo alejado del deterioro; pequeños fragmentos reforzando el cosido de los cuadernos[70], etc.

La hojas, tanto de pergamino como las de papel, sirvieron también para rellenar el interior de las cubiertas, como prueba entre otros el ejemplar manuscrito del Curial e Güelfa[71]. La encuadernación de cuero incorporaba en su interior un conjunto de papeles manuscritos, que en su momento el encuadernador reutilizó

67. Petrucci Nardelli 2007, p. 1.
68. Ferrerius 1488, cfr. ISTC: if00131000; Valencia. Universitat de València. Biblioteca Histórica, Inc. 326.
69. Ker 1954; Pickwoad 2001.
70. Algunas reproducciones en López Vidriero 2012, fig. 62, p. 105; fig. 70, p. 112, y fig. 73, p. 115.
71. Madrid. Biblioteca Nacional de España, ms 9750, cfr. Hernández García – Ruiz de Elvira Serra 1992. Actualmente pueden consultarse, junto con el manuscrito, los folios de relleno que se incorporaron en su momento a la encuadernación y que en el momento de la restauración se decidió extraer.

obsolets. La restauració practicada extragué els folis de l'interior de la coberta i els ha conservats ensems amb el manuscrit, cosa que en permet la lectura. De la mateixa manera, alguns *membra disiecta* els feren servir per a donar cos a les relligadures reblint-ne l'interior, com proven, entre altres, els folis fragmentaris de pergamí amb la *Glossa ordinaria* de l'Arxiu Capitular de València. Els diferents folis serviren per a emplenar i enfortir la relligadura, de la qual passaren a formar part, com posen en relleu els talls laterals practicats en els susdits folis que impossibiliten la lectura íntegra del text, així com les restes de cola que encara avui conserven[72].

L'enquadernador, quan cosia els quaderns, incorporava, ocasionalment, petits fragments de pergamí a manera de reforç a fi d'evitar el deteriorament que podia ocasionar la pressió que exercia la corda de cànem en cosir el quadern[73].

Les enquadernacions medievals, especialment les realitzades amb pergamí, encara proporcionen informació sobre el reciclatge de materials. Amb una certa freqüència es descobreix la reutilització de pergamins que a la *pars carnis* presenten el *mundum* de contractes notarials subscrits entre privats i mitjançant els quals es perfeccionava el negoci jurídic. Quan el valor jurídic del seu contingut havia periclitat, s'utilitzaven per a enquadernar llibres. Aquests pergamins presenten diferents signes indicatius de la cancel·lació de l'*instrumentum*. De vegades, els pergamins exhibeixen tallats els signes notarials[74]. Encara que no va ser aquest l'únic sistema emprat per a anul·lar el valor probatori del contracte notarial, ja que altres vegades es practicaven sengles talls oblics al pergamí per inhabilitar-lo. Siga la desaparició dels signes notarials, garants de la validesa jurídica de l'instrumentum, siga els talls al·ludits, constituïen la manifestació externa més evident d'una cancel·lació practicada també en el registre notarial, al lloc on s'havia registrat l'acte jurídic que periclitava en aquell instant. Acció de la qual quedava constància escrita en el corresponent registre notarial, com posa en relleu la pràctica notarial

72. València. Arxiu de la Catedral. *Membra disiecta* 1; cfr. Gimeno Blay 2012.
73. Madrid. Biblioteca Nacional d'Espanya, ms. 9750, petits fragments escrits en gòtica textual.
74. Sogorb (Castelló de la Plana). Arxiu Municipal, pergamí núm. 30; cfr. Guerrero Carot - Gimeno Blay 1986, làmina XI, p. 73, núm. 258. Altres documents en els quals es mostren tallats els signes notarials són els pergamins núm. 226 (1409, agost, 22; Sogorb), p. 66; núm. 229 (1433, març, 20; Sogorb), p. 67; núm. 236 (1509, octubre, 25; Sogorb), p. 69.

por estimar obsoletos. La restauración practicada extrajo los folios del interior de la cubierta y se conservan junto al manuscrito permitiendo su lectura. De igual modo, algunos *membra disiecta* se utilizaron para dar cuerpo a las encuadernaciones rellenando su interior, como prueban, entre otros, los folios fragmentarios de pergamino con la *Glossa Ordinaria*, del Archivo de la Catedral de Valencia. Los diversos bifolios sirvieron para rellenar y fortalecer una encuadernación como ponen de relieve los cortes laterales practicados en los mencionados folios que impiden la lectura íntegra del texto, así como los restos de cola que todavía hoy conservan[72].

En el momento en el que se cosían los cuadernos, el encuadernador incorporaba, en ocasiones, pequeños fragmentos de pergamino a guisa de refuerzo al objeto de evitar el deterioro que podía ocasionar la presión que ejercía la cuerda de cáñamo al coser el cuaderno[73]. Las encuadernaciones medievales, especialmente la realizadas con pergamino todavía proporcionan información sobre el reciclaje de materiales. Con cierta frecuencia se descubre la reutilización de pergaminos que en la *pars carnis* presentan el *mundum* de contratos notariales suscritos entre privados y mediante los que se perfecciona el negocio jurídico. Cuando el valor jurídico de su contenido había periclitado, se utilizaban para encuadernar libros. Estos pergaminos presentan diferentes signos indicativos de la cancelación del *instrumentum*. En ocasiones, los pergaminos exhiben cortados los signos notariales[74]. Aunque no fue este el único sistema empleado para anular el valor probatorio del contrato notarial, ya que otras veces se practicaban sendos cortes oblicuos en el pergamino inhabilitándolo. Sea la desaparición de los signos notariales, garantes de la validez jurídica del *instrumentum*, sea los cortes aludidos, constituían la manifestación externa más evidente de una cancelación practicada también en el registro notarial, en el lugar en el que se había registrado el acto jurídico que periclitaba en aquel instante. Acción de la que quedaba constancia escrita en el correspondiente registro

72. Valencia. Archivo de la Catedral. Membra disiceta 1, cfr. Gimeno Blay 2012.
73. Madrid. Biblioteca Nacional de España, ms 9750, pequeños fragmentos escritos en gótica textual.
74. Segorbe (Castelló de la Plana). Archivo Municipal, pergamino nº 30, cfr. Guerrero Carot – Gimeno Blay 1986, lámina XI, p. 73, nº 258. Otros documentos en los que se muestran cortados los signos notariales son los pergaminos nº 226 (1409, agosto, 22. Segorbe), p. 66; nº 229 (1433, marzo, 20. Segorbe), p. 67; nº 236 (1509, octubre, 25. Segorbe), p. 69.

contemporània[75]. La memòria de l'anul·lació la conservaria en el futur la nota del registre on s'incloïa el text corresponent referint-se a la desaparició del dret. Solia començar amb expressions com *dampnatum de voluntate partium*[76]. El notari, a més del text, incorporava altres signes indicatius de la rescissió, segons José Bono, "antes que fuere 'cerrado', si las partes resolvieren el contrato [...], la nota debe ser cancelada tachando todos los renglones; pero si la nota se hubiese formalizado y extendido el documento público, la nota había de ser cancelada, 'a cruzes por todas las reglas', es decir, en la forma usual mediante líneas en X"[77].

Les notes i els signes referits es mantenien reservats per als usuaris del registre notarial, notaris i oficials subalterns de la mateixa oficina. L'anul·lació, però, també afectava el *mundum* dels instruments validats pel notari. A. Giry es referia als talls practicats al *mundum*, mostra evident de la cancel·lació: "ou encore on le lacerait de la même manière au canif"[78]. El Comitè Internacional de Diplomàtica es referia a aquesta pràctica cultural en els següents termes: "L'incision (lat. *Incisio*) est une opération matérielle analogue, par lequelle le document après avoir été plié est cisaillé aux plis, provoquant ainsi sur le support des coupures en forme de chevron"[79].

* * *

En realitat, fins a aquest moment, la reutilització de materials, llibraris o documentals, ens ha mantingut entretinguts al taller del llibreter o de l'enquadernador. Allà, com posava de relleu l'inventari de béns *post mortem* del llibreter Miquel Cabrit, es conservaven fragments de paper i pergamí que utilitzaria com a mate-

75. Cfr. a tall d'exemple les cancel·lacions que presenta un *Formularium diversorum instrumentorum* del segle XV; cfr. Cortés 1986, núm. 45 (*cancellacio notule*), p. 46; núm. 63 (*cancellacio notule*), p. 62; núm. 222 (cancel·lacions), p. 199-203.
76. Ferrer i Mallol 1974, concretament l'apartat "La cancel·lació dels instruments" (p. 97-101), el text citat en les pàgines 97 i 98.
77. Bono 1979, p. 272. El Comitè Internacional de Diplomàtica definia la cancel·lació de l'instrument amb els següents termes: "La *cancellation* est l'operation matérielle par lequelle le texte d'un acte annulé est recouvert de barres formant grille (lat.: *cancellatum*) et destinées à empêcher l'utilisation ultérieure du document, tout en conservant celui-ci à titre de preuve de l'acte primitif et de son exécution, ou bien de preuve de l'annulation"; cfr. Commission Internationale de Diplomatique 1994, núm. 102, p. 40.
78. Giry 1925, p. 509.
79. Commission Internationale de Diplomatique 1994, núm. 103, p. 40. Sobre el significat del substantiu *incisio*; cfr. Niermeyer 1976, p. 521.

notarial, como pone de relieve la práctica notarial contemporánea[75]. La memoria de la anulación la conservaría en el futuro la nota del registro en la que se incluía el texto correspondiente aludiendo a la desaparición del derecho. Solía comenzar con expresiones como: *dampnatum de voluntate partium*[76]. El notario, además del texto, incorporaba otros signos indicativos de la rescisión, según José Bono "antes que fuere 'cerrado', si las partes resolvieren el contrato (…), la nota debe ser cancelada tachando todos los renglones; pero si la nota se hubiese formalizado y extendido el documento público, la nota había de ser cancelada, 'a cruzes por todas las reglas', es decir, en la forma usual mediante líneas en X"[77].

Las notas y signos aludidos se mantenían reservados para los usuarios del registro notarial, notarios y oficiales subalternos de la misma oficina. La anulación, no obstante, afectaba también al *mundum* de los instrumentos validados por el notario. A. Giry aludía a los cortes practicados en el *mundum*, muestra evidente de la cancelación: "ou encore on le lacerait de la même manière au canif"[78]. El Comité Internacional de Diplomática se refería a esta práctica cultural: "L'incision (lat. *Incisio*) est une opération matérielle analogue, par lequelle le document après avoir été plié est cisaillé aux plis, provoquant ainsi sur le support des coupures en forme de chevron"[79].

* * *

En realidad, hasta este momento, la reutilización de materiales, librarios o documentales, nos ha mantenido entretenidos en el taller del librero o del encuadernador. Allí, como ponía de relieve el inventario de bienes *post mortem* del librero Miquel

75. Cfr. a modo de ejemplo las cancelaciones que presenta un *Formularium diversorum instrumentorum* del siglo XV, cfr. Cortés 1986, nº 45 (*cancellacio notule*), p. 46; nº 63 (*cancellacio notule*), p. 62; nº 222 (cancel·lacions), pp. 199-203.
76. Ferrer i Mallol 1974, concretamente el apartado "La cancel·lació dels instruments" (pp. 97-101), el texto citado en pp. 97 y 98.
77. Bono 1979, p. 272. El Comité Internacional de Diplomática definía la cancelación del instrumento con los siguientes términos: "La *cancellation* est l'operation matérielle par lequelle le texte d'un acte annulé est recouvert de barres formant grille (lat.:*cancellatum*) et destinées à empêcher l'utilisation ultérieure du document, tout en conservant celui-ci à titre de preuve de l'acte primitif et de son exécution, ou bien de preuve de l'annulation", cfr. Commission Internationale de Diplomatique 1994, nº 102, p. 40.
78. Giry 1925, p. 509.
79. Commission Internationale de Diplomatique 1994, nº 103, p. 40. Sobre el significado del sustantivo *incisio*, cfr. Niermeyer 1976, p. 521.

rial per a reciclar, siga per reparar enquadernacions deteriorades, siga per a fer-ne de noves. Ara bé, això no vol dir que en altres contextos no s'hagen fet servir els vells papers per a altres usos secundaris. Amb tota seguretat el lector recordarà moments i circumstàncies en què els testimonis escrits, considerats obsolets per la seua antiguitat, pel deteriorament, perquè havien caigut en desgràcia els autors i els seus textos, es van veure obligats a suportar els usos més diversos, alguns dels quals ben ignominiosos i degradants, motivats, sens dubte, per la penúria, la carestia i una bona dosi d'ignorància[80]; comportaments que s'han mantingut fins i tot en el present[81]. De la mateixa manera, el caprici de col·leccionistes desaprensius ha violentat la pau dels dipòsits d'arxius i biblioteques i ha mutilat, de vegades, els manuscrits, amputant-los pàgines completes, fragments i, fins i tot, miniatures que posteriorment es venen al mercat antiquari[82].

Els seders medievals, així mateix, van trobar als encants i subhastes públiques materials per a reciclar en l'exercici de la seua diària activitat, de la mateixa manera que succeïa amb els enquadernadors. Diversos testimonis descobreixen el sector tèxtil com a potencial reciclador de paper i pergamí. Miguel de Cervantes aporta un testimoni singular en aquest sentit, quan refereix la troballa de la *Historia de don Quijote de la Mancha, escrita por Cide Hamete Benengeli, historiador arábigo*[83]. La va trobar per casualitat, segons el relat: "Estando yo un día en el Alcaná de Toledo, llegó un muchacho a vender unos cartapacios y papeles viejos a un

80. El prior general de la cartoixa es referia a les circumstàncies de la pèrdua del patrimoni bibliogràfic de l'Orde amb les següents paraules: "y no cabe duda que la proporción de los manuscritos sobre el total de las obras sería todavía mayor, si la incuria del siglo decimonono, con su «desamortización», no hubiese desparramado nuestros archivos y bibliotecas de España. Valga como botón de muestra, lo ocurrido en la provincia de Segovia, donde una carretada de libros procedentes de El Paular se vendió por treinta y seis reales a un mercader de Rascafría, como papel para envolver sus géneros"; cfr. Cartujo de Aula Dei - Gómez (1970), p. 9.

81. N'hi haurà prou amb recordar, sobre això, la venda de l'arxiu de la catedral de Sogorb a una fàbrica de paper de la ciutat de València durant els primers anys de la Guerra Civil. El destí era fabricar pasta de paper; cfr. Mateu y Llopis 1951, p. 75-80; Llorens Raga 1970, p. 59-61.

82. Il·lustra aquesta circunstància la mutilació soferta per l'exemplar manuscrit del *Roman de la Rose* conservat en la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (ms. 387). Segons el testimoni de M. Gutiérrez del Caño, al manuscrit li mancaven ja dos miniatures abans de 1913; cfr. Gutiérrez del Caño 1913, II, p. 215-216, núm. 1327. El llibreter Pierre Berès posà a la venda una d'aquestes miniatures en París l'any 1974; cfr. Berès 1974-5, núm. 4.

83. Cervantes 2015, I, IX, p. 86.

Cabrit, se conservaban fragmentos de papel y pergamino que utilizaría como material para reciclar, sea para reparar encuadernaciones deterioradas o sea para realizar otras nuevas. Ahora bien, ello no significa que en otros contextos no se hayan utilizado los viejos papeles para otros usos secundarios. Con toda seguridad el lector recordará momentos y circunstancias en las que los testimonios escritos, considerados obsoletos por su antigüedad, por el deterioro, porque habían caído en desgracia los autores y sus textos, se vieron obligados a soportar los usos más diversos, algunos de los cuales ignominiosos y degradantes, motivados, sin duda, por la penuria, la carestía y una buena dosis de ignorancia[80]; comportamientos que se han mantenido hasta el presente[81]. Del mismo modo, el capricho de coleccionistas desaprensivos ha violentado la paz de los depósitos de archivos y bibliotecas y ha mutilado, en ocasiones, los manuscritos, amputándoles páginas completas, fragmentos e, incluso, miniaturas que con posterioridad se venden en el mercado anticuario[82].

Los sederos medievales, asimismo, encontraron en las almonedas y subastas públicas materiales para reciclar en el desempeño de su diaria actividad, del mismo modo que sucedía con los encuadernadores. Varios testimonios descubren al sector textil como potencial reciclador de papel y pergamino. Miguel de Cervantes aporta un testimonio singular a este respecto, cuando refiere el hallazgo de la *Historia de don Quijote de la Mancha, escrita por Cide Hamete Benengeli, historiador arábigo*[83]. La encontró por casualidad, según su relato: "Estando yo un día en el Alcaná de Toledo, llegó un muchacho a vender unos cartapacios y papeles viejos a un se-

80. El Prior General de los Cartujos se refería a las circunstancias de la pérdida del patrimonio bibliográfico de la Orden en los siguientes términos: "y no cabe duda que la proporción de los manuscritos sobre el total de las obras sería todavía mayor, si la incuria del siglo decimonono, con su «desamortización», no hubiese desparramado nuestros archivos y bibliotecas de España. Valga como botón de muestra, lo ocurrido en la provincia de Segovia, donde una carretada de libros procedentes de El Paular se vendió por treinta y seis reales a un mercader de Rascafría, como papel para envolver sus géneros", cfr. Cartujo de Aula Dei – Gómez (1970), p. 9.

81. Bastará recordar, a este respecto, la venta del archivo de la Catedral de Segorbe a una fábrica de papel de la ciudad de Valencia durante los primeros años de la Guerra Civil. El destino era fabricar pasta de papel, cfr. Mateu y Llopis 1951, pp. 75-80; Llorens Raga 1970, pp. 59-61.

82. Ilustra esta circunstancia la mutilación sufrida por el ejemplar manuscrito del Roman de la Rose, conservado en la Biblioteca Histórica de la Universitat de València (ms. 387). Según el testimonio de M. Gutiérrez del Caño al manuscrito le faltaban ya dos miniaturas antes de 1913, cfr. Gutiérrez del Caño 1913, II, pp. 215-216, nº 1327. El librero Pierre Berès puso a la venta una de esas miniaturas en París el año 1974, cfr. Berès 1974-5, nº 4.

83. Cervantes 2015, I, IX, p. 86.

sedero"[84]. Aquesta vegada, el venedor no va esperar que el seder s'acostés al lloc on s'exhibien les mercaderies: va buscar, per contra, algun client conegut. Deuria passar així perquè potser coneixia les necessitats professionals del gremi esmentat i, possiblement, no era aquesta la primera vegada en què el jovencell hauria venut materials a per reciclar al mateix seder. Els llibres deteriorats, recordats en els inventaris, devien resultar, sens dubte, materials més econòmics que si es tractava de nous i no utilitzats prèviament. Aquesta sembla que va ser una pràctica habitual. Dues casulles conservades actualment a la Hispanic Society of America de Nova York[85] i al Museu Catedralici de Sogorb[86], procedents ambdues de la cartoixa de Valldecrist, posen al descobert que al taller de sederia també es van reciclar pàgines de manuscrits prèviament deteriorats, ja que en totes dues ocasions per enfortir la zona de l'escapulari on es van brodar escenes bíbliques es van utilitzar diferents folis procedents, en ambdues casulles, del mateix manuscrit, escrit en paper, datable en l'últim quart del segle XIV o els primers anys del segle XV[87]. Tot convida a pensar que les dues casulles procedeixen del mateix taller valencià. Aquesta vegada, a l'obrador en què es van brodar es va recórrer a un manuscrit deteriorat, adquirit possiblement al mercat de segona mà. Una circumstància que dona sentit i força de prova al passatge cervantí esmentat.

No devia ser infreqüent l'oferiment dels papers i pergamins vells als seders. Certament, el brodat ho requeria i ho confirma el fet que altres vegades els seders disposaven no només dels papers i pergamins deteriorats, sinó també dels no utilitzats com ho prova l'inventari de béns relictes de Lluís Boÿl, seder valencià. El 9 de juny de 1490, Damiata, "filla e hereua in secundo loco" de Lluís Borrull, "*quondam*, seder", sol·licità l'elaboració de l'inventari de béns del seu pare[88]. La lectura de l'inventari esmentat fa la impressió que la casa del seder era una mena de basar, atenent a la ingent quantitat d'objectes que s'acumulaven en algunes dependències

84. Cervantes 2015, I, IX, p. 85.
85. Nova York. The Hispanic Society of America. Casulla H 9910; cfr. una reproducció en *L'art dels velluters* 2011, p. CXXVII, fig. 1 i, especialment Pérez García - Jaén Sánchez 2011.
86. Sogorb. Museu Catedralici. Casulla, número d'inventari 439; cfr. Rodríguez Culebras - Olucha Montins - Montolio Torán 2006, p. 376-377; *L'art dels velluters* 2011, p. CXXVII-CXXX, p. 74, núm. 87.
87. Gimeno Blay en premsa.
88. València. Arxiu de Protocols del Patriarca de València (en endavant, APPV). Notari Tomàs Nicolau, núm. 2649. Agraïsc al prof. García Marsilla la informació sobre la existència d'aquest inventari.

dero" [84]. En esta ocasión, el vendedor no esperó a que el sedero se acercase al lugar en el que se exhibían las mercancías, buscó, por el contrario, a algún cliente conocido. Sucedería así porque tal vez conocía las necesidades profesionales del gremio mencionado y, posiblemente, no fuera esta la primera vez en la que el "muchacho" habría vendido materiales para reciclar al mismo sedero. Los libros deteriorados, recordados en los inventarios, resultarían, sin duda alguna, materiales más económicos que si se trataba de nuevos y no utilizados previamente. Esta parece ser fue una práctica habitual. Dos casullas conservadas en la actualidad en la *Hispanic Society of America* de Nueva York[85] y en el Museo Catedralicio de Segorbe[86], procedentes ambas de la cartuja de Valdecristo, ponen al descubierto cómo en el taller de sedería también se reciclaron páginas de manuscritos previamente deteriorados, ya que en ambas ocasiones para fortalecer la zona del escapulario en la que se bordaron sendas escenas bíblicas se utilizaron diferentes folios procedentes, en ambas casullas, del mismo manuscrito, escrito en papel, datable durante el último cuarto del siglo XIV o los primeros años del siglo XV[87]. Todo invita a pensar que ambas casullas proceden del mismo taller valenciano. En esta ocasión, en el obrador en el que se bordaron se recurrió a un manuscrito deteriorado, adquirido posiblemente en el mercado de segunda mano. Una circunstancia que da sentido y fuerza de prueba al pasaje cervantino aludido.

No debía de ser infrecuente el ofrecimiento de los papeles y pergaminos viejos a los sederos. Ciertamente el bordado lo requería y lo confirma el hecho de que en otras ocasiones los sederos disponían no sólo de los papeles y pergaminos deteriorados, sino también los no utilizados como prueba el inventario de bienes relictos de Lluis Boÿl, sedero valenciano. El 9 de junio de 1490, Damiata "filla e hereua in secundo loco" de Lluis Borrull, "*quondam*, seder", solicitó la elaboración del inventario de bienes de su padre[88]. La lectura del mencionado inventario da la impresión de que la

84. Cervantes 2015, I, IX, p. 85.
85. Nueva York. The Hispanic Society of America. Casulla H 9910, cfr. una reproducción en *L'Art dels velluters* 2011, p. CXXVII, fig. 1 y, especialmente Pérez García – Jaén Sánchez 2011.
86. Segorbe. Museo Catedralicio. Casulla, número de inventario 439, cfr. Rodríguez Culebras - Olucha Montins – Montolio Torán 2006, pp. 376-377; *L'Art dels velluters* 2011, pp. CXXVII-CXXX, p. 74, nº 87.
87. Gimeno Blay en prensa.
88. Valencia. Archivo de Protocolos del Patriarca de Valencia (en adelante APPV). Notario Tomás Nicolau, nº 2649. Agradezco al prof. García Marsilla la información sobre la existencia de este inventario.

del domicili; el seu emmagatzematge no sembla respondre a una lògica que ho explique. Així doncs, a la "botigua o entrada de la dita casa les coses següents"[89], entre la infinitat d'objectes s'esmenten "dos raymes de paper"[90] i, encara que no s'indica res sobre això, sembla paper no utilitzat, necessari per a enfortir, omplir i armar el teixit sobre la superfície del qual brodava el seder. Crida l'atenció, finalment, que entre els objectes acumulats aparega un assentament amb el text: "Ítem, hun libre de la ystòria de Sant Jherònim"[91]. No precisa el notari res a propòsit de l'autoria del text: potser es tracta de la vida del pare de l'Església escrita per Jacobo de Vorágine en la seua Llegenda Aurea, obra que va circular a la Corona d'Aragó de forma primerenca, siga en la versió llatina, siga en la catalana[92]. La presència d'aquesta biografia de sant Jeroni troba la justificació perquè és el patró del gremi de velluters; no debades en el capítol primer de les primeres ordenances del 1479 s'afirma: "E primerament és ordenat que tots los del dit offici e familiars e servidors d'aquells facen festa e sien tenguts fer festa lo dia del benaventurat sant Hierònym, darrer dia de setembre"[93].

5. Un nou viatge, una nova finalitat

Els papers i pergamins reciclats han arribat al present, i el seu viatge encara no s'ha acabat. Qualsevol arxiu o biblioteca que conserve un fons històric custodia, sabent-ho o no, fragments reutilitzats de la cultura escrita. Els estudiosos interessats pel patrimoni bibliogràfic celebren amb alegria la troballa de cada nou fragment, per petit que siga. Com si s'hagués descobert un tresor, se li dedica una conscien-

89. València. APPV, notari Tomàs Nicolau, núm. 2649, f. 2v. El protocol notarial, com succeeix sempre, no presenta cap numeració; per tal de facilitar la immediata localització dels textos que es mencionaran, es numeren els folis a partir del primer, és a dir, a partir d'on comença el document notarial que interessa: *Die intitulata VIIII[a] mensis junii anno M[o] CCCC[o] LXXXX[o]*.
90. València. APPV, núm. 2649, f. 3v.
91. València. APPV, núm. 2649, f. 2v.
92. Varazze 2007, CXLII *De sancto Ieronimo*, p. 1122-1131. La versió catalana d'aquesta biografia pot llegir-se en l'edició Vorágine 1976, p. 525-530, i també en la de Maneikis Kniazzeh - Neugaard 1977, III, p. 318-324.
93. Navarro Espinach 2011, p. XXVIII.

casa del sedero era una especie de bazar, atendiendo a la ingente cantidad de objetos que se acumulaban en algunas dependencias del domicilio; su almacenamiento no parece responder a una lógica que lo explique. Así pues, en la "botigua o entrada de la dita casa les coses següents" [89], entre el sinfín de objetos se mencionan "dos raymes de paper"[90], aunque no se indica nada al respecto parece papel no utilizado, necesario para fortalecer, rellenar y armar el tejido sobre cuya superficie bordaba el sedero. Llama la atención, finalmente, que entre los objetos allí acumulados aparezca un asiento con el texto: "Ítem, hun libre de la ystòria de Sant Jherònim"[91]; no precisa el notario nada a propósito de la autoría del texto, quizás se trata de la vida del padre de la Iglesia escrita por Jacobo de Vorágine en su Leyenda Aurea, obra que circuló en la Corona de Aragón de forma temprana, sea en su versión latina sea en la catalana[92]. La presencia de esta biografía de San Jerónimo encuentra su justificación porque es el patrón del gremio de *velluters*, no en vano en el capítulo primero de las primeras ordenanzas de 1479 se afirma: "E primerament és ordenat que tots los del dit offici e familiars e servidors d'aquells facen festa e sien tenguts fer festa lo dia del benaventurat Sant Hierònym, darrer dia de setembre"[93].

5. Un nuevo viaje, una nueva finalidad

Los papeles y pergaminos reciclados han alcanzado el presente, y su viaje todavía no ha concluido. Cualquier archivo o biblioteca que conserve un fondo histórico custodia, sabiéndolo o no, fragmentos reutilizados de la cultura escrita. Los estudiosos interesados por el patrimonio bibliográfico celebran con alborozo el hallazgo

89. Valencia. APPV, notario Tomás Nicolau, nº 2649, f. 2v. El protocolo notarial, como sucede siempre, no presenta numeración alguna, al objeto de facilitar la inmediata localización de los textos que se mencionarán se numerarán los folios a partir del primero, es decir donde comienza el asiento notarial: *Die intitulata VIIII[a] mensis junii anno M[o] CCCC[o] LXXXX[o].*
90. Valencia. APPV, nº 2649, f. 3v.
91. Valencia. APPV, nº 2649, f. 2v.
92. Varazze 2007, CXLII *De sancto Ieronimo*, pp. 1122-1131. La versión catalana de esta biografía puede leerse en la edición Vorágine 1976, pp. 525-530, i también en la de Maneikis Kniazzeh – Neugaard 1977, III, pp. 318-324.
93. Navarro Espinach 2011, p. XXVIII.

ciosa anàlisi amb la intenció d'identificar el text transmès, així com la procedència. L'erudició s'afanya per reunir informació amb la intenció d'identificar l'autor i l'obra a què pertany el fragment i, servint-se de l'anàlisi paleogràfica i codicològica, situar-lo en unes coordenades espaciotemporals més concretes i precises[94]. Aquesta informació, de capital importància, servirà per a completar el panorama de la tradició manuscrita del patrimoni bibliogràfic d'un ambient cultural determinat. Estudiosos de diversa procedència intel·lectual, entre els quals es poden recordar paleògrafs, codicòlegs, filòlegs, bibliotecaris, etc., han dedicat esforços importants destinats a recuperar els fragments i descriure'ls adequadament, sense oblidar el *liber tradens*, és a dir, el llibre que li ha permès superar el pas del temps. N'és una prova els nombrosos estudis dedicats als fragments[95]. No és necessari, ni és la meua intenció, ressenyar-los en aquesta ocasió. Assenyalaré que en algunes biblioteques i arxius s'ha creat una secció especial designada com a fragments o *membra dissiecta*, destinada a recollir de manera ordenada els que anaven apareixent com a material reciclat entre els llibres custodiats per la institució. D'aquests fragments, se n'han publicat a vegades els catàlegs oportuns[96], i han proliferat, per tot arreu, els estudis sobre ells. Atesa la seua excepcionalitat, per a alguns erudits l'estudi d'aquests materials constitueix un terreny de recerca molt especial.

La troballa d'un fragment, per irrellevant que siga, genera una mena de fascinació per part de qui l'ha trobat. I aquesta atracció contribueix a fer que l'investigador hi concentre la seua mirada escrutadora. La conseqüència immediata és la d'atorgar vida pròpia al fragment localitzat, com si mai no hagués estat reciclat, de manera que recupera la seua funció principal: transmetre un text i permetre que les generacions futures puguen gaudir-ne aprofitant-se de l'experiència registrada. Immediatament se sent la temptació de separar-lo del *liber tradens* i incorporar-lo a un espai on es trobarà amb retalls d'altres temps, però orfes també.

Convé assenyalar que aquesta transferència sempre s'ha practicat amb les màximes garanties, perquè el *liber tradens* conserva al lloc que ocupava el fragment

94. Mundó 1985; Pellegrin 1980; Watson 1977.
95. Solidoro 2018, p. 33 i següents; Tristano 2019. Vegeu, per a l'àmbit hispànic, els estudis d'Alturo i Perucho 1988, 1999*a*, 2012, 2021; Iglesias Fonseca 2019*a*; Mundó 1980; Martín López 2019. En tots ells, el lector interessat, hi trobarà una àmplia bibliografia.
96. A tall d'exemple, poden servir els catàlegs publicats per Caldelli 2012 i Mezey 1983.

de cada nuevo fragmento, por pequeño que sea. Como si se hubiese descubierto un tesoro se le dedica un concienzudo análisis con la intención de identificar el texto transmitido, así como la procedencia del mismo. La erudición se afana para reunir información con la intención de identificar el autor y la obra a la que pertenece el fragmento y, sirviéndose del análisis paleográfico y codicológico situarlo en unas coordenadas espacio-temporales más concretas y precisas[94]. Esta información, de capital importancia servirá para completar el panorama de la tradición manuscrita del patrimonio bibliográfico de un ambiente cultural determinado. Estudiosos de diversa procedencia intelectual, entre los que se pueden recordar a paleógrafos, codicólogos, filólogos, bibliotecarios, etc., han dedicado ímprobos esfuerzos destinados a recuperar los fragmentos y describirlos adecuadamente, sin olvidar el *liber tradens*, es decir el libro que le ha permitido superar el paso del tiempo. Prueba de ello son los cuantiosos estudios dedicados a los fragmentos[95]. No resulta necesario, ni es mi intención, reseñarlos en esta ocasión. Señalaré que en algunas bibliotecas y archivos se ha creado una sección especial designada como *fragmentos o membra disiecta*, destinada a recoger de forma ordenada los que iban apareciendo como material reciclado entre los libros custodiados por la institución. De estos fragmentos se han publicado en ocasiones los catálogos oportunos[96], y han proliferado, por doquier, los estudios sobre ellos. Atendiendo a su excepcionalidad, para algunos eruditos el estudio de estos materiales constituye un terreno de investigación muy especial.

El hallazgo de un fragmento, por irrelevante que sea, genera una especie de fascinación por parte de quien lo encontró. Y esta atracción contribuye a que el investigador concentre en él su mirada escrutadora. La consecuencia inmediata es la de otorgar vida propia al fragmento localizado, como si nunca hubiese sido reciclado, recuperando, así, su función principal: la de transmitir un texto y permitir que las generaciones venideras puedan disfrutar de él aprovechándose de la experiencia registrada. Inmediatamente se siente la tentación de separarlo del *liber tradens* e incorporarlo a un espacio en el que se encontrará con retazos de otros

94. Mundó 1985, Pellegrin 1980, Watson 1977.
95. Solidoro 2018, pp. 33 y siguientes, Tristano 2019. Véanse, para ámbito hispánico, los estudios de Alturo i Perucho 1988, 1999A, 2012, 2021, Iglesias Fonseca 2019A, Mundó 1980, Martín López 2019. En todos ellos, el lector interesado, encontrará una amplia bibliografía.
96. Sirvan a modo de ejemplo los publicados por Caldelli 2012, Mezey 1983.

un testimoni que recorda la presència separada. Contràriament al que s'acaba d'afirmar, en algunes biblioteques i arxius no s'ha procedit amb el rigor i l'exigència deguts, fins al punt que el fragment es troba sol i abandonat sense notes i indicis que facen possible reconstruir els darrers anys de la seua existència: ara sí que és un orfe.

Afortunadament, les pràctiques relacionades amb la conservació dels llibres i documents s'han modificat en els darrers temps. En separar el fragment del seu espai i lloc de conservació, se'l privava d'una part important de la vida del manuscrit, el lapse de temps en què va ser emprat com a material de reciclatge. Sembla apropiada, en aquest sentit, l'afirmació de Walter Benjamin: "No hi ha document de cultura que no siga al mateix temps de barbàrie"[97]. El reciclatge de material obsolet o deteriorat atorgava una nova oportunitat. Concloïa una fase important i era reemplaçada per una altra. Ara, quan s'esqueixen els fragments, se'ls està privant d'una trajectòria històrica compartida com a objectes. La separació en privilegia l'una enfront de l'altra, la primigènia per sobre de la sobrevinguda; en qualsevol cas, cal no oblidar que el seu camí junts ha donat lloc a una vivència compartida. Si es decideix separar-los, "sottratti alla loro umile funzione di sovraccoperta"[98], no es podrà llegir el temps transcorregut que de mica en mica s'ha sedimentat sobre el nou llibre al qual es van incorporar els materials de reciclatge.

Convindria, però, reflexionar sobre l'oportunitat i la conveniència d'aquesta manera de procedir, ja que la recuperació d'una peça original antiga, per molt venerable que aquesta siga, pot fer desaparèixer una part important de la història d'aquell llibre. La reflexió sorgeix de l'afirmació feta per Jorge Luis Borges: "Si leemos un libro antiguo es como si leyéramos todo el tiempo que ha transcurrido desde el día en que fue escrito y nosotros"[99]. Possiblement, l'únic desideràtum és conservar amb les millors garanties el fragment textual descobert, però mantenint-lo *in situ*. Un cop sotmès a la seua nova funció i comesa, sobre el suport, pergamí o paper, s'han anat acumulant noves dades que posen en relleu la seua nova existència, transformant-ne el primigeni sentit, i aquests nous indicis també són històrics i tenen un indubtable valor historicocultural del qual no podem, o millor,

97. Benjamin 2008, citat per Iglesias Fonseca 2019*b*, p. 250.
98. Dall'Acqua 1998.
99. Borges 1998, p. 23.

tiempos, pero huérfanos también. Conviene señalar que esta transferencia siempre se ha practicado con las máximas garantías, porque el *liber tradens* conserva en el lugar que ocupaba el fragmento un testigo que recuerda la presencia separada. Contrariamente a lo que se acaba de afirmar, en algunas bibliotecas y archivos no se ha procedido con el rigor y la exigencia debidos, a tal extremo que el fragmento se encuentra sólo y abandonado sin notas e indicios que hagan posible reconstruir sus últimos años de su existencia, ahora sí es un huérfano.

Afortunadamente las prácticas relacionadas con la conservación de los libros y documentos se han modificado al respecto en los últimos tiempos. Al separar el fragmento de su espacio y lugar de conservación se le privaba de un parte importante de la vida del manuscrito, el lapso de tiempo en el que fue empleado como material de reciclaje. Parece apropiada, en este sentido, la afirmación de Walter Benjamin: "No hay documento de cultura que no sea al tiempo de barbarie"[97]. El reciclado de material obsoleto o deteriorado otorgaba una nueva oportunidad. Concluía una fase importante y era reemplazada por otra. Ahora, cuando se desgajan los fragmentos se les está privando de una trayectoria histórica compartida como objetos. La separación privilegia a una frente a la otra, la primigenia por encima de la sobrevenida; en cualquier caso, no debe de olvidarse que su caminar juntos ha dado lugar a una vivencia compartida. Si se decide separarlos, *sottratti alla loro umile funzione di sovraccoperta*[98], no se podrá leer el tiempo transcurrido que paulatinamente se ha sedimentado sobre el nuevo libro al que se incorporaron los materiales de reciclaje.

Convendría, sin embargo, reflexionar sobre la oportunidad y conveniencia de este modo de proceder ya que la recuperación de una pieza original antigua, por muy venerable que esta sea, puede hacer desaparecer una parte importante de la historia de aquel libro. La reflexión surge de la afirmación realizada por Jorge Luis Borges "Si leemos un libro antiguo es como si leyéramos todo el tiempo que ha transcurrido desde el día en que fue escrito y nosotros"[99]. Posiblemente el único *desiderátum* es conservar con las mejores garantías el fragmento textual descubierto, pero manteniéndolo *in situ*. Una vez sometido a su nueva función y cometido, sobre el soporte, pergamino o papel, se han ido acumulando nuevos datos que ponen

97. Benjamin 2008, citado por Iglesias Fonseca 2019B, p. 250.
98. Dall'Acqua 1998.
99. Borges 1998, p. 23.

no devem prescindir. Ara bé, també en aquest cas, l'exigència és completa, absoluta. La institució que custodia *in situ* el manuscrit reciclat ha decidit conservar-lo fent-li complir la seua nova comesa, però aquesta decisió n'exigeix la preservació amb les millors garanties, ha de protegir-lo amb més compte i cura, si és possible, com si l'hagués separat del company de viatge dels darrers temps. D'aquesta manera, es garanteix la integritat del fragment, com a text i com a material reciclat. Així doncs, els diferents moments que constitueixen la vida d'un manuscrit s'han preservat, no s'ha privilegiat un temps sobre un altre i tampoc no s'ha destruït una part de la seua vida, ni més ni menys important que les altres. Totes resulten de molt interès perquè fan possible a l'estudiós recórrer, a través de les empremtes que s'han dipositat sobre ell, tota l'existència des del moment en què es va copiar el text fins al present[100].

6. Apèndix documental

I

1477, setembre, 16. Barcelona.
1511. Barcelona, convent de Sant Francesc d'Assís.

El 16 de setembre de 1477, Pere Miquel Carbonell anotà diverses noticies relatives a la compra, enquadernació i decoració de l'edició de l'incunable napolità Luci Anneu SÈNECA, [**I**] *Opera philosophica* [*De clementia*; *De beneficiis*; *Dialogorum libri XI*. Pseudo Séneca: *Liber de moribus*; *De remediis fortuitorum*; *Proverbia vel sententiae*; De *quattuor virtutibus*. Luci Anneu Sèneca, retor: *Declamationes vel excerpta ex Controversiarum libris*], 1475; [**II**] *Epistolae* [Pseudo Sèneca: *Epistolae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam quae vocantur*. Luci Anneu Sèneca: *Epistolae ad Lucillium* [s.a.]; ... impressum hoc opus in civitate Neapolis [Mathias Moravus], 1075 (i.e. 1475) [ISTC: is00368000]. Amb posterioritat, l'any

100. Sens dubte aquesta és una de les comeses fonamentals de l'estudi dels manuscrits medievals; cfr. Petrucci 2001, p. 101.

de relieve su nueva existencia, transformado su primigenio sentido, y estos nuevos indicios también son históricos y tienen un indudable valor histórico-cultural del que no podemos, o mejor, no debemos prescindir. Ahora bien, también en este caso la exigencia es completa, absoluta. La institución que custodia *in situ* el manuscrito reciclado ha decidido conservarlo haciéndole cumplir su nuevo cometido, pero esta decisión exige su preservación con las mejores garantías, debe de protegerlo con más cuidado y esmero si cabe, cómo si lo hubiese separado del compañero de viaje de los últimos tiempos. De este modo, se garantiza la integridad del fragmento, como texto y como material reciclado. Así las cosas, los diferentes momentos que constituyen la vida de un manuscrito se han preservado, no se ha privilegiado un tiempo sobre otro y tampoco se ha destruido una parte de su vida, ni más ni menos importante que las otras. Todas ellas resultan de sumo interés porque hacen posible al estudioso recorrer, a través de las huellas que sobre él se han depositado, toda la existencia desde el momento en el que se copió el texto hasta el presente[100].

6. Apéndice documental

I

1477, septiembre, 16. Barcelona.
1511. Barcelona, convento de San Francisco de Asís.

Pere Miquel Carbonell, el 16 de septiembre de 1477, anotó diversas noticias relativas a la compra, encuadernación y decoración de la edición del incunable napolitano "Lucio Anneo SÉNECA, [**I**] *Opera philosophica* [*De clementia*; *De beneficiis*; *Dialogorum libri XI*. Pseudo Séneca: *Liber de moribus*; *De remediis fortuitorum*; *Proverbia vel sententiae*; De *quattuor virtutibus*. Lucio Anneo Séneca, retor: *Declamationes vel excerpta ex Controversiarum libris*], 1475; [**II**] *Epistolae* [Pseudo Séneca: *Epistolae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam quae vocan-*

100. Sin duda este es uno de los cometidos fundamentales del estudio de los manuscritos medievales, cfr. Petrucci 2001, p. 101.

1511, formant part de la col·lecció monàstica del convent de sant Francesc d'Assís, el consultà en el susdit cenobi i hi tingué l'oportunitat de conèixer el lamentable estat en el qual es trobava l'exemplar que ell mateix havia regalat uns anys abans.

Barcelona. Biblioteca de la Universitat. Incunable 4, f. CCLIv.

Descripció: Torra – Lamarca 1995, nº 660, p. 225-226. La descripció de l'edició pot consultar-se en ISTC: is00368000.
Transcripció: Torra – Lamarca 1995, nº 660, p. 225-226; Duran 2001, p. 728-729.
Bibliografia: Iglesias Fonseca 2019A, p. 484-485 i il·lustració 1; Mayer 2016, p. 231.

f. CCLIv

[MCCCCLXXVII] Petrus Michael Carbonellus, serenissimi domini regis scriba ac tenens claves regii archivi Barcinone[101], huiusmodi libros sive opera Senece comparavit[102] bibliopola[103] Antonio Ramundo Corrono mediante[104], scilicet die presenti XVI mensis septembris anno salutis Mº CCCCº LXXVIIº pretio exoluto, et postea eos ligari et miniari fecit dictus Carbonellus maiore multo pretio quod non exolverat de seu pro ipsis libris, quod etiam fuit exolutum. Deo gratias et sacratissime semper virgini Marie, matri domini nostri Jesuchristi, et etiam cunctis celestis patrie civibus. Amen.

[MDXI] Verum hoc anno salutis Mº DXIº volvi et revolvi hunc codicem et ipsum inveni deturpatum et male tractum in aliquibus eius partibus seu foliis, quis stultus fecerit nescio; si tempus Deus mihi dederit reparabo, posteaquam nullus huius coenobii frater reparare voluit eum sua desidia.

101. Pere Miquel Carbonell substitueix el diftong æ per la 'e' *caudata*.
102. Continua un espai blanc, equivalent al que ocupen unes sis lletres, en què es va raspar i cancel·lar la paraula *nullo*.
103. Continua un espai blanc, equivalent al que ocupen unes set lletres. Sobre l'ús que els humanistes van fer del terme *bibliopola*, vegeu Rizzo 1984, p. 82-83.
104. Continua un espai blanc, equivalent al que ocupen unes vint-i-cinc lletres, on encara es pot llegir: *quos penes me habere…*

tur. Lucio Anneo Séneca: *Epistolae ad Lucillium* [s.a.]; ... impressum hoc opus in civitate Neapolis [Mathias Moravus], 1075 (i.e. 1475) [ISTC: is00368000]. Con posterioridad, en 1511, formando parte de la colección bibliográfica de la comunidad monástica del convento de San Francisco de Asís, de Barcelona, lo consultó en dicho cenobio y allí tuvo oportunidad de conocer el lamentable estado en el que se encontraba el ejemplar que él mismo les había regalado unos años antes.

Barcelona. Biblioteca de la Universitat. Incunable 4, f. CCLIv.

Descripción: Torra – Lamarca 1995, nº 660, pp. 225-226. La descripción de la edición puede consultarse en ISTC: is00368000.
Transcripción: Torra – Lamarca 1995, nº 660, pp. 225-226; Duran 2001, pp. 728-729.
Bibliografía: Iglesias Fonseca 2019A, pp. 484-485 e ilustración 1; Mayer 2016, p. 231.

f. CCLIv

[MCCCCLXXVII] Petrus Michael Carbonellus, serenissimi domini regis scriba ac tenens claves regii archivi Barcinone[101], huiusmodi libros sive opera Senece comparavit[102] bibliopola[103] Antonio Ramundo Corrono mediante[104], scilicet die presenti XVI mensis septembris anno salutis Mº CCCCº LXXVIIº pretio exoluto, et postea eos ligari et miniari fecit dictus Carbonellus maiore multo pretio quod non exolverat de seu pro ipsis libris, quod etiam fuit exolutum. Deo gratias et sacratissime semper virgini Marie, matri domini nostri Jesuchristi, et etiam cunctis celestis patrie civibus. Amen.

[MDXI] Verum hoc anno salutis Mº DXIº volvi et revolvi hunc codicem et ipsum inveni deturpatum et male tractum in aliquibus eius partibus seu foliis, quis stultus fecerit nescio; si tempus Deus mihi dederit reparabo, posteaquam nullus huius coenobii frater reparare voluit eum sua desidia.

101. Pere Miquel Carbonell sustituye el diptongo æ por la 'e' *caudata*.
102. Continúa un espacio blanco, equivalente al que ocupan unas seis letras, en el que se raspó y canceló la palabra *nullo*.
103. Continúa un espacio blanco, equivalente al que ocupan unas siete letras. Sobre el uso que los humanistas hicieron del término *bibliopola*, véase Rizzo 1984, pp. 82-83.
104. Continúa un espacio blanco, equivalente al que ocupan unas 25 letras, donde todavía puede leerse: *quos penes me habere…*

II

1503

Hartmann Schedel relata les vicissituds relacionades amb l'adquisició i restauració de l'actual manuscrit Clm 5. El manuscrit conte, segons la descripció del catàleg les següents obres de Claudi Galè:

fol. I *Galeni liber de elementis*. f. 9 *Eiusdem liber pharmacorum*. f. 11 *De haeresibus modernorum medicorum*. f. 12 *Galenus de sectis*. f. 21 *Idem de accidenti et morbo*. f. 42 *Idem de regimine sanitatis interprete Burgundio* (sic h. l., sed infra in genetivo Burgundionis). f. 61 *Idem de interioribus passionibus membrorum*. f. 112 *Idem de febribus*. f. 127 *Tractatus tres de complexionibus* (*sunt Galeni de temperamentis*). f. 143 *Liber de malitia complexionis diversae* (cf. cod. n. 11 fol. 94). f. 145 *Galeni libri III de crisi*. f. 168 *Eiusdem libri III de diebus criticis*. f. 181 *Eiusdem liber de optima corporis nostri compositione et bona habitudine, translatus per Petrum medicum, Paduanum*. f. 183 *Idem de alimentorum virtutibus*. f. 203 *Idem de virtutibus naturalibus*. f. 221 *Liber de iuvamenis|membrorum recollectus a libro Galeni de utilitate particularum*. f. 243 *Galeni liber de causis pulsuum cum commento Burgundionis*"[105].

Munich. Bayerische Staatsbibliothek, ms Clm 5, f. 1.

Descripción: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae regiae monacensis* 1892, p. 2-3. En la p. 3, el catàleg informa: "Schedelius, ut narrat in folio f. I agglutinato, anno 1503 hunc codicem emit a patribus monasterii st. Augustini (Nurembergensis), mundari, restaurari, ligari et in fol. I per dictum Elsner angelum arma sua portantem pulchre depingi fecit".

Transcripción: Stauber 1969, p. 250-251, doc. "10. Aufzcheignungen Schedels über den Kauf eines Galen von Augustinerkloster in Nürnberg [1503] (Clm 5, fol. 1)", p. 249.

105. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis* 1892, p. 2-3.

II

1503

Hartmann Schedel refiere las vicisitudes de la adquisición y restauración del manuscrito Clm 5. El manuscrito contiene, según la descripción del catálogo las siguientes obras de Galeno:

fol. I *Galeni liber de elementis*. f. 9 *Eiusdem liber pharmacorum*. f. 11 *De haeresibus modernorum medicorum*. f. 12 *Galenus de sectis*. f. 21 *Idem de accidenti et morbo*. f. 42 *Idem de regimine sanitatis interprete Burgundio* (sic h. l., sed infra in genetivo Burgundionis). f. 61 *Idem de interioribus passionibus membrorum*. f. 112 *Idem de febribus*. f. 127 *Tractatus tres de complexionibus* (*sunt Galeni de temperamentis*). f. 143 *Liber de malitia complexionis diversae* (cf. cod. n. 11 fol. 94). f. 145 *Galeni libri III de crisi*. f. 168 *Eiusdem libri III de diebus criticis*. f. 181 *Eiusdem liber de optima corporis nostri compositione et bona habitudine, translatus per Petrum medicum, Paduanum*. f. 183 *Idem de alimentorum virtutibus*. f. 203 *Idem de virtutibus naturalibus*. f. 221 *Liber de iuvamenis|membrorum recollectus a libro Galeni de utilitate particularum*. f. 243 *Galeni liber de causis pulsuum cum commento Burgundionis*"[105].

Munich. Bayerische Staatsbibliothek, ms Clm 5, f. 1.

Descripción: *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae regiae monacensis* 1892, pp. 2-3. En la p. 3, el catálogo informa: "Schedelius, ut narrat in folio f. I agglutinato, anno 1503 hunc codicem emit a patribus monasterii st. Augustini (Nurembergensis), mundari, restaurari, ligari et in fol. I per dictum Elsner angelum arma sua portantem pulchre depingi fecit".

Transcripción: Stauber 1969, pp. 250-251, doc. "10. Aufzcheignungen Schedels über den Kauf eines Galen von Augustinerkloster in Nürnberg [1503] (Clm 5, fol. 1)", p. 249.

105. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis* 1892, pp. 2-3.

† 1503

Anno Domini MCCCCC III librum Galieni, in quo continentur 21 opuscula, in pergameno, quem per longa tempora a Patribus monasterii Sancti Augustini pro certa summa pecunia, aut aliis libris commutandis sepenumero dominium habere optavi. Is liber, in parva libraria[106] super sacristia positus, retro nedum in asseribus[107] verum et in pergameno per tineas lesionem sensit, et folia putridum odorem de se propter humiditatem testudinis emittebant. Tandem reverendus pater prior Mantel, homo admodum doctus, qui postea petiit gymnasium in Wittenberg[108], una cum ceteris fratribus, consensum ad hoc dederunt, et cum patre Euchario liber missus, quatuor aureos pro libro obtuli. Post varios tractatus, talis convenccio conclusa est: ut pro libro darem 6 florenos. Et per testamenta aliorum ordinarem ut 2 floreni pro decore bibliothece super adderentur. Misi itaque prefato priori Mantel 6 florenos in auro pro libro, et suo successori patri Euchario priori per Joh(annem) Greuß, mecum testamentarium, sibi presentati fuerunt aduc 4 floreni, sicuti et priori Henlein ad predicatores[109] similiter 4 dati fuerunt pro decore bibliothece. Videns, autem, librum[110] tendere ad invalitudinem, sexternos omnes divisi, mundavi et folia cum rubrica signavi. Et angelum cum armis meis per dictum Elsner[111] depingi feci. Et per optimum librorum ligatorem de novo in corio albo porcino et aliis ornamentis decorare feci pro quo[112] sibi florenum dedi, ut nunc liber iste pro utilitate medicorum sic clarescere poterit ad laudem Dei. Post hoc bibliothecam eorum variis nouis libris ornauerunt, qui eis ad utilitatem redere possunt.

HA S D[113].

---

106. Rizzo 1984, p. 86.
107. Rizzo 1984, p. 66.
108. Possiblement es tracta de Wittenberg, a l'estat federat (*Bundesland*) de Saxònia-Anhalt; cfr. Graesse 1983 ("Witte(n)berga, s. Albiorium", p. 343; "Albiorium, Witte(n)berga, Calegia, Albiburgum, Leucorea, Wittenberg, St., Preußen (Sachsen)", p. 9).
109. *ad predicatores*, afegit en interlineat.
110. *librum*, afegit en marge dret.
111. Possiblement es tracta del miniaturista Jakob Elssner, actiu a Núrenberg, ciutat on va morir el 1517; cfr. Bénézit 1999, 5, p. 106; Bradley 1889/1973, I, 305-306; D'Ancona – Aeschlimann 1949, p. 66. Vegeu, a més a més, VIAF (Virtual International Authority File): 27995613 (http://viaf.org/viaf/27995613), i ULAN (Getty. Union List of Artist Names): 500003173 (http://www.getty.edu/vow/ULANServlet?english=Y&find=500003173&role=&page=1&nation=).
112. *quo*, afegit en interlineat.
113. Les sigles del nom i cognom de Hartmann Schedel presenten idèntica disposició a Schedel 1493, f. CCLVIII v; cfr. Múnic. BSB Ink S-195 (GW: M40784; ISTC: is00307000); també apareixen entre els folis afegits al principi a l'exemplar de la BSB, concretament en f. IIIr i f. Vr, en aquest últim sólament inclou: "HA. S."

† 1503

Anno Domini MCCCCC III librum Galieni, in quo continentur 21 opuscula, in pergameno, quem per longa tempora a Patribus monasterii Sancti Augustini pro certa summa pecunia, aut aliis libris commutandis sepenumero dominium habere optavi. Is liber, in parva libraria[106] super sacristia positus, retro nedum in asseribus[107] verum et in pergameno per tineas lesionem sensit, et folia putridum odorem de se propter humiditatem testudinis emittebant. Tandem reverendus pater prior Mantel, homo admodum doctus, qui postea petiit gymnasium in Wittenberg[108], una cum ceteris fratribus, consensum ad hoc dederunt, et cum patre Euchario liber missus, quatuor aureos pro libro obtuli. Post varios tractatus, talis convenccio conclusa est: ut pro libro darem 6 florenos. Et per testamenta aliorum ordinarem ut 2 floreni pro decore bibliothece super adderentur. Misi itaque prefato priori Mantel 6 florenos in auro pro libro, et suo successori patri Euchario priori per Joh(annem) Greuß, mecum testamentarium, sibi presentati fuerunt aduc 4 floreni, sicuti et priori Henlein ad predicatores[109] similiter 4 dati fuerunt pro decore bibliothece. Videns, autem, librum[110] tendere ad invalitudinem, sexternos omnes divisi, mundavi et folia cum rubrica signavi. Et angelum cum armis meis per dictum Elsner[111] depingi feci. Et per optimum librorum ligatorem de novo in corio albo porcino et aliis ornamentis decorare feci pro quo[112] sibi florenum dedi, ut nunc liber iste pro utilitate medicorum sic clarescere poterit ad laudem Dei. Post hoc bibliothecam eorum variis nouis libris ornauerunt, qui eis ad utilitatem redere possunt.

HA S D[113].

106. Rizzo 1984, p. 86.
107. Rizzo 1984, p. 66.
108. Posiblemente se trata de Wittenberg, en el estado de Sajonia-Anhalt, cfr. Graesse 1983 ("Witte(n)berga, s. Albiorium", p. 343; "Albiorium, Witte(n)berga, Calegia, Albiburgum, Leucorea, Wittenberg, St., Preußen (Sachsen)", p. 9).
109. *ad predicatores*, añadido en interlineado.
110. *librum*, añadido en margen derecho.
111. Posiblemente se trata del miniaturista Jakob Elssner, activo en Núrenberg, ciudad en la que falleció en 1517, cfr. Bénézit 1999, 5, p. 106; Bradley 1889/1973, I, 305-306; D'Ancona – Aeschlimann 1949, p. 66 Véanse, además, VIAF (Virtual International Authority File): 27995613 (http://viaf.org/viaf/27995613), y ULAN (Getty. Union List of Artist Names): 500003173 (http://www.getty.edu/vow/ULANServlet?english=Y&find=500003173&role=&page=1&nation=).
112. *quo*, añadido en interlineado.
113. Las siglas del nombre y apellido de Hartmann Schedel presentan idéntica disposición en Schedel 1493, f. CCLVIII v, cfr. Múnich. BSB Ink S-195 (GW: M40784; ISTC: is00307000); también aparecen entre los folios añadidos al principio en el ejemplar de la BSB, concretamente en f. IIIr y f. Vr, en este último sólo incluye: "HA. S.".

7. Bibliografia

Agustín, Antonio (1772), *Opera omnia*, VII, Lucae, Typis Josephi Rochii.

Alturo i Perucho, Jesús (1988), *Els estudis sobre fragments i* membra disiecta *de còdexs a Catalunya. Breu estat de la qüestió*, en *Revista Catalana de Teologia*, XIII,2, p. 431-450.

Alturo i Perucho, Jesús (1999), *Studia in codicum fragmenta*, Barcelona, Universitat Autònoma.

Alturo i Perucho, Jesús (1999a), *La aportación del estudio de los fragmentos y* membra disiecta *de códices a la historia del libro y de la cultura*, en Alturo i Perucho 1999, p. 11-40.

Alturo i Perucho, Jesús (2012), *Les études sur les fragments de manuscrits en Espagne. Bilan et considérations diverses*, en *Revista de História da Sociedade e da Cultura*, 12, p. 79-112.

Alturo i Perucho, Jesús (2021), *L'obra del P. Cebrià Baraut, llavor i model per a futurs estudis sobre la historia cultural del Bisbat d'Urgell,* en *Centenari del naixement de Dom Cebrià Baraut,* Escaldes, Societat d'Estudis Andorrans.

L'Art dels velluters (2011), *L'Art dels velluters. Sedería de los siglos XV-XVI*, Valencia, Generalitat Valenciana.

Batlle i Gallart, Carme – Vinyoles i Vidal, Teresa (2002), *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*, Barcelona, Rafael Dalmau editor.

Beer, Rudolph (1970), *Handschriftenschätze Spaniens*, Amsterdam, Gérard Th. Van Heusden.

Bénédictins du Bouveret (1967), *Colophons des manuscrits occidentaux des origines au XVI siècle*, II: *Colophons signés: E-H* (3562-7391), Fribourg, Éditions universitaires Fribourg Suisse.

Bénézit, Emmanuel (1999), *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs de tous les temps et de tous les pays…* Nouvelle édition entièrement refondue sous la direction de Jacques Busse, tome 5: *Eadie-Gence*, París, Éditions Gründ.

Benjamin, Walter (2008), *Sobre el concepto de Historia*, en W. Benjamin, Walter (2008), *Obras*, Madrid, Abada, 2008, vol.: 1-2, p. 303-318.

Berès, Pierre (1974-1975), *Manuscrits & enluminures du onzième au dix-huitième siècle. France, Italie, Allemagne, Espagne, Flandres, Arménie, Éthiopie*, Paris.

Bono, José (1979), *Historia del derecho notarial español. I. La Edad Media*. 1. *Introducción, preliminar y fuentes*, Madrid, Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España.

Borges, Jorge Luis (1998), *El libro*, en Borges, Jorge L., *Borges oral*, Madrid, Alianza editorial, p. 9-23.

Bradley, John W. (1889/1973), *A dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copyists with references to their works, and notices of their patrons from the establishment of christianity to the eighteenth century in three volumes*, vol. III: O-Z. London, Bernard Quaritch (Reimpresión: Nueva York, Burt Franklin 1973).

Briesemeister, Dietrich (1993), *Crónica Universal de Schedel*, en *Bibliofilia Antigua II* (Estudios bibliográficos), Valencia, Vicent Garcia editors, p. 115-154.
Cahner, Max (ed.) (1978), *Epistolari del Renaixement*, 2 vols., València, Albatros edicions.
Caldelli, Elisabetta (2012), *I frammenti della Biblioteca Valicelliana. Studio metodologico sulla catalogazione dei frammenti di codici medievali e sul fenomeno del loro riuso*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medioevo («*Quaderni della Scuola Nazionale di Studi Medievali. Fonti, studi e sussidi*», 2).
Cartujo de Aula Dei, Un – Gómez, Ildefonso Mª (1970), *Escritores cartujanos españoles*. Abadía de Montserrat.
Catalogus codicum latinorum Bibliothecae regiae monacensis, (1892), editio altera emendatior, tomi I pars I, codices num. 1-2329 complectens, Monachii, Sumptibus Bibliothecae Regiae.
Cervantes, Miguel de (2015), *Don Quijote de la Mancha*, edición de Francisco Rico, Barcelona, Alfaguara.
Chartae Latinae Antiquiores (1963), Facsimile-Edition of the latin charters prior to the ninth century edited by Albert Bruckner and Robert Marichal. Part III: *British Museum London*, Olten & Lausanne, Urs Graf-Verlag.
Commission Internationale de Diplomatique (1994), *Vocabulaire international de la Diplomatique*, editado por Mª Milagros Cárcel Ortí, Valencia, Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura-Universitat de València. Servei de Publicacions.
Conde y Delgado de Molina, Rafael (2008), *Reyes y archivos en la Corona de Aragón. Siete siglos de reglamentación y praxis archivística (Siglos XII-XIX)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico (CSIC).
Corbella, Teresa (2000), *Algunes dades sobre subhastes a Catalunya a la Baixa Edat Mitjana i l'època moderna. Els llibres*, en *Gimbernat*, 34, p. 31-44.
Cortés, Josepa (ed.) (1986), *Formularium diversorum instrumentorum. Un formulari notarial valencià del segle XV*. Edició del manuscrit conservat a l'Arxiu Municipal de Sueca, A Sueca, En la Ribera del Xúquer.
Dall'Acqua, Marzio (1998), *Premessa*, en Rinoldi 1998.
D'Ancona, Paolo – Aeschlimann, Erhard (1949/1982), *Dictionnaire des minituristes du Moyen Âge et de la Renaissance dans les différents contrées de l'Europe*. Seconde édition revue et augmentée, Milán, Ulrico Hoepli, [Kraus reprint, Millwood, NY, 1982]
Diccionari català-valencià-balear (1980), obra iniciada per Antoni Mª Alcover, tom V: *Eno-Form*, redactat per Francesc de Borja Moll, amb la col·laboració de Manuel Sanchis Guarner, Palma de Mallorca.
Diccionari català-valencià-balear (1983), obra iniciada per Antoni Mª Alcover, tom I: *A-Arq*, redactat per Antoni Mª Alcover i Francesc de Borja Moll, Palma de Mallorca.
Domingo Malvadi, Arantxa (2010), *Disponiendo anaqueles para libros. Nuevos datos sobre la biblioteca de Jerónimo Zurita*, Zaragoza, Institución Fernando el católico.

Dormer, Diego Josef (1680), *Progressos de la historia en el Reyno de Aragón y elogios de Gerónimo Zurita*, En Zaragoza, por los herederos de Diego Dormer.

Duran, Eulàlia (dir.) (2001), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*. Vol. II.2. *Barcelona: Biblioteca de la Universitat* (II). Compilació a cura de Eulàlia Miralles, Maria Toldrà, Barcelona, Universitat de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Ferrer i Mallol, Mª Teresa (1974), *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes*, en *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, 4, p. 29-191.

Ferrerius, S. Vincentius (1488), *Sermones de tempore et de sanctis. 3. Sermones de sanctis*, Basilea, Nicolaus Kesler, 17 diciembre 1488.

Gimeno Blay, Francisco M. (2012), *Glossæ Ordinariæ fragmentvm in archivo Sedis Valentiæ asservatvm*, en *Storie di cultura scritta. Studi per Francesco Magistrale*. A cura di Paolo Fioretti, con la collaborazione di Annangela Germano e Marco Antonio Siciliani, Spoleto, Fondazione Centro Italiano di studi sull'Alto Medioevo, p.: 499-511.

Gimeno Blay, Francisco M. (2021), *Un trasllat notarial i una butlla del plom de Jaume I*, en Anna Alberni – Lluís Cifuentes – Joan Santanach – Soler, Albert (eds.), «Qui fruit ne sap collir». *Homenatge a Lola Badia*, edició a cura de ..., Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona – Editorial Barcino, p. 285-299.

Gimeno Blay, Francisco M. (en premsa), *Entre Nueva York y Segorbe: dos casullas y un manuscrito*.

Giry, Arthur (1925), *Manuel de Diplomatique. Diplomes et chartes. Chronologie technique. Éléments critiques et parties constitutives de la tener des chartes. Les chancelleries. Les actes privés*, nouvelle édition, París, Librairie Felix Alcan.

Graesse, Johan Gustav Theodor (1983), *Orbis latinus* oder Verzeichnis der wichtigstein lateinischen Orts- und Ländernamen, von… Ein Supplement zu jeden lateinischen und geographischen Wörterbuch. 2 Auflage mit besonderer Berücksichtigung der mittelalterlichen und neueren Latinität neu bearbeitet von Friedrich Benedict, Berlín, Verlag für Verkehrswesen.

Guerrero Carot, Francisco J. – Gimeno Blay, Francisco M. (1986), *Archivo histórico municipal de Segorbe (1286-1910)*, Valencia, Generalitat Valenciana.

Gutiérrez del Caño, Marcelino (1913), *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, tomo II, Valencia, Librería Maraguat.

Guzmán Almagro, Alejandra; Espluga, Xavier; Ahn, María (eds.), (2016) *Pere Miquel Carbonell i el seu temps (1434-1517)*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres.

Hernández García, Carmen – Ruiz de Elvira Serra, Isabel (1992), *Estudio sobre la encuadernación del ms 9750 de la Biblioteca Nacional de Madrid: Curial e Güelfa*, en *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 11 p. 373-377.

Hernando, Josep (1995), *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera.

Hillgarth, J. N. (1991), *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, 2 vols., París, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.

Huici Miranda, Ambrosio – Cabanes Pecourt, Mª Desamparados (2017), *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol.: VII: *(1275-1276)*, Zaragoza, Anubar.

Iglesias Fonseca, J. Antoni (1996), *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV. Les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.

Iglesias Fonseca, J. Antoni (2009), "*Tot descornat e desfullat que una carta no·s tenia ab altre*. De cómo fragmentos y *membra disiecta* de manuscritos son también testimonio de la actividad de la librería en la Barcelona tardomedieval", en De-La-Porta, Carme; Puigvert, Gemma (eds.) (2009), *La investigación en Humanidades*, Madrid, Biblioteca Nueva, p. 73-90.

Iglesias Fonseca, J. Antoni (2019A), *La investigación sobre fragmentos y membra disiecta en Cataluña: jirones de un ilustre patrimonio bibliográfico*, en Tristano, Caterina (ed.) (2019), *Frammenti di un discorso storico. Per una grammatica dell'aldilà del frammento*, a cura di… Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, p. 481-506.

Iglesias Fonseca, J. Antoni (2019B), *'Instruments inútils o no importants per lo monastir'. En los márgenes de la codicología: Fragmentos y membra disiecta*, en Avenoza, Gemma; Fernández Fernández, Laura; Soriano Robles, Lourdes (eds.), *La producción del libro en la Edad Media. Una visión interdisciplinar*, Madrid, Silex Universidad, p. 247-291.

Iglesias Fonseca, J. Antoni (2020), *Tra il libro manoscritto e l'edizione a stampa in Catalogna nella seconda metà del XV secolo (1450-1500)*, en Dondi, Cristina (ed.) (2020), *Printing R-Evolution and Society 1450-1500. Fifty Years that chnged Europe*, Venezia, Edizioni Ca'Foscari, p. 752-772.

Ker, N. R. (1954), *Fragments of Medieval Manuscripts Used as Pastedowns in Oxford Bindings with a survey of Oxford Bindings c.* 1515-1620, Oxford.

Lettere originali del medioevo latino (VII-XI sec). I. Italia. (2004). A cura di Armando Petrucci, Giulia Ammannati, Antonino Mastruzzo, Ernesto Stagni, Florencia, Scuola Normale Superiore di Pisa.

Llorens Raga, Peregrín-Luis (1970), *Inventario de los fondos del Archivo Histórico de la Catedral de Segorbe (Castellón)*, Castellón, Imprenta de la Excma. Diputación Provincial de Castellón.

López Vidriero, Mª Luisa (dir.) (2012), *Grandes encuadernaciones en las bibliotecas reales, siglos XV-XXI*, Madrid, Patrimonio Nacional.

Lowe, Elias Avery (1972), *Codices rescripti. A list of the oldest Latin Palimpsests with stray observations on their origin*", en Lowe, Elias Avery (1972), *Palaeographical Papers* 1907-1965, edited by Ludwig Bieler, 2 vols., Oxford, At The Clarendon Press, vol. II, p. 480-519.

Madurell Marimon, José Mª (1955), *Documentos para la historia de la imprenta y librería de Barcelona (1474-1553)*. Recogidos y transcritos por… Anotados por Jorge Rubió y Balaguer, Barcelona, Gremio de Editores, Libreros y Maestros Impresores.

Madurell i Marimon, Josep (1974), *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474). Contribució al seu estudi*, Barcelona, ANABAD, Delegació de Catalunya i Balears.

Madurell i Marimon, Josep Mª (1979-1982, *Documents culturals medievals (1307-1485) (Contribució al seu estudi)*, en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXVIII, p. 301-473.

Maneikis Kniazzeh, Charlotte S.; Neugaard, Edward J. (eds.) (1977), *Vides de sants rosellonesos*. Text català del segle XIII establert, comentat i glossat per…, amb prefaci i aportacions de Joan Coromines, 3 vols., Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.

Martín López, María Encarnación (2019), *La investigación sobre fragmentos en España. Estado de la cuestión*, en Tristano 2019, p. 405-426.

Massó Torrents, J. (1905), *Inventari dels béns mobles del rey Martí d'Aragó*, en *Revue Hispanique*, XII, p. 413-590.

Mateu y Llopis, Felipe (1951), *El obispo de Segorbe Juan Bautista Pérez. Esquema bio-bibliográfico*, en *Efemérides gloriosas para la historia de Segorbe*, Castellón, Imprenta de la Excma. Diputación Provincial, p. 1-92.

Mayer, Marc (2016), *A tall de conclusió*. 'Nemo libris et uxori deservire potest', en Guzmán Almagro, Alejandra; Epluga, Xavier; Ahn, María (eds.), *Pere Miquel Carbonell i el seu temps (1434-1517)*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, p. 225-243.

Mayer, Marc (1997), *Towards a History of the Library of Antonio Agustín*, en *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 60, p. 261-272.

Mezey, L. (1983), *Fragmenta latina codicum in biblioteca Universitatis Budapestinensis*, Budapest.

Miquel Rosell, Francisco (1958), *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, vol.: II: *501-1000*, Madrid, Direcciones Generales de Enseñanza universitaria y de Archivos y Bibliotecas, Servicio de publicaciones de la Junta Técnica.

Mundó, Anscari M. (1980), *Les col·leccions de fragments de manuscrits a Catalunya*, en *Faventia*, 2/2, p. 115-123.

Mundó, Anscari M. (1985), *Comment reconnaître la provenance de certains fragments de manuscrits détachés de reliures*, en *Codices manuscripti*, 3-4, p. 116-123.

Navarro Espinach, Germán (2011), *Las ordenanzas más antiguas de velluters, 1479-1491. Auge del comercio sedero y edificación de la lonja nueva de Valencia*, en *L'Art dels velluters* (2011) p. XXIII-XLVIII.

Niermeyer, J. F, (1976), *Mediae latinitatis lexicon minus*, composuit…, perficiendum curavit C. Van de Kieft, Leiden, E. J. Brill.

Pellegrin, Elisabeth (1980), *Fragments et membra disiecta*, en *Codicologica* 3, p. 70-95, reproducido posteriormente en Pellegrin, Elisabeth (1988), *Bibliothèques retrouvées. Manuscrits, bibliothèques et bibliophiles du Moyen Age et de la Renaissance*. Recueil d'études publiées de 1938 à 1985, Paris, Édiions du Centre National de la Recherche Scientifique, p. 343-364.

Pérez García, Carmen – Jaén Sánchez, Mª Gertrudis (2011), *Hallazgo de manuscrito oculto en dos casullas. Ejemplo de estudio paralelo de tejidos conservados en la geografía valenciana con piezas de la colección de The Hispanic Society of America*, en *L'Art dels velluters* (2011) p. CXXVII-CXXX.

Petrarca, Francesco (1983), *Epistole*. A cura di Ugo Dotti, Torino, Unione Tipografica Torinese.

Petrucci, Armando (2001), *La descrizione del manoscritto. Storia, problemi, modelli*. Seconda edizione corretta e aggiornata, Roma, Carocci editore.

Petrucci Nardelli, Franca (2007), *Legatura e scrittura. Testi celati, messaggi velati, annunci palesi*, Firenze, Leo S. Olschki.

Pickwoad, Nicholas (2001), *The use of Fragment of Medieval Manuscripts in the Construction and Covering of Bindings on printed Book*, en Linda L. Brownrigg – Margaret M. Smith (eds.), *Interpreting and Collecting Fragments of Medieval Books*, Proceedings of the Seminar in the History of the Book to 1500. Oxford 1998, Los Altos, Anderson-Lovelace; London, The Red Gull Press, p. 1-20.

Powitz, Gerhardt (1996), *Libri inutiles in mittelalterlichen Bibliotheken: Bemerkungen über Alienatio, Palimpsesttierung und Makulierung*, en *Scriptorium*, 50-2, p. 288-304.

Proceso de canonización del maestro Vicente Ferrer, o.p. (2018), edición castellana a cargo de Alfonso Esponera Cerdán, o.p., Valencia, Facultad de Teología San Vicente Ferrer – Studia Friburgensia.

Rico, Francisco (2002), *El sueño del humanismo. De Petrarca a Erasmo*. Nueva edición, corregida y aumentada, Barcelona, Ediciones Destino.

Rinoldi, P. (1998), *Frammenti di codici romanzi nell'Archivio di Stato de Parma*, Parma.

Rizzo, Silvia (1984), *Il lessico filológico degli umanisti*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura.

Rodríguez Culebras; Ramón (†), Olucha Montins, Ferran; Montolio Torán, David (2006), *Museo Catedralicio de Segorbe. Catálogo*, Segorbe, Fundación Mutua Segorbina – Bancaja.

Rubió i Lluch, Antoni (ed.) (2000), *Documents per a la història de la cultura catalana migeval*, 2 vols., edició facsímil, estudi sobre A. Rubió i Lluch per Albert Balcells, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

Sabbadini, Remigio (1967), *Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli XIV e XV*, Firenze, G.C. Sansoni.

Schedel, Hartmann (1493) *Liber chronicarum*, Núremberg, Anton Koberger, per a Sebald Schreyer y Sebastian Kammermeister, 12 juliol.

Schedel, Hartmann (1493A), *Liber chronicarum* [German]. *Das Buch der Croniken und Geschichten*, Trad., Georg Alt, Núremberg, Anton Koberger, per a Sebald Schreyer y Sebastian Kammermeister, 23 desembre.

Smith, Margareth M. (2000), *Fragment used for 'servile' Purposes: The St Bride Library Frisket for Early Red Printing*, en Brownrigg, Linda L.; Smith, Margaret M. (2000), *Interpreting and Collecting Fragments of Medieval Books*, Proceedings of The Seminar in the History of the Book to 1500. Oxford 1998, Los Altos Hills, Anderson – Lovelace; London: The Red Gull Press, p. 177-188.

Séneca, Lucio Anneo, (1475), [I] *Opera philosophica* [De clementia; De beneficiis; Dialogorum libri XI. Pseudo Séneca: Liber de moribus; De remediis fortuitorum; Proverbia vel sententiae; De quattuor virtutibus. Lucio Anneo Séneca, retor: Declamationes vel excerpta ex Controversiarum libris], 1475; [II] *Epistolae* [Pseudo Séneca: Epistolae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam quae vocantur. Lucio Anneo Séneca: Epistolae ad Lucillium [s.a.]; ... impressum hoc opus in civitate Neapolis, [Mathias Moravus],

Soberanas, Amadeu (1979), *La versión galaïco-portugaise de la «Suite de Merlin». Transcription du fragment du XIVe siècle de la Bibliothèque de Catalogne, ms 2434*, en *Vox Romanica*, 38-1, p. 174-193.

Solidoro, Cristina (2018), *Il reimpiego di manoscritti medievali in ligature*, en *Gazette du Livre Médiéval*, 14, p. 33-61.

Stauber, Richard (1969), *Die schedelsche Bibliothek. Ein Beitrag zur Geschichte der Ausbreitung der italienischen Renaissance, des deutschen Humanismus un der medizinischen Literatur*, Nieuwkoop, B. de Graaf.

Torra, Jordi; Lamarca, Montserrat (1995), *Catàleg dels incunables de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona*, Barcelona.

Tristano, Caterina (ed.) (2019), *Frammenti di un discorso storico. Per una grammatica dell'aldilà del frammento*, Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.

Varazze, Iacopo de (2007), *Legenda aurea* con le miniature dal códice Ambrosiano C 240 inf. Testo critico riveduto e commento a cura di Giovanni Paolo Maggioni. Traduzione italiana coordinata da Francesco Stella, 2 vols., Firenze – Milano, Sismel-Edizioni del Galluzzo-Biblioteca Ambrosiana.

Vinyoles i Vidal, Teresa Maria (1985), *La vida quotidiana a Brcelona vers 1400*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana.

Voragine, Jaume de (1976), *Llegenda àuria*, a cura de Nolasc Rebull, Olot.

Watson, R. (1977), *Medieval Manuscript Fragments*, en *Archives* XIII, 58, 61-73.

Wendehorst, A. (1995), *Hartmann Schedel*, en *Lexikon des Mittelalters*, vol. VII: *Planudes bis Stadt (Rus')*, München [etc.: Artemis & Winkler], p. 1444-1445.

RESCATATS DE L'OBLIT

Susana González Martínez
Mónica Pintado Antúnez
Restauradores del Servei de Biblioteques i Documentació (UV)

Un passeig pel dipòsit d'una biblioteca patrimonial ofereix unes vistes singulars. Els llibres disposats en fila ens parlen dels seus materials, dels mètodes de confecció, de l'ús o el maltractament a què han sigut sotmesos, de les plagues d'insectes que n'han devorat les pàgines, de l'art de l'enquadernació i de la bona feina dels seus artesans. En aquesta panoràmica, les ferides dels lloms d'algunes cobertes mostren amb relativa freqüència fragments desmembrats d'obres més antigues que romanien ocults en les estructures internes de llibres nous. És aquesta segona existència el fil que cus aquest escrit, una mena de reencarnació que ha permès que velles escriptures condemnades a la desaparició continuen habitant en els cossos d'altres llibres.

La reutilització o reciclatge, que hui en dia és una pràctica comuna socialment valorada pel fet de formar part de l'anomenada economia sostenible, fou en èpoques pretèrites una pràctica comuna. D'aquesta manera, nombrosos fragments procedents de llibres manuscrits o impresos, confeccionats amb pergamí o paper, foren reutilitzats durant dècades i fins i tot segles en l'elaboració de llibres nous. Hi havia un mercat que permetia aprofitar amb una altra finalitat obres deteriorades i les que havien quedat obsoletes. Segons diversos autors[1], aquests llibres es venien a llibreters en subhastes, on acudien els enquadernadors i els brodadors a la cerca de material reutilitzable.

1. GIMENO BLAY, Francisco M, 2022. "Trocios librorum parvi valoris para reciclar". *Anuario de Estudios Medievales* [en línia]. Madrid: CSIC, vol. 52, núm. 1, p. 67-98, ISSN 1988-4230. Disponible en: https://doi.org/10.3989/aem.2022.52.1.04.

RESCATADOS DEL OLVIDO

Susana González Martínez
Mónica Pintado Antúnez
Restauradoras del Servei de Biblioteques i Documentació (UV)

Un paseo por el depósito de una biblioteca patrimonial ofrece unas vistas singulares. Los libros dispuestos en filas nos hablan de sus materiales, sus métodos de confección, del uso o maltrato al que han sido sometidos, de las plagas de insectos que devoraron sus páginas, del arte de la encuadernación y del esmero de sus artesanos. En esta panorámica, las heridas de los lomos de algunas cubiertas muestran con relativa frecuencia fragmentos desmembrados de obras más antiguas que permanecían ocultos en las estructuras internas de nuevos libros. Es esta segunda existencia el hilo que teje este escrito, una especie de reencarnación que permitió que viejas escrituras condenadas a la desaparición continuaran habitando en los cuerpos de otros libros.

La reutilización o reciclado, que hoy en día es una práctica socialmente valorada por formar parte de la llamada economía sostenible, fue en épocas pretéritas una práctica común. De este modo, numerosos fragmentos procedentes de libros manuscritos o impresos, confeccionados con pergamino o papel, fueron reutilizados durante décadas e incluso siglos en la confección de nuevos libros. Existía un mercado que permitía aprovechar para otro fin obras deterioradas y aquellas que habían quedado obsoletas. Según diversos autores[1], estos libros se vendían a libreros en almonedas, donde acudían los encuadernadores y bordadores en busca de material reusable.

1. GIMENO BLAY, Francisco M, 2022. "Trocios librorum parvi valoris para reciclar". *Anuario de Estudios Medievales* [en línea]. Madrid: CSIC, vol. 52, núm. 1, p. 67-98, ISSN 1988-4230. Disponible en: https://doi.org/10.3989/aem.2022.52.1.04.

Amb l'aparició del format còdex es desenvoluparen diferents tècniques de costura per unir els quaderns entre si. Si atenem a l'estructura del llibre tardomedieval occidental, els quaderns es cosien en uns suports, o nervis, els extrems dels quals posteriorment s'inserien a través d'uns orificis en unes tapes de fusta o cobertes de pergamí. A continuació, aquesta costura es reforçava mitjançant un enllomatge que protegia el llom del desgast físic causat per les continuades obertures i tancaments del llibre. L'enllomatge s'elaborava mitjançant l'encolada i l'adhesió d'unes peces de pergamí o paper entre els nervis. Sobre aquests reforços es confeccionaven les capçades i, posteriorment, aquest conjunt s'ancorava a unes tapes o cobertes. L'evolució d'aquestes parts de l'armadura del llibre, segons àmbits culturals i geogràfics, va donar lloc a estructures més o menys complexes, alhora que afloraven diferents estils en la decoració de les cobertes (Figs. 1 i 2).

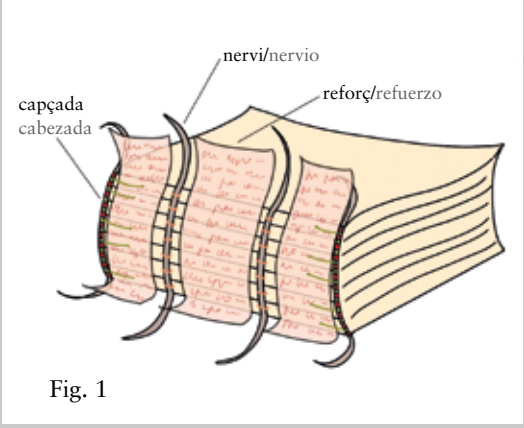

Fig. 1

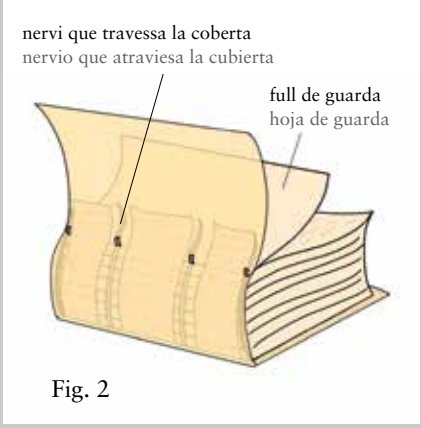

Fig. 2

En relació amb l'estructura interna dels llibres dels segles XV i XVI conservats en la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, estudiats amb motiu de l'exposició *Librorvm fragmenta*, els reforços presents en el llom i en les taules de les tapes, així com les pastes de les cobertes, es feien reutilitzant fragments de textos manuscrits de pergamí i impresos en paper. Com que aquestes parts romanien amagades per la coberta, només un esquinçament o una pèrdua, o els tractaments de restauració que comporten l'alçament de les guardes fan possible que puguem contemplar-los de nou.

Con la aparición del formato códice, se desarrollaron diferentes técnicas de costura para unir los cuadernos entre sí. Si atendemos a la estructura del libro tardomedieval occidental, los cuadernos se cosían a unos soportes, o nervios, cuyos extremos posteriormente se insertaban, a través de unos orificios, en unas tapas de madera o cubiertas de pergamino. A continuación, esta costura, se reforzaba mediante un enlomado que protegía el lomo del desgaste físico causado por las continuadas aperturas y cierres del libro. Este se realizaba mediante el encolado y la adhesión de unas piezas de pergamino o papel entre los nervios. Sobre estos refuerzos se confeccionaban las cabezadas y, posteriormente, se anclaba este conjunto a unas tapas o cubiertas. La evolución de estas partes del armazón del libro, según ámbitos culturales y geográficos, dio lugar a estructuras más o menos complejas, al tiempo que afloraron diferentes estilos en la decoración de las cubiertas (Figs. 1 y 2).

En relación a la estructura interna de los libros de los siglos XV y XVI, conservados en la Biblioteca Histórica de la Universitat de València, estudiados con motivo de la exposición *Librorvm fragmenta*, los refuerzos presentes en el lomo y en las tablas de las tapas, así como las pastas de las cubiertas, se hacían reutilizando fragmentos de textos manuscritos de pergamino e impresos en papel. Como estas partes quedaban escondidas por la cubierta, solo un lamentable desgarro o pérdida, o los tratamientos de restauración que conllevan el levantamiento de las guardas, hacen posible que podamos contemplarlos de nuevo.

No obstante, hay una tipología de encuadernaciones donde las solapas de los refuerzos siempre quedaban a la vista. Se trata de las encuadernaciones flexibles de pergamino, en tiempos en los que aún no era costumbre adherir las guardas o cuando carecían de ellas. Este tipo de encuadernación, muy común en los libros de los siglos XV y XVI, se caracterizaba por la ausencia de adhesivos en la unión del cuerpo del libro a la cubierta y ésta se hacía únicamente a través del enlazado de los nervios y el núcleo de las cabezadas a la cubierta. A lo largo del siglo XVI comenzó a ser costumbre adherir las guardas y, por tanto, los refuerzos y las pastas quedaban, desde entonces, escondidos.

A pesar de que estas encuadernaciones no han sido muy estudiadas por su simplicidad y ausencia decorativa[2], fueron ampliamente utilizadas. Las razones de su éxito

2 SZIRMAI, J. A., 2001. *The archaeology of medieval bookbinding*. Aldershot [etc.]: Ashgate. ISBN 0859679047.

Ara bé, hi ha una tipologia d'enquadernacions en què les solapes dels reforços sempre romanien a la vista. Es tracta de les enquadernacions flexibles de pergamí, en temps en què encara no era costum adherir-hi les guardes o quan hi mancaven. Aquest tipus d'enquadernació, molt comuna en els llibres del segles XV i XVI, es caracteritzava per l'absència d'adhesius en la unió del cos del llibre a la coberta, i aquesta es feia únicament enllaçant els nervis i el nucli de les capçades a la coberta.

Al llarg del segle XVI va començar a ser costum adherir-hi les guardes i, per tant, els reforços i les pastes romanien, des d'aleshores, amagats.

Malgrat que aquestes enquadernacions no han sigut gaire estudiades per la seua simplicitat i absència decorativa[2], es van utilitzar àmpliament. Les raons del seu èxit van ser principalment la ràpida i senzilla confecció, la lleugeresa i la facilitat d'obertura. Bé es pot relacionar la seua popularitat amb l'aparició i l'evolució de la impremta. És fàcil imaginar que una major producció de llibres devia comportar la necessitat de fer enquadernacions més senzilles i ràpides per abaratir costos i donar resposta a la creixent demanda. És un fet, alhora, que el creixement de les universitats en els segles XV i XVI va contribuir a l'augment de la circulació i el comerç del llibre. Aquests llibres per a estudiants no devien necessitar enquadernacions complexes que els encarissen.

Amb el pas del segles, aquest tipus d'enquadernacions senzilles han tornat a ser apreciades hui en dia pels professionals de la conservació i els historiadors del llibre, que valoren la seua estabilitat enfront dels danys d'origen mecànic que pateixen els llibres amb estructures més rígides.

Les parts desconegudes del llibre

Les parts inaccessibles del llibre es caracteritzen per la seua diversitat i a vegades semblen respondre a pràctiques capritxoses, però que representen diferents maneres de resoldre un mateix problema en funció dels materials disponibles i de les solucions adoptades pels seus autors.

2 SZIRMAI, J. A., 2001. *The archaeology of medieval bookbinding*. Aldershot [etc.]: Ashgate. ISBN 0859679047.

fueron principalmente su rápida y sencilla confección, su ligereza y su facilidad de apertura. Cabe relacionar su popularidad con la aparición y evolución de la imprenta. Es fácil imaginar que una mayor producción de libros conllevaría la necesidad de realizar encuadernaciones más sencillas y rápidas para abaratar costes y dar respuesta a la creciente demanda. Es un hecho, a su vez, que el crecimiento de las universidades en los siglos XV y XVI contribuyó al aumento de la circulación y comercio del libro. Estos libros para estudiantes no necesitarían encuadernaciones complejas que los encarecieran.

Con el paso de los siglos, este tipo de encuadernaciones sencillas han vuelto a ser apreciadas hoy en día por los profesionales de la conservación e historiadores del libro, que valoran su estabilidad frente a los daños de origen mecánico que sufren los libros con estructuras más rígidas.

Las partes desconocidas del libro

Las partes inaccesibles del libro se caracterizan por su diversidad y en ocasiones parecen responder a prácticas caprichosas, pero que representan diferentes maneras de resolver un mismo problema en función de los materiales disponibles y de las soluciones adoptadas por sus autores.

A continuación, relacionamos las partes de la estructura de los libros donde se han localizado fragmentos de textos antiguos.

Refuerzos del lomo

Entre los ejemplos estudiados se ha comprobado que durante los siglos XV y XVI los refuerzos del lomo se alargaban hacia ambas tapas en todos los casos. Se han localizado cuatro tipos de refuerzos, con diferentes formas de anclaje, en función del tipo de encuadernación:

- Una tira de papel o pergamino que se adhería en cada espacio entre nervios y extremos de cabeza y pie del lomo (Figs. 3 y 4).
- Dos tiras de papel o pergamino que se adherían superpuestas, entre 10 y 20 mm aproximadamente, en cada espacio entre nervios y extremos de cabeza y pie del lomo (Fig. 5).

A continuació, relacionem les parts de l'estructura dels llibres on s'han localitzat fragments de textos antics.

Reforços del llom

Entre els exemples estudiats s'ha comprovat que durant els segles XV i XVI els reforços del llom s'allargaven cap a ambdues tapes en tots el casos. S'han localitzat quatre tipus de reforços, amb diferents formes d'ancoratge, en funció del tipus d'enquadernació:

- Una tira de paper o pergamí que s'adheria en cada espai entre els nervis i extrems de cap i peu del llom (Figs. 3 i 4).
- Dues tires de paper o pergamí que s'adherien superposades, entre 10 i 20 mm aproximadament, en cada espai entre nervis i extrems cap i peu del llom (Fig. 5).
- Dues peces de paper o pergamí de l'altura del llom, en els quals s'ha buidat la part on s'allotjaven els nervis, amb forma de pinta. Aquestes s'adherien superposades, aproximadament entre 10 i 20 mm, en cada espai entre els nervis i extrems cap i peu del llom (Figs. 6, 7, 8 i 9).
- Una única peça de paper o pergamí que cobreix la totalitat del llom amb la zona del nervis buidada (Figs. 10 i 11).

Fig. 3: Biblioteca Històrica, BH Z-10/221.

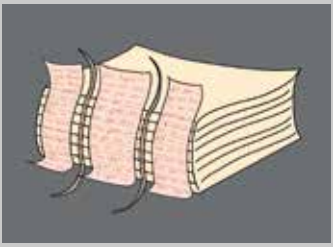

Fig. 4

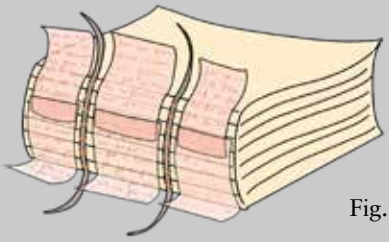

Fig. 5

Fig. 6: BH Z-2/49.

Fig. 7: BH Inc. 196.

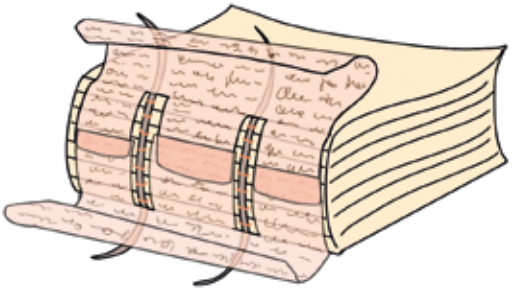

Fig. 8

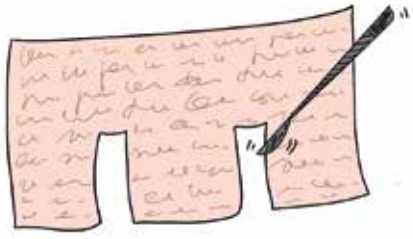

Fig. 9

Fig. 10. BH Z-4/217.

Fig. 11

En totes les tipologies descrites, les solapes s'adherien a les tapes de les enquadernacions amb guarda apegada, mentre que en les enquadernacions flexibles sense guarda adherida, aquestes quedaven soltes. En aquest segon cas, les solapes poden anar, o no, travessades pels nervis. Segons els exemples estudiats, no sembla que hi haja relació entre aquesta forma d'enllaçar i el material emprat o la grandària de la solapa.

Hem observat que els reforços de còdexs i incunables són textos manuscrits en pergamí, mentre que els impresos del segle XVI duen aleatòriament pergamí manuscrit o textos en paper imprès. En principi, això porta a pensar que la utilització de l'un o de l'altre depenia únicament de la disponibilitat, encara que cal suposar que, a mesura que evolucionava el llibre imprès, devia anar baixant la reutilització de textos manuscrits, al mateix temps que devia augmentar l'ús de maculatures procedents de la impremta, plecs defectuosos que es rebutjaven pel fet d'estar tacats.

Reforç de tapes de fusta

A vegades, les tapes de fusta es reforçaven amb fulls de pergamí per evitar que es fessen malbé, encara que no sempre ho impedien, si s'ha de jutjar per algun exemple trobat en la Biblioteca Històrica (Fig. 12).

Pastes

Al llarg del segle XVI, en el món del llibre va començar a fabricar-se una mena de cartó, anomenat *papelón*, elaborat mitjançant l'adhesió d'un nombre indeterminat de fulls que, igual que el material dels reforços, procedia de llibres en desús, maculatures i fins i tot material de rebuig d'impremtes. Les tapes de fusta van començar substituir-se per aquestes pastes, que van començar a emprar-se també per a donar una certa rigidesa a les enquadernacions flexibles de pergamí, que passaren a anomenar-se semiflexibles. Cal destacar que en moltes pastes dels llibres del segle XVI s'empraren fulls procedents d'incunables, raó per la qual aquestes troballes resulten d'interès per als estudiosos dels primers anys de la impremta (Figs. 13 i 14).

Guardes

Les guardes són fulls cosits a l'inici i el final del cos del llibre que servien per a protegir-lo de la coberta. Per a confeccionar aquestes guardes s'empraren també

- Dos piezas de papel o pergamino de la altura del lomo, a los que se les ha vaciado la parte donde se alojan los nervios, es decir, con forma de peine. Éstas se adherían superpuestas, entre 10 y 20 mm aproximadamente, en cada espacio entre nervios y extremos de cabeza y pie del lomo (Figs. 6, 7, 8 y 9).
- Una única pieza de papel o pergamino que cubre la totalidad del lomo con la zona de los nervios vaciada (Figs. 10 y 11).

En todas las tipologías descritas, las solapas se adherían a las tapas en las encuadernaciones con guarda pegada, mientras que en las encuadernaciones flexibles sin guarda adherida éstas quedaban sueltas. En este segundo caso las solapas pueden ir o no atravesadas por los nervios. Según los ejemplos estudiados, no parece haber relación entre este modo de enlazar y el material empleado o el tamaño de la solapa.

Hemos observado que los refuerzos de códices e incunables son textos manuscritos en pergamino, mientras que los impresos del siglo XVI llevan aleatoriamente pergamino manuscrito o textos de papel impreso. En principio, esto lleva a pensar que la utilización de uno u otro dependía únicamente de su disponibilidad, aunque es de suponer que a medida que evolucionaba el libro impreso iría descendiendo la reutilización de textos manuscritos, al tiempo que aumentaría el uso de maculaturas procedentes de la imprenta, pliegos defectuosos que se desechaban por estar manchados.

Refuerzo de tapa de madera

En ocasiones, las tapas de madera se reforzaban con hojas de pergamino para evitar que se partieran, aunque no siempre lo impedían a juzgar por algún ejemplo encontrado en la Biblioteca Històrica (Fig. 12).

Fig. 12

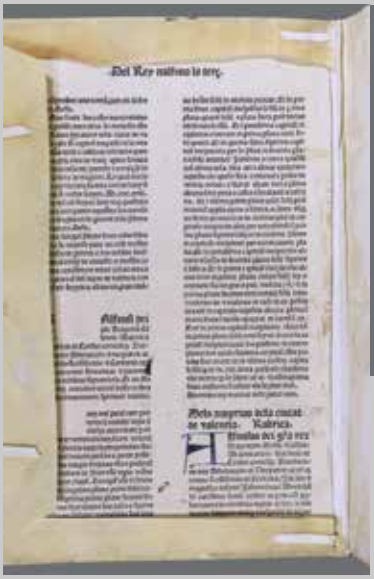

Fig. 13. Biblioteca Historicomèdica, HMED. Fons Antic/213.

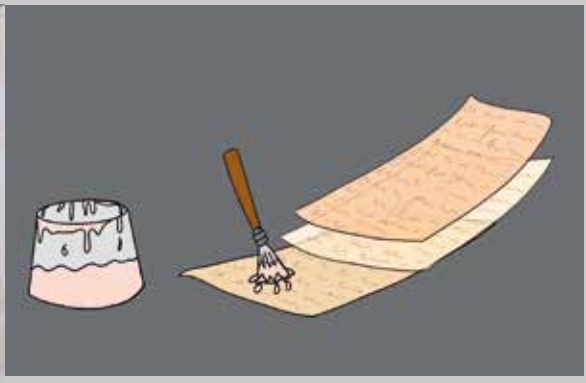

Fig. 14

fragments d'altres textos. En la Biblioteca Històrica hem trobat manuscrits i fulls d'impresos. També hem trobat plecs d'impremta que no van arribar a ser plegats ni tallats (Figs. 15 i 16).

Cobertes

En les cobertes també es va reutilitzar pergamí procedent de documents o d'altres llibres. Quan s'empraven pergamins de naturalesa documental, l'escriptura es trobava únicament en la cara interna de les cobertes i només es veu en obrir el llibre. En el segon cas, pel fet d'estar escrits per ambdues cares, són visibles amb el llibre tancat i més fàcilment identificables. Aquestes enquadernacions resulten molt atractives per la seua estètica particular (Figs. 17 i 18).

Una volta descoberts, què fem amb els *fragmenta*?

Alguns dels *fragmenta* trobats en les enquadernacions poden tenir gran valor per a l'estudi de la gènesi i la transmissió dels textos antics, però en molts casos manquen d'importància pel seu nul o escàs valor informatiu. Per aquesta raó, alguns mereixe-

Fig. 15. BH Z-2/251.

Fig. 16. BH Z-2/207.

Pastas

A lo largo del siglo XVI, en el mundo del libro comenzó a fabricarse una especie de cartón, denominado papelón, realizado mediante la adhesión de un número indeterminado de hojas que, al igual que el material de los refuerzos, procedía de libros en desuso, maculaturas o incluso material de merma de imprenta. Las tapas de madera comenzaron a ser sustituidas por estas pastas que empezaron a usarse también para dar cierta rigidez a las encuadernaciones flexibles de pergamino que pasan a denominarse semiflexibles. Es de destacar que en muchas pastas de los libros del siglo XVI se emplearon hojas procedentes de incunables, por lo que estos hallazgos resultan ser de interés para los estudiosos de los primeros tiempos de la imprenta (Figs. 13 y 14).

Guardas

Las guardas son hojas cosidas al inicio y final del cuerpo del libro que servían para protegerlo de la cubierta. Para confeccionarlas también se utilizaron fragmentos de otros textos. En la Biblioteca Histórica hemos encontrado manuscritos y hojas impresas. También hemos encontrado pliegos de imprenta que no llegaron a ser plegados y cortados (Figs. 15 y 16).

Cubiertas

En las cubiertas también se reutilizaron pergaminos procedentes de documentos u otros libros. Cuando se emplean pergaminos de naturaleza documental, la escritura se encuentra únicamente en la cara interna de las cubiertas y solo se ven al abrir el libro. En el segundo caso, al estar escritos por ambas caras, son visibles

Fig. 17. BH Z-11/28.

Fig. 18. BH R-1/257.

ran ser desmembrats de les enquadernacions per ser conservats en un altre lloc. Però seran moltes més les vegades que, seguint els criteris ètics que regeixen la restauració de béns culturals, hauran de ser restituïts una volta tractats i documentats.

Descobrir-ne pot plantejar molts dubtes al restaurador que, al marge de la manera en què en cada època s'han interpretat els criteris d'intervenció, tractarà de respectar sempre en la mesura possible l'estructura original del llibre. Per això, si el fragment del llibre emprat en els reforços, en les pastes o en les guardes té prou rellevància perquè l'opció més apropiada siga conservar-lo individualment, caldrà substituir-lo per una peça nova.

Dècades arrere, aquesta moda va fer que una multitud de cobertes foren substituïdes sistemàticament sense valorar la importància del text recuperat. Com a conseqüència, molt llibres "resplendeixen" hui en dia amb una coberta nova, mentre que el document trobat, que mancava d'interès textual, ompli caixes de col·leccions factícies pendents de descripció.

Ben al contrari, en èpoques més recents, conscients de la importància de mantenir l'estructura original de la enquadernació, el restaurador, influït pels principis dels qui defenen considerar el llibre com una mena de jaciment arqueològic, format per successius estrats que cal no alterar, tracta de mantenir-ne totes les parts tal com les troba i únicament en consolida els deterioraments inestables.

Alguns estudiosos del llibre han qüestionat les intervencions que han optat per mantenir els fragments trobats durant les intervencions restauradores en el lloc que

con el libro cerrado y más fácilmente identificables Estas encuadernaciones resultan muy atractivas por su estética particular (Figs. 17 y 18).

Una vez descubiertos, ¿qué hacemos con los *fragmenta*?

Algunos de los *fragmenta* hallados en las encuadernaciones pueden tener gran valor para el estudio de la génesis y transmisión de los textos antiguos, pero en muchos casos carecen de importancia por su nulo o escaso valor informativo. Por esta razón, algunos merecerán ser desmembrados de las encuadernaciones para ser conservados en otro lugar. Pero serán muchas más las ocasiones en las que, siguiendo los criterios éticos que rigen la restauración de bienes culturales, deberán ser restituidos una vez tratados y documentados.

Su descubrimiento puede plantear muchas dudas al restaurador que, al margen de la manera en que en cada época se han interpretado los criterios de intervención, tratará de respetar siempre en la medida de lo posible la estructura original del libro. Por ello, si el fragmento del libro usado en los refuerzos, en las pastas o en las guardas, tiene la suficiente relevancia para que la opción más apropiada sea su conservación individual, será necesario sustituirlo por una pieza nueva.

Décadas atrás, esta moda hizo que multitud de cubiertas fueran sustituidas sistemáticamente sin valorar la importancia del texto recuperado. Como consecuencia, muchos libros "resplandecen" hoy en día con una cubierta nueva, mientras que el documento encontrado, carente de interés textual, rellena cajas de colecciones facticias pendientes de descripción.

Por el contrario, en épocas más recientes, consciente de la importancia de mantener la estructura original de la encuadernación, el restaurador, influido por los principios de quienes defienden contemplar el libro como una especie de yacimiento arqueológico, formado por sucesivos estratos que no deben ser alterados, trata de mantener todas sus partes según las encuentra y únicamente consolida los deterioros inestables.

Algunos estudiosos del libro han cuestionado las intervenciones que han optado por mantener los fragmentos encontrados durante las intervenciones restauradoras en el lugar en que fueron hallados, por lo que tras ver de nuevo la luz estos volvieron a quedar sepultados por las cubiertas o guardas de las encua-

van ser trobades, cosa per la qual, després de veure de nou la llum, aquests tornaren a romandre sepultats per les cobertes o les guardes de les enquadernacions. I això, malgrat que actualment les intervencions restauradores es plantegen amb una metodologia que obliga a documentar totes les fases del treball a través d'una completa documentació fotogràfica, que s'inclou en els informes de conservació, on queda constància gràfica de l'estat i les característiques del llibre abans i durant la restauració. D'aquesta manera, i amb independència de la seua especialitat, els estudiosos del llibre poden disposar d'una informació de gran utilitat per les seues investigacions, encara que cal reconèixer que, per diferents motius que requeririen una anàlisi més profunda, l'accés a aquests informes de restauració no és pràctica habitual i, per tant, la informació registrada no compleix el seu objectiu.

Resulta summament complicat, per no dir impossible, trobar l'equilibri entre quina de les dues opcions és la més convenient, ja que, si no està consensuada per un equip multidisciplinari, la decisió final sempre serà subjectiva. Com a conclusió, és la convergència d'especialistes en diferents àrees de coneixement del llibre la senda més llarga però més apropiada per a decidir el tipus d'intervenció més adequada. Això permetrà prendre una decisió segura en lloc d'una de vacil·lant amb possibles conseqüències irreversibles.

Atès que bibliotecaris, codicòlegs, paleògrafs i restauradors tenen, amb freqüència, punts de vista subtilment diferents, només es podrà adoptar la solució més adequada si la visió conjunta dels diferents professionals preval sobre la mirada d'un únic col·lectiu. Aquesta serà, amb tota seguretat, la millor manera de garantir l'enriquiment i l'estudi del patrimoni bibliogràfic, almenys, mentre no es generalitzen altres opcions que ja permeten llegir textos ocults sense necessitat de desmuntar els llibres, emprant tècniques d'imatge similars a les utilitzades en el camp de la medicina[3]. Esperem, doncs, que en un futur no gaire llunyà l'aplicació d'aquestes o altres tecnologies permeten disposar de noves eines que faciliten l'estudi dels *fragmenta* des d'una nova perspectiva que permeta superar les dificultats i les contradiccions exposades en aquest treball.

3. KWAKKEL, Erik, 2015. "X-rays exposed a hidden medieval library". En: *Medievalbooks* [en línia]. Disponible en: https://medievalbooks.nl/2015/12/18/x-rays-expose-a-hidden-medieval-library/ [consulta: 23 de setembre de 2023].

dernaciones. Y eso a pesar de que actualmente las intervenciones restauradoras se plantean con una metodología que obliga a documentar todas las fases del trabajo a través de una completa documentación fotográfica, que se incluye en los informes de conservación, donde queda constancia gráfica del estado y características de un libro antes y durante la restauración. De este modo, y con independencia de su especialidad, los estudiosos del libro pueden disponer de una información de gran utilidad para sus investigaciones, aunque cabe reconocer que, por diferentes motivos que requerirían un análisis más profundo, el acceso a estos informes de restauración no es práctica habitual y, por tanto, la información registrada no cumple con su objetivo.

Resulta sumamente complicado, por no decir imposible, encontrar el equilibrio entre cuál de las dos opciones es la más conveniente ya que, si no está consensuada por un equipo multidisciplinar, la decisión final siempre será subjetiva. Como conclusión, es la convergencia de especialistas en diferentes áreas de conocimiento del libro la senda más larga pero más apropiada para decidir el tipo de intervención más adecuada. Esto permitirá tomar una decisión segura en lugar de una vacilante con posibles consecuencias irreversibles.

Dado que bibliotecarios, codicólogos, paleógrafos y restauradores tienen, con frecuencia, puntos de vista sutilmente diferentes, solo se podrá adoptar la solución más adecuada si la visión conjunta de los diferentes profesionales prevalece sobre la mirada de un único colectivo. Y esta será, con toda seguridad, la mejor manera de garantizar el enriquecimiento y estudio del patrimonio bibliográfico, al menos, mientras no se generalicen otras opciones que ya permiten leer textos ocultos sin necesidad de desmontar los libros, empleando técnicas de imagen similares a las utilizadas en el campo de la medicina[3]. Esperemos pues que, en un futuro no muy lejano, la aplicación de estas u otras tecnologías, permitan disponer de nuevas herramientas que faciliten el estudio de los *fragmenta* desde una nueva perspectiva que permita superar las dificultades y contradicciones expuestas en este trabajo.

3 KWAKKEL, Erik, 2015. "X-rays exposed a hidden medieval library". En: *Medievalbooks* [en línea]. Disponible en: https://medievalbooks.nl/2015/12/18/x-rays-expose-a-hidden-medieval-library/ [consulta: 23 de septiembre de 2023].

Aquest llibre s'acabà d'imprimir el 13 de desembre de 2023,
festivitat de santa Llúcia,dia de la inauguració
de l'exposició: "Librorvm fragmenta:
incunables i manuscrits reciclats
en la Biblioteca Històrica".

maioribꝰ facere. siamin
rint. Irat ē. ꝯ manen
turbacione. addit ua
gis illusus sit. Sed quid
manifestat euglta cūsu
Et mittens
erant inbe
eius. Hic appar
dius ē. Unde & s.
regis. nuncius me
ad callida ar gum
ab ima tu & infra pa
saltam int
inuenire po
posteris transire. Nou
ge deonato utrū inbre
uoluerit oculis uiden
unius ut duoꝝ annoꝝ ap
cens uim in par uitate cor
siueq magis post annū
uenerant.
tans. ubi

9 788491 336389

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Vicerectorat d'Investigació

bibliotequesUV
HISTÒRICA

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA
CENTRE CULTURAL